

KÄTEISMYYNIN MÄÄRÄ JA ILMENEMINEN HARMAASSA TALOUDESSA

**Jyväskylän yliopisto
Kauppakorkeakoulu**

Pro gradu -tutkielma

2020

**Tekijä: Hannu Sivelä
Oppiaine: Laskentatoimi
Ohjaaja: Aila Virtanen**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

TIIVISTELMÄ

Tekijä Hannu Sivelä	
Työn nimi Käteismyynnin määrä ja ilmeneminen harmaassa taloudessa	
Oppiaine Laskentatoimi	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika (pvm.) 25.05.2020	Sivumäärä 78
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Tutkielman tavoitteena on selvittää käteisen rahan esiintymistä harmaassa taloudessa. Tutkielma on toteutettu sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia menetelmiä käyttäen. Kvantitatiivisessa tutkimusosuudessa havainnoidaan Verohallinnon riskienhallinnan muodostamaa tilastoa maksukorttiaineistosta. Aineisto käsittää eri tahojen välittämiä korttimaksuja 2013 - 2018. Kvantitatiivisia havaintoja ja tuloksia täydennetään kvalitatiivisin keinoin, jotta tulokset olisivat luotettavammat sekä paremmin ymmärrettävät. Kvalitatiivinen osuus suoritetaan haastatteleamalla Verohallinnossa harmaata taloutta torjuvia henkilöitä. Haastatteluiden teemana on pohtia niitä ilmiöitä ja asioita, joiden perusteella voidaan epäillä harmaata taloutta harjoitettavan.</p> <p>Tutkielman tuloksena voidaan sanoa, että puuttuva käteismyynti ei ole kokonaisuudessaan ongelmana laaja, vaan kohdistuu enimmäkseen tietyille toimialoille. Toimialaluokituksen väljyys ja seurannan puute aiheuttavat kohdistamisongelmia riskitoimialoja analysoitaessa. Näiden riskitoimialojen piirteisiin kuuluu muun muassa yksittäisten tuotteiden tai palveluiden kohtuullisen alhainen myyntihinta. Käytössä olevan vertailutiedon, verotustietojen sekä Verohallinnon verovalvontaa suorittavien henkilöiden omien kokemusten perusteella riskitekijöitä pystytään tunnistamaan ja rajaamaan hyvin jo etukäteen. Vaikka tutkielman perusteella osoittautui, että maantieteellisillä seikoilla ei ole kovin merkittävää osuutta puuttuvan myynnin yleisyyteen, on paikallistuntemus merkittävässä roolissa kohdevalintaa ja analyysiä tehtäessä. Suurissa kaupungeissa esimerkiksi kaupunginosien välillä saattaa olla merkittäviä eroja riippuen alueen väestön ikä- ja tulostruktuurista. Käteinen raha vaikuttaa kuitenkin olevan edelleen yleisesti käytössä, eivätkä uudet maksamisen mobiilivellukset tai alustapalvelut ole ainakaan vielä kovin merkittävässä roolissa vähittäiskaupan maksamisessa.</p>	
Asiasanat	harmaan talous, pimeä myynti, käteinen raha, verovalvonta
Säilytyspaikka	Jyväskylän yliopiston kirjasto

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	7
1.1	Aiheen valinnan taustaa	7
1.2	Tutkimusongelma.....	8
1.3	Tutkimuksen metodologiset valinnat ja toteuttaminen.....	9
1.4	Tutkimuksen rakenne	11
1.5	Aikaisemmat tutkimukset	12
2	HARMAA TALOUS	15
2.1	Harmaan talouden määritelmä.....	15
2.2	Harmaa talous ja talousrikollisuus.....	17
2.2.1	Harmaan talouden käsitteitä	17
2.2.2	Harmaa talous ja verotus	18
2.2.3	Harmaan talouden merkitys kansantaloudessa	19
2.3	Harmaan talouden esiintymismuodot	20
2.3.1	Yritystoiminta	20
2.3.2	Kotitaloudet ja yksityishenkilöt	22
2.4	Harmaan talouden vaikutukset.....	23
3	KÄTEINEN RAHA	26
3.1.1	Käteisen rahan käyttö	26
3.1.2	Käteisen rahan määrä	29
3.1.3	Maksamisen kulut	30
3.1.4	Käteisen rahan saatavuus.....	31
3.1.5	Muutokset käteisen rahan käytössä	33
3.2	Vaihtoehtoiset maksutavat.....	34
3.2.1	Maksamisen muutos	34
3.2.2	Virtuaalivaluutat	34
3.2.3	Mobiilimaksaminen	35
3.2.4	Alustatalous	36
3.3	Käteinen raha harmaassa taloudessa.....	37
4	AINEISTO JA MENETELMÄ.....	39
4.1	Aineisto	39
4.2	Kvantitatiivinen aineisto.....	40
4.2.1	Maksukorttiaineisto	40
4.3	Kvalitatiivinen aineisto	41
4.3.1	Haastateltavien valinta ja haastatellut henkilöt.....	41
4.3.2	Haastatteluaineiston kerääminen, käsittely ja tulkinta	43
5	TUTKIMUKSEN TULOKSET	44
5.1	Yleistä	44
5.1.1	Asiakkaiden jakautuminen toimialoittain.....	46
5.1.2	Käteisen käyttö toimialoittain	47

5.1.3	Maksukortin käytön jakautuminen maantieteellisesti	51
5.2	Haastateltavien näkemyksiä harmaasta taloudesta ja puuttuvasta myynistä verotarkastuksen näkökulmasta.....	56
5.2.1	Verotarkastuksen kohdevalinnasta	56
5.2.2	Verotarkastusten kohdentaminen	59
5.2.3	Havainnot verotarkastuksista.....	62
5.2.4	Verovalvonnan vaikutus harmaaseen talouteen.....	65
6	JOHTOPÄÄTÖKSET JA ARVIOINTI.....	67
6.1	Yhteenveto tuloksista	67
6.1.1	Käytetty viitekehys	67
6.1.2	Vastaukset tutkimuskysymyksiin.....	67
6.2	Tutkimustulosten arviointi.....	70
6.2.1	Jatkotutkimusmahdollisuuksia	71
6.2.2	Loppusanat.....	72
	LÄHTEET	73
	LIITTEET.....	78
	Liite 1 Yhteenveto haastatteluista	78

KUVAT

Kuva 1	Käteisen suhteellinen käyttö Euroopassa.....	28
Kuva 2	Pankkien käteisautomaatit ja keskinostot Suomessa	32

KUVIOT

Kuvio 1	Tutkimuksessa käytettävät tiedot	41
Kuvio 2	Asukasluvultaan suurimmat kaupungit.....	53

TAULUKOT

Taulukko 1	Yleisimmät toimialat vuonna 2018	47
Taulukko 2	Pienimmät korttimaksuprosentit	48
Taulukko 3	Suurimmat korttimaksuprosentit	48
Taulukko 4	Korttimaksuprosenttien muutos vuosina 2013 - 2018	49
Taulukko 5	Harmaan talouden riskitoimialat.....	50
Taulukko 6	Korttimaksuprosentit yleisimmillä toimialoilla 2018.....	51
Taulukko 7	Korttimaksuprosentit yleisimmillä toimialoilla 2013.....	52
Taulukko 8	Korttimaksuprosentit valituilla toimialoilla 2018.....	52
Taulukko 9	Korttimaksuprosentit valituilla toimialoilla 2013.....	53
Taulukko 10	Korttimaksuprosentit kaupungeissa ja muualla suomessa	54
Taulukko 11	Korttimaksut kaupungeissa valituilla toimialoilla 2018.....	55
Taulukko 12	Korttimaksut kaupungeissa valituilla toimialoilla 2013.....	56

1 JOHDANTO

1.1 Aiheen valinnan taustaa

Käteisen rahan käyttö hiipuu Suomessa nopeasti. Näin ennustaa Kari Takala Suomen pankin käteistyöryhmän raportissa lokakuussa 2017. Raportin mukaan Ruotsissa käteisen käyttö on vähentynyt jo merkittävästi. Toisaalta Euroopan keskuspankin mukaan suomalaisilla on käteistä rahaa lompakoissaan keskimäärin yli 50 euroa, mikä on lähelle euromaiden keskiarvoa. Eniten käteistä rahaa löytyy saksalaisten ja itävaltalaisien lompakoista, joilla on keskimäärin yli sata euroa mukanaan. (Takala 2017.)

Suomen pankin ennuste käteisen rahan katoamisesta ei ole kantautunut maksavien asiakkaiden korviin, sillä Säästöpankin vuonna 2016 tekemän tutkimuksen mukaan vain hyvin harva suomalainen ei käytä käteistä rahaa lainkaan. Kyselyn perusteella käteisestä on luopunut 3.4% kyselyyn vastanneista noin neljästä tuhannesta suomalaisesta. Kyselyn perusteella noin kaksi kolmasosaa uskoo, että käteistä rahaa tarvitaan vielä viiden vuoden kuluttuakin. (Säästöpankki 2016.)

Uusien maksutapojen lisääntyminen vähentää käteisen käyttöä. Eläkeläiset käyttävät Säästöpankin kyselyn mukaan enemmän käteistä kuin nuoret alle 25 -vuotiaat. Mobiilit maksutavat ovat helposti nuorten saavutettavissa ja heidän käyttökokemusten kautta uudet erilaiset maksutavat saavat jalansijaa. Korttimaksamisen ja mobiilimaksujen lisääntyminen vastaavasti vähentää käteisautomaattien määrää, mikä edesauttaa kierrettä käteisen vähenemisessä. (Säästöpankki 2016.)

Harmaata taloutta on esiintynyt elinkeinotoiminnassa niin pitkään kuin elinkeinotoimintaa on harjoitettu. Nykypäivänä sillä on suuria yhteiskunnallisia vaikutuksia kansantaloudessa, sekä veropoliittisesta että valtionaloudellisesta näkökulmasta. Harmaa talous on käytännössä laillista liiketoimintaa, josta saatu tulo salataan taloudellisen- tai muun hyödyn saavuttamiseksi. Rikollisesta liiketoiminnasta käytetään nimitystä musta talous. Tyypillisiä harmaan talouden muotoja ovat pimeiden palkkojen maksaminen, kuittikauppa, ilmoittamaton

tulo sekä lyhyen elinkaaren yritysten käyttö. Edellä kuvattu toiminta hankaloittaa suuresti laillisesti toimivien yritysten mahdollisuuksia menestyä omassa liiketoiminnassaan, koska se vääristää hintatasoa ja kilpailua. Harmaalla taloudella on vaikutusta myös avointen työpaikkojen määrään. Pimeään työvoiman johdosta harmaata taloutta on tavattu paljon juuri työvoimavaltaisilla toimialoilla. (Verohallinto 2011.)

Harmaan talouden ilmenemisestä ja esiintymisestä on tehty useita tutkimuksia. Monet niistä liittyvät rakennusalaan ja siellä esiintyvään pimeään työvoimaan ja sen torjuntaan. Lisäksi arvonlisäverotuksen kotimaiseen sekä rajat ylittävään liiketoimintaan kohdistuvista ongelmista ja ilmiöistä on tehty tutkimuksia. Harmaan talouden torjunnasta sekä kansainvälistymisestä löytyy useita tutkimuksia. Kansainvälistymiseen liittyy olennaisena osana erityisesti rakennusosalalla liikkuva ulkomainen työvoima. (Uotila 2012.)

Käteinen raha liittyy olennaisesti harmaan talouden esiintymiseen. Niillä toimialoilla joilla liikkuu paljon käteistä rahaa, esiintyy myös enemmän harmaata taloutta. Ravintola-ala on harmaan talouden näkökulmasta katsottuna yksi riskitoimialoista. Pankki- tai luottokortilla maksaminen vähentää käteisen rahan määrää, mikä vaikuttaa samalla harmaan talouden määrään. Tässä tutkimuksessa keskitytään erityisesti vähittäiskaupassa tapahtuviin asiakkaan maksamiin käteismaksuihin ja niistä liiketoimintaan kertyvään rahaan. Yritysten välillä käteismaksut ovat harvinaisempia tapahtumia. Käteisellä rahalla tehdyn oston kirjaamattomuus tarkoittaa laskentatoimen näkökulmasta oikean ja riittävän kuvan vääristämistä sekä kirjanpitorikkomusta, mutta kyse voi olla myös esimerkiksi kavalluksesta, kirjanpitorikkoksesta tai veropetoksesta (ks. esim. Fedeli ja Forte 2001; Virtanen 2002.)

Harmaan talouden määrästä on tehty erilaisia arvioita ja tutkimuksia, mutta sen todellisen määrän arvioiminen on hankalaa. Suomessa Eduskunnan teettämässä tutkimuksessa harmaan talouden määräksi arvioitiin 10–14 miljardia euroa, mikä vastaa 5,5–7,5 prosenttia bruttokansantuotteesta (Hirvonen ym. 2010, 304) Tässä arviossa perusteena on verotarkastuksissa tehdyt havainnot. Verotarkastusten perusteena on kuitenkin aina jokin ennalta havaittu riskitekijä. Jo olemassa oleva veroriski lisää verotarkastuksen osuvuutta ja samalla kasvattaa harmaan talouden kokonaisarvion määrää. Toisaalta Friedrich Schneider (2014) tutkimuksessaan väittää harmaan talouden määrän olevan Suomessa jopa 26 miljardia, eli lähes 13 % BKT:sta. Harmaan talouden määrän arviointi ja laskeminen on erittäin hankalaa ja sen todellinen määrä perustuu aina jonkinlaiseen arviointiin. Mutta jopa Hirvosen ja muiden arviota harmaan talouden määrästä on pidettävä melko ylioptimistisena johtuen juuri tutkimuksessa käytetyistä riskiperusteisista verotarkastuksista.

1.2 Tutkimusongelma

Tutkimuksessa tavoitteena on tarkastella käteisen rahan liikkumista vähittäiskaupassa ja harmaan talouden ilmenemistä niillä toimialoilla, joilla käteistä ra-

haa käytetään enemmän verrattuna niihin toimialoihin, joilla sitä käytetään vähemmän. Tutkielmassa kuvataan lyhyesti harmaan talouden erilaisia ilmenemismuotoja, mutta keskitytään vain vähittäiskaupassa tapahtuvaan niin sanottuun pimeään myyntiin. Keskeiset tutkimuskysymykset liittyvät käteisellä rahalla tapahtuvaan myyntiin ja sen laajuuteen eri toimialoilla ja eri puolilla Suomea. Tutkimuksessa pyritään vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

1. Kuinka suuri osa maksuista maksetaan käteisellä rahalla harmaan talouden riskitoimialoilla?
2. Milloin Verohallinnon verovalvontaa tekevien mielestä on syytä epäillä kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä?

Tutkimuksessa ei käsitellä harmaan talouden ilmenemismuotoja lukuun ottamatta vähittäiskaupassa tapahtuvaa käteismyyntiä. Harmaa talous on laaja käsite ja sisältää paljon erilaisia ilmenemismuotoja. Harmaata taloutta esiintyy kotimaisessa elinkeinotoiminnassa sekä kansainvälisessä kaupassa. Harmaan talouden esiintymismuodot ovat peruslähtökohdiltaan samat Suomessa ja ulkomailla. Kaikkiin eri ilmenemismuotoihin ei pysty yhdessä tutkimuksessa ottamaan riittävän laajasti kantaa.

1.3 Tutkimuksen metodologiset valinnat ja toteuttaminen

Tutkimusongelman asettelu ja luonne ovat ensisijainen peruste, kun valitaan metodologiaa. Tutkimusotteet jakautuvat laadulliseen, eli kvalitatiiviseen tutkimukseen, sekä määrälliseen, eli kvantitatiiviseen tutkimukseen. Metodologian valinnassa on valittava tutkimuksen suunta, eli onko olemassa jokin käytäntö (induktio), josta tutkimus lähtee liikkeelle, vai onko tutkimuksen perusteena teoria (deduktio), joka toimii tutkimuksen perustana. Induktioon perustuvan tutkimuksen tavoitteena on saada ymmärrys ilmiöstä yksittäistapauksien perusteella. Yksittäistapauksista luodaan yleistys, eli teoria. Jos tutkittavasta ilmiöstä on pieni tietämys, kohdistuu tutkimuksen metodologinen valinta usein laadulliseen tutkimukseen. (Kananen 2016.) Tämä tutkimus on luonteeltaan sekä kvantitatiivinen että kvalitatiivinen.

Kvantitatiivisen tutkimuksen avulla selvitetään esimerkiksi lukumääriin ja prosenttiosuuksiin liittyviä kysymyksiä. Kvantitatiivinen tutkimus voi olla luotettava vain, mikäli otos on riittävän suuri. Tutkittavan aineiston keruussa käytetään yleensä standardoituja tutkimuslomakkeita valmiine vastausvaihtoehtoineen tai tarvittavaa tietoa voidaan hankkia eri tavoin esimerkiksi erilaisista tietokannoista tai rekistereistä, tai ne voidaan kerätä itse kyselyllä. (Heikkilä 2008). Tässä tutkimuksessa aineisto perustuu Verohallinnon riskienhallinnan muodostamaan tilastoon maksukorttiaineistosta. Kvantitatiivisen tutkimuksen avulla pyritään kartoittamaan olemassa oleva tilanne, mutta ei välttämättä syytä asioiden taustalla.

Aineiston luokittelu on yksinkertaisin ja paras keino tutkittavan aineiston järjestämiseksi. Perustasolla olemassa olevasta aineistosta määritellään tarpeellisia luokkia, jonka jälkeen voidaan esimerkiksi laskea, montako kertaa kukin luokka esiintyy tutkittavassa aineistossa. Luokittelua pidetäänkin kvantitatiivisena analyysinä sisällön teemoin. Tätä vaihetta kutsutaan usein varsinaiseksi analyysiksi. Todellisuudessa aineistosta on ensin eroteltava tutkimuksen kannalta olennaisten asiat analyysiprosessin vaiheiden mukaisesti, jotta luokittelu voidaan toteuttaa. (Tuomi & Sarajärvi 2009.)

Tässä tutkimuksessa tutkitaan käteisen rahan määrää eri toimialoilla ja sen liittymistä harmaan talouden esiintymiseen. Kvantitatiivinen aineisto ja sen hankkimiseen liittyvät menetelmät kuvataan tarkemmin luvussa 4.2.

Tutkimuksen kvantitatiivisia havaintoja ja tuloksia täydennetään tässä tutkimuksessa kvalitatiivisin keinoin, jotta tulokset olisivat luotettavammatsä sekä paremmin ymmärrettävät. Kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen tarkoituksena on hankkia ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä. Laadullisen tutkimuksen tavoite on Tamminen (1993) mukaan tulkita tietämystä ja ymmärrystä erilaisista merkityksistä. Laadullisen tutkimuksen peruseriaatteena ja pyrkimyksenä on löytää tai paljastaa tosiasioita.

Kvalitatiivisessa osassa suoritetaan haastatteluita, joilla syvennetään ilmiön tulkintaa ja tuntemusta. Jotta tutkimuksen perustana olevaa tietoa voidaan tulkita oikein, on se muokattava tietorakenteellisesti ymmärrettävään muotoon ja perehdyttävä aineiston sisältöön. Kvalitatiivinen haastatteluaineisto koostuu neljän harmaan talouden parissa työskentelevän tai läheisesti asiaan liittyvän henkilön teemahaastattelusta. Haastateltavien valinnasta ja heidän taustoistaan kerrotaan tarkemmin luvussa 4.3.

Tutkintapotentialiaali on tulkitsevan tutkimuksen käsite, jossa tutkijan tulee kehittää annetusta aineistosta tai informaatiosta useita tulkintoja ja vaihtoehtoja päätelmilleen. Tutkintapotentialiaalia on pyrittävä kasvattamaan tutkimuksen aikana. Aluksi tutkijalla saattaa olla tutkittavasta asiasta vasta jonkinlainen esikäsitys, jota hän pyrkii kasvattamaan tietoa keräämällä ja jalostamalla. Kyseistä tutkimusta ja tehtäviä tulkintoja varten esiyymmärrys on tutkijalla olemassa joutuksen pitkästä työurasta erilaisissa tehtävissä Verohallinnossa ja laskentatoimen opintojen kautta. (Tamminen 1993, 73-91.)

Tutkimuksen aluksi, kun alkuinformaatio on kerätty ja tutkimuksen aihe valittu, tutkija miettii eri tulkintavaihtoehtojen väliltä, mikä sopii kyseiseen tilanteeseen parhaiten, mitä tietoja on kerätty ja mitä niistä saadaan selville. Seuraavaksi teoretisoidaan, eli lisätään ymmärrystä aiheeseen ja lähestytään aihetta uudelleen ja tarkennetulla pohdinnalla. Lopputuloksena irtaudutaan prosessista ja laaditaan raportti. (Tamminen 1993, 73-91.)

Tutkijan on perehdyttävä hyvin siihen terminologiaan ja ilmaisuun, jota tiedon lähteessä on käytetty. (Tamminen 1993, 87). Tämä on erityisen tärkeää tietoa tulkittaessa ja kuvattaessa. Laskentatoimesta ja harmaasta taloudesta puhuttaessa käytetään hyvin samanlaista kieltä. Alan kieli ja terminologia poikkeavat jonkin verran puhekielestä. Terminologian, lainsäädännön ja normien

ymmärtäminen on erittäin tärkeää harmaan talouden tutkimuksessa ja tulkintojen tekemisessä sekä ymmärtämisessä.

Hirsjärven ym. (2007) mukaan laadullisen tutkimuksen validiutta voidaan parantaa käyttämällä tutkimuksessa useita menetelmiä. Samoin kahden erilaisen ja eri lähteestä olevan aineiston käyttäminen lisää tutkimuksen validiutta. Tällaista usean tutkimusmenetelmän käyttöä samassa tutkimuksessa nimitetään triangulaatioksi.

Denzin (1970) on käyttänyt triangulaatio -termiä pitkän aikaa ja hänen mukaansa se on jaettavissa neljään erilaiseen tyyppiin. Metodologinen tai metodinen triangulaatio tarkoittaa kahden tai useamman menetelmän käyttöä samassa tutkimuksessa. Mikäli tutkimukseen osallistuu useampia tutkijoita, on kyse tutkijatriangulaatiosta. Mikäli ilmiötä lähestytään eri teorioiden näkökulmasta, kutsutaan sitä teoreettiseksi triangulaatioksi. Aineistotriangulaatiosta on puolestaan kyse silloin, kun saman ongelman ratkaisuun hankitaan useampia erilaisia aineistoja. Aineistotriangulaatiosta on kirjoittanut muun muassa Hirsjärvi ym. (2007, 227-228).

Tässä tutkimuksessa käytetään tutkimusmenetelmänä metodista triangulaatiota sekä osin aineistotriangulaatiota. Käytettävää yhdistelmää voidaan kutsua Tuomen ja Sarajärven (2009, 145) mukaan monitriangulaatioksi. Mikäli tietoa on kerätty samasta ilmiöstä usealla eri tavalla, voidaan menetelmästä Denzin (1978) mukaan käyttää nimitystä metodien välinen triangulaatio. Eri tapoja tiedon keräämiseksi on muun muassa haastattelut, kyselyt, dokumenttien analysointi jne.

Aineistoa voidaan myös tulkita monin eri tavoin. Käsitys tiedon merkityksestä ja mielekkyydestä riippuu tulkitsijasta ja hänen käsityksistään. Eri tulkitsijoilla saattaa olla erilaisia näkemyksiä asioista. Siksi on olennaista pystyä perustelevaan tulkintaan kriittisesti ja selkeästi, jotta lukija ymmärtää ja vakuuttuu siitä, että kyseessä on ainakin yksi merkittävä tulkinta. (Tamminen 1993, 76–89.)

Tulkintapotentialiaali, joka tarkoittaa vaihtoehtoisten tulkintojen joukkoa, laajenee monimuotoisen lähdeaineiston ja tutkittavan informaation monimuotoisuuden avulla. Tulkintapotentialiaalia tuleekin pyrkiä määrätietoisesti laajentamaan. Tulkitsevassa tutkimuksessa tutkittavasta asiasta on ensiksi esiymmärrys, joka laajenee tulkintavaihtoehtojen lisääntymisen myötä. Kun eri vaihtoehtoja teoretisoidaan ja tulkitaan lisää, tutkijan ymmärrys asiasta laajenee. (Tamminen 1993, 72–90.)

1.4 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen ensimmäisessä luvussa johdatellaan lukija aihepiiriin yleisellä tasolla. Luvussa käydään läpi tutkimuksen aiheen valintaa, kuvataan tutkimusongelmat sekä käsitellään tutkimuksessa käytettävä viitekehys sekä tarkastellaan aikaisemmin aihealueelle tehtyjä tutkimuksia.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys muodostuu luvuista 2 ja 3. Luvussa kaksi käsitellään harmaan talouden määritelmä, käsitteitä ja vaikutuksia vero-

tuksessa ja kansantaloudessa. Lisäksi luvussa kaksi kuvataan harmaantalouden erilaisia ilmenemismuotoja kotitalouksien ja yritystoiminnan saralla. Kolmannessa luvussa kuvataan käteisen rahan käyttöä, määrää ja saatavuutta yleisellä tasolla. Lisäksi luvussa esitellään käteismaksamisen muutoksia ja erilaisten sähköisten palveluiden mukanaan tuomia mahdollisuuksia.

Tutkimuksen kvantitatiivisen osuuden aineisto kuvataan neljännessä luvussa. Luku sisältää myös tutkimuksen kvalitatiiviseen osaan liittyvien haastatteluiden henkilöiden esittelyt ja haastatteluihin liittyvät menetelmät.

Tutkimuksen tulokset kerrotaan viidennessä luvussa. Ensimmäisessä osassa kuvataan kvantitatiivisen tutkimuksen perusteella tehdyt havainnot ja päätelmät ja toisessa osassa käydään läpi haastatteluiden perusteella saatuja tuloksia sekä peilataan niitä kvantitatiivisesta osasta saatuihin tuloksiin.

Tutkimuksen viimeisessä luvussa käydään läpi tutkimuksen tulokset ja tehdään johtopäätökset. Tutkimuksen tarkoituksena on luoda lukijalle yleiskuva harmaan talouden ilmenemisestä. Tutkimus keskittyy harmaan talouden osalta enimmäkseen vähittäiskaupan näkökulmaan ja kirjanpidosta puuttuvaan käteismyyntiin. Lisäksi lukijalle tulee tutkimuksen perusteella käsitys niistä ilmiöistä ja mahdollisuuksista, joiden perusteella Verohallinnon työntekijät pyrkivät paikantamaan kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä verovalvonnassa. Viimeisessä luvussa arvioidaan myös tutkimuksen onnistumista sekä mahdollisia puutteita ja ongelmia, joita tutkimuksen aikana on noussut esiin.

1.5 Aikaisemmat tutkimukset

Harmaan talouden tutkimuksia ja raportteja on olemassa melko paljon ja niitä on julkaistu Suomessa useita viime vuosina. Tutkimuksia on tehty korkeakouluissa sekä erilaisissa instituuteissa. Yhteistä niille on, että kukin niistä keskittyy pääasiassa yhteen harmaan talouden ilmenemismuotoon. Harmaa talous onkin aihealueena laaja, ja kohdennusta on järkevä tehdä.

Useat tutkimukset koskevat rakennusalaan ja siellä ilmenevää pimeän työvoiman käyttöä sekä kuittikauppaa. Pimeää työvoimaa on viimeisimpänä keinoon yritetty suitsia erilaisin ilmoittamisen keinoin. Rakennusalan toimijat ovat velvoitettuja melko laajaan ilmoittamiseen työvoiman sekä urakka kustannusten osalta. Työntekijöillä tulee olla veronumero työmailla. (Työturvallisuuslaki 52a §). Veronumeron saaminen edellyttää työntekijän rekisteröitymistä. (Laki veronumerosta ja rakennusalan veronumerorekisteristä 2 §). Lisäksi rakennus-alalle on säädetty käännetty arvonlisäverovelvollisuus, jossa hyödykkeen ostaja on myyjän sijaan verovelvollinen. (Laki arvonlisäverotuksesta 8c §). Alalla esiintyy kuitenkin edelleen kuittikauppaa, jota ovat tutkineet muun muassa Kankaanranta ja Muttilainen poliisiammattikorkeakoulussa (2010). Hirvosen ym. tutkimuksen perusteella vaikuttaa siltä, että rakennusalaan kohdistuneilla muutoksilla on ollut harmaata taloutta ehkäisevä vaikutus tai ainakin sen lisääntyminen on loppunut. Silti rakennusalaan pidetään yhtenä suurimmista harmaan talouden esiintymistoimialoista. (Hirvonen ym. 2010.)

Rakennusalan lisäksi ravintola-ala on työvoimavaltainen toimiala, jolla muun muassa Hirvosen (2010) tutkimuksen valossa on havaittu esiintyvän harmaata taloutta. Pimeiden työntekijöiden lisäksi alalla on havaittu myynnin salausta, eli myyntiä on jätetty kirjaamatta kirjanpitoon. Ravintola-alan harmaata taloutta on käsitelty tutkimuksissa huomattavasti rakennusalaan vähemmän. Varsinaisiin ravintola-alaan koskeviin harmaan talouden erityispiirteisiin kohdistuvia pro-gradu taseoita tutkimuksia ei ole löytynyt tätä tutkimusta varten lainkaan.

Toinen rakennusalan ohella voimakkaasti tutkimuskohteena esiintyvä aihepiiri on arvonlisäverotukseen liittyvät ongelmat. Rakennusalan lisäksi romualalla on siirrytty käänteiseen arvonlisäverotukseen. Arvonlisäverotuksessa on tutkittu muun muassa käänteisen verovelvollisuuden vaikutusta harmaaseen talouteen, muun muassa Kulla (2009). Lisäksi arvonlisäverotukseen liittyy harmaan talouden näkökulmasta riski, kun tavara tai palvelu ylittää valtion rajat. Kansainvälistä arvonlisäverotusta ja siihen liittyvää problematiikkaa on tutkinut Kettunen (2015). Tutkimuksen perusteella Euroopan Unionin sisäkaupan arvonlisäverotukseen liittyy useita erityispiirteitä, joiden vuoksi se on kansainvälisesti tarkasteltuna erityisen altis veropetoksille.

Harmaata taloutta ja talousrikollisuutta laajemminkin sekä sen eri osaluokkia on tutkittu yhteiskunnallisesti huomattavana ilmiönä Suomessa jo 2000-luvun alkupuolelta lähtien. Aihepiiriä koskeva kotimainen tutkimus on lisääntynyt jatkuvasti. Muttilainen ja Kankaanranta (2010) ovat tutkimuksessaan ”Talousrikollisuuden tutkimus Suomen Yliopistoissa vuosina 1999–2008” selvittäneet Suomen yliopistoissa opinnäytetyönä tehdyt talousrikollisuuteen liittyvät tutkimukset. Tutkimustuloksissa on havaittu, että kymmenen vuoden aikana yliopistojen perus- tai jatkotutkinnoissa on valmistunut yhteensä 217 tutkimusta, jotka käsittelevät talousrikollisuutta. (Muttilainen ja Kankaanranta 2010, 147.) Tämän jälkeen on julkaistu lukuisia erityisesti rakennusalaan ja yhteisökauppaan liittyviä harmaata taloutta koskevia tutkimuksia ja artikkeleita. Öhman (2012) on tutkinut käänteistä arvonlisäveroa rakennusosalalla. Harmaa talous on kansainvälinen ongelma. Aihepiiristä löytyykin myös huomattava määrä kansainvälisiä julkaisuja, uusimpana trendinä veroparatiisit ja veronkierto. Myös kansainvälistä arvonlisäverotusta koskevaa tutkimusta on tehty useissa jäsenmaissa. Muun muassa Fedeli ja Forte (2011) kuvaavat artikkelissaan karuselli-kaupan mallia ja vaikutuksia yhteisökauppaan ja Sinn ym. pohtivat artikkelissaan maksu- ja palautusjärjestelmän toimivuutta EU-kaupassa. (Sinn ym. 2004.)

Lisäksi Virtanen (2002) on tutkinut moraalialia kirjanpidon, verosuunnittelun ja tilintarkastuksen näkökulmasta. Tutkimuksessa pohditaan hyväksyttävän verosuunnittelun ja veronkierron eroja ja esiintymistä suomalaisessa yritysmaailmassa. Näiden lisäksi harmaata taloutta on tutkittu ja raportoitu useissa eri instanssien raporteissa ja julkaisuissa. Useassa raportissa tutkijana on ollut verotusneuvos Markku Hirvonen ryhmineen.

Helander on kirjoittanut artikkelin maahanmuuton vaikutuksista harmaaseen talouteen. Maahanmuuttajien sijoittuminen erityisesti tietyille matalapalkka-aloille luo tietynlaista kilpailuetua, jota yritetään kompensoida harjoittamalla

la harmaata taloutta. Tai vaihtoehtoisesti maahanmuuttajat mahdollistavat harmaan talouden toimimalla täysin yhteiskunnan valvonnan ulkopuolella. Tällöin kyseeseen saattaa nousta jo ihmiskauppaan tai muuhun rikolliseen toimintaan liittyvät toimet. (Helander 2011.)

Yleisesti ottaen voidaankin todeta, että harmaa talous ei ole vain Suomessa esiintyvä ongelma, vaan maassamme esiintyvät harmaan talouden erilaiset ilmiöt kopioituvat jostain muusta maasta tänne. Sama koskee aihepiiriä koskevaa tutkimusta. Käteismaksujen osuus tavaroiden ja palveluiden maksamisessa vaihtelee Euroopan eri valtioiden välillä jonkin verran. Rusu ja Stix (2016) ovat tutkineet käteismaksujen määriä. Rusun ja Stixin (2016) mukaan käteismaksamisessa on eroja eri maiden välillä, mutta käteismaksujen osuutta on havainnointu ainoastaan maiden välisellä tasolla. Tässä tutkimuksessa keskitytään niihin toimialoihin, joilla harmaata taloutta on verovalvonnassa havaittu. Korttimaksamisen ja käteismaksujen suhdetta harmaan talouden toimialoilla ei ole aikaisemmin tutkittu.

2 HARMAA TALOUS

2.1 Harmaan talouden määritelmä

Talousrikokselle ja talousrikollisuudelle löytyy monta erilaista määritelmää. Sisäasiainministeriö on määritellyt talousrikollisuuden siten, että talousrikollisuudella tarkoitetaan yrityksen, julkishallinnon tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tai niitä hyväksi käyttäen tapahtuvaa huomattavaan välittömään tai välilliseen taloudelliseen hyötyyn tähtäävää rangaistavaa tekoa tai laiminlyöntiä. Kyseistä määritelmää ovat tutkimuksessaan käyttäneet mm. Kankaanranta ja Muttilainen (2010). Toinen tapa on jakaa talousrikokset kahteen ryhmään itse toiminnan lainmukaisuuden perusteella. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat rikokset, jotka tehdään sinänsä laillisen liiketoiminnan puitteissa ja toisen ryhmän muodostavat ne rikokset, jotka jo sellaisenaan ovat lainvastaista taloudellista toimintaa. (Peuha 2015, 38.)

Talousrikollisuuden määritelmä pitää sisällään monia erilaisia näkökulmia. Harmaata taloutta voidaan pitää eräänä talousrikollisuutta sivuavana rikollisuusmääritelmänä. Harmaa talous itsessään ei ole suomessa lain mukaan rikosoikeudellinen käsite, vaan se kuvastaa enemmänkin yhteiskunnallista ilmiötä. Kansankielessä kyseinen ilmiö onkin usein yhdistetty pimeään työnteokoon, eli työsuoritukseen, josta maksetusta korvauksesta ei toimiteta ennakonpidätystä eikä anneta kuittia. (Hirvonen ym. 2010, 29.)

Erilaisia harmaan talouden määritelmiä on olemassa kymmeniä ja niissä käsite on jaettu useaan pienempään osa-alueeseen. Harmaan talouden käsite voi myös muuttua ajassa ja olla eri maissa sisällöltään ja käsitteiltään hieman erilainen. (Hirvonen ym. 2010, 29.)

Laki harmaan talouden selvitysyksiköstä koskee nimenomaan harmaata taloutta ja erityisesti se on määritelty koskemaan yritystoimintaan liittyvää harmaata taloutta. Lain 2. § mukaan harmaalla taloudella tarkoitetaan organisaation sellaista toimintaa, josta aiheutuvia lakisääteisiä velvoitteita laiminlyödään verojen, lakisääteisten eläke-, tapaturma- tai työttömyysvakuutusmaksujen taikka tullin perimien maksujen suorittamisen välttämiseksi tai perusteet-

toman palautuksen saamiseksi. Laveammalla näkökulmalla katsottaessa harmaa talous käsitetään laajempänä ilmiönä sisältäen esimerkiksi myös luonnollisen henkilön toimet verojen välttämiseksi. (Verohallinto 2011.)

Vasara (1997, 5) on puolestaan määritellyt harmaan talouden sinänsä lailliseksi toiminnaksi, jossa vain jätetään verot ja muut lakisääteiset maksut maksamatta. Vasaran mielestä toiminta on tällöin tapahtunut joko täysin salassa tai toiminnasta on annettu viranomaisille väärää tai puutteellista tietoa. Vasaran määritelmä jää kuitenkin hieman yksipuoliseksi, koska harmaa talous ja sen harjoittajat kehittelevät jatkuvasti uusia keinoja taloudellisen hyödyn saamiseksi. Vasaran määritelmä sijoittuu ajallisesti jo reilun kahden vuosikymmenen taakse, mikä osaltaan selittää määritelmän vajavaisuutta. Viranomaisten valvonta, siihen käytetyt menetelmät ja muun muassa tietotekninen kehitys ovat muuttuneet vuosituhannen vaihteesta huomattavasti. Lisäksi viranomaistahot ovat lisänneet yrittäjille ilmoittamisvelvollisuutta, kuten rakentamiseen liittyvä tiedonantovelvollisuus. (Laki verotusmenettelystä 15b, c ja d §).

Muun muassa Verohallinto ja Hirvonen ym. erottavat kansantaloudellisen ja fiskaalisen harmaan talouden käsitteet toisistaan. Kansantaloudessa harmaalla taloudella tarkoitetaan sellaista tuotannollista toimintaa, joka ei ole mukana kansantalouden tilinpidossa, ja jää siten pois bruttokansantuotelaskelmasta. (Verohallinto 2011, 3.) Hirvonen ym. (2010, 27) täydentää Verohallinnon kantaa vielä siten, ettei tuotantoa ole sellainenkaan toiminta, joka ei perustu osapuolten keskinäiseen sopimukseen tai vapaaehtoisuuteen. Tästä johtuen, varastaminen ei ole tuotannollista toimintaa, mutta varastetun tavaran myyminen eteenpäin voi kuitenkin sitä olla.

Fiskaalinen harmaan talous on lähtökohtaisesti laillista taloudellista toimintaa. Toiminta tai toiminnasta saatava hyöty salataan viranomaisilta verojen ja muiden lakisääteisten maksujen välttämiseksi. (Verohallinto 2011, 3.)

Fiskaalisen harmaan talouden määritelmä on kansantaloudellista määritelmää suppeampi. Fiskaalisen harmaan talouden käsite ei sisällä täysin laitonta toimintaa, eli mustaa taloutta. Mustaa taloutta voi olla esimerkiksi laittomien hyödykkeiden tuotanto, joka on kyseisen maan laissa nimenomaisesti kriminalisoitu. Tällaista tuotantoa on useassa maassa esimerkiksi huumausainekauppa ja paritustoiminta (Hirvonen ym. 2010, 29). Toisaalta määritelmää laajentaa se, että salatut pääomatulot lasketaan fiskaaliseen määritelmään kuuluviksi. Fiskaalisessa merkityksessä harmaan talouden määrä mitataan verotuksen ulkopuolelle jätettyjen veronalaisten tulojen määrällä. Tämän käsitteen piiriin kuuluvat sekä yksityisten henkilöiden että yritysten, verotuksen ulkopuolelle jätetyt veronalaiset tulot. (Hirvonen ym. 2010, 30.)

Aggressiivinen verosuunnittelu on käsitteenä syytä erottaa harmaasta taloudesta. Aggressiivisessa verosuunnittelussa etsitään eri maiden verolaeista aukkoja ja epäselvyyksiä, joita hyödyntämällä pyritään minimoimaan verorasitus. Aggressiivinen verosuunnittelu kohdistuu usein käsitteenä monikansallisten yritysten harjoittamaan verosuunnitteluun. Aggressiivinen verosuunnittelu jää kuitenkin harmaan talouden käsitteen ulkopuolelle. Myöskään siirtohinnoittelu ei sisälly harmaan talouden määritelmään (Hirvonen ym. 2015, 48).

Aggressiiviseen verosuunnitteluun yrityksiä ajaa Virtasen mukaan verotuksen yleinen ennakoimattomuus, verolakien vaikeaselkoisuus sekä halu minimoida maksettavat verot. Aggressiivista verosuunnittelua harjoitetaan myös siitä syystä, että kiinnijäämisen riskiä pidetään melko pienenä. (Virtanen 2002.)

2.2 Harmaa talous ja talousrikollisuus

2.2.1 Harmaan talouden käsitteitä

Harmaasta taloudesta käytetään joissain tapauksissa myös nimitystä piilotalous. (Verohallinto 2011, 5) Harmaa talous ymmärretään pimeinä palkkojen maksuina sekä erityisesti käteiskauppaan liittyvänä ilmiönä. Sitä esiintyy harmaan talouden selvitysyksikön mukaan yleisesti esimerkiksi rakennusalaalla asunnon korjausten yhteydessä maksettujen suoritusosien osalta ja ravintola- sekä kaudenhoitoalalla. (Verohallinto 2011, 3–6.) Harmaan talouden rajaaminen ja eriyttäminen verorikollisuuden ja veronkierron välillä ei ole kovin yksiselitteistä, mutta siitä voidaan sulkea pois erilaiset tulkintatilanteet ja tapaukset, jotka liittyvät verovelvollisen verosuunnitteluun ja niihin liittyviin erilaisiin järjestelyihin. Veronkiertämisellä tarkoitetaan sellaisia toimia, joissa pyritään saavuttamaan verolain tarkoitukselle vieraita veroetuja, ja jossa liikutaan usein säännöksen sanamuodon tavanomaisen tulkinnan raja-alueilla. Veronkiertäminen eroaa verosuunnittelusta siten, että verosuunnittelussa verovelvollinen pyrkii selvittämään mahdollisiin eri vaihtoehtoihin liittyvät verot ja velvoitteet muiden kustannusten lisäksi ja valitsee sitten eri vaihtoehtoista sen mikä on kussakin tapauksessa kokonaistaloudellisesti paras vaihtoehto. Verosuunnittelu on laillista toimintaa ja siinä pyritään ennakoimaan veroseuraamukset ja valmistautumaan verojen maksuun. Verosuunnitteluun, aggressiiviseen verosuunnitteluun sekä niihin liittyviin erilaisiin järjestelyihin pystytään tarvittaessa puuttamaan veronkiertosäännösten ja muun lainsäädännön avulla. (Verohallinto 2011.)

Harmaata taloutta ja verorikollisuutta yhdistää taloudellisen hyödyn tavoittelu lähinnä julkisen sektorin ja julkisen talouden kustannuksella. Niistä voidaan käyttää nimitystä talousrikollisuus. Talousrikollisuutta on täsmällisesti hankala määritellä ja näin ollen ei ole olemassa vai yhtä tiettyä määritelmää tätä koskien. Talousrikollisuudessa on puhuttu taloudellisesta rikollisuudesta ja talouselämän rikoksista. Vaikka terminologia ei ole vakiintunut, käytetään Suomessa yleensä käsitteitä talousrikokset ja talousrikollisuus. Talousrikollisuudella tarkoitetaan taloudelliseen toimintaan suoraan tai välillisesti liittyvää rikollista toimintaa. Talousrikollisuuden voidaan katsoa tarkoittavan yrityksen tai muun yhteisön toiminnassa tapahtuvaa huomattavan taloudellisen edun tavoitteluun suunnattuja suunnitelmallisia ja rangaistavia tekoja, jotka koskevat myös muuta yritystoimintaan verrattavaa liiketoimintaa. (Verohallinto 2011.)

Yleisimpiä talousrikoksia verorikosten lisäksi ovat kirjanpitorikokset ja velallisen rikokset (Mäkelä 2001, 6).

Harmaan talouden legaalimääritelmän mukaiset teot sisältyvät käytännössä talousrikoksen määritelmään. Talousrikostorjuntaohjelmissa on käytetty sisäasiainministeriön talousrikollisuuden määritelmää, jonka mukaan talousrikoksella tarkoitetaan yrityksen, julkishallinnon tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tai niitä hyväksi käyttäen tapahtuvaa, huomattavaan välittömään tai välilliseen taloudelliseen hyötyyn tähtäävää rangaistavaa tekoa tai laiminlyöntiä. Yrityksen tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tapahtuneet verorikokset (RL 29 luku), kirjanpitorikokset (RL 30 luku), velallisen rikokset (RL 39 luku), arvopaperimarkkinarikokset (RL 51 luku) ja osakeyhtiörikokset (OYL 25 luku) ovat kuitenkin aina talousrikoksia. (Hakamo ym. 2009.)

Myös virka- ja luottamusasemarikokset sekä korruptio, osa petosrikollisuudesta, julkisiin avustuksiin kohdistuvat rikokset, arvopaperimarkkinarikokset ja rahanpesu, yritysturvallisuutta vaarantavat rikokset sekä julkisen rekisterin tai tiedon luotettavuutta vastaan tehdyt rikokset on luettu talousrikoksiksi. (Christensen 2012 ks. myös Alvesalo 2006.) Talousrikokset liittyvät edellä kuvattun lailla usein yritysten tekemiin toimenpiteisiin. Talousrikollisuutta voi olla myös yksityishenkilöiden tai muiden tahojen toiminnassa, kuten esimerkiksi yksityishenkilön rahanpesu tai maanviljelijöiden avustuspetokset. Talousrikoksen tunnusmerkkeihin kuuluu myös, että toiminnalla tavoitellaan huomattavaa taloudellista hyötyä. Huomattavan taloudellisen hyödyn tavoittelu kohottaa rikoksen ankaruusasteikkoa ja kyseiset rikostyypit yleensä kvalifioidaan törkeiksi. (Mutttilainen & Kankaanranta 2011.)

Talousrikollisuus poikkeavat kuitenkin perinteisestä rikollisuudesta. Talousrikoksiin liittyvä perustoiminta eli liiketoiminta on usein lähtökohtaisesti sallittua. Perinteinen rikollisuus on toiminnallisesti kiellettyä. Tavanomaisen liiketoiminnan harjoittaminen talousrikollisuuden ohella hankaloittaa lainvastaisen toiminnan havaitsemista. Lisäksi talousrikollisuuden uhrit eivät aina tiedä olevansa rikoksen uhreja eivätkä siksi koe kärsineensä vahinkoa. Talousrikosten toimintaympäristöä ei siten voida rinnastaa perinteiseen rikollisuuteen. (Jokinen ym. 2002, 11.)

2.2.2 Harmaa talous ja verotus

Harmaa talous, veronkierto ja laittoman työvoiman käyttö voidaan kaikki kytkeä samaan määritelmään, talousrikollisuuteen, mutta termien sisältämien merkitysten välillä on kuitenkin eroja. Harmaa talous pystytään lähes poikkeuksetta yhdistämään tavaroiden ja palveluiden tuottamiseen. Tavaroiden ja palveluiden tuottaminen edellyttää lähtökohtaisesti työntekijöitä, johtamista, tuotantoa tai pääomia. Veronkierto, joka katsotaan erääksi talousrikollisuuden osa-alueeksi, voidaan erottaa harmaasta taloudesta sen vaatimien resurssien kautta. Veronkierrolle tunnusomaista on, ettei sen harjoittaminen vaadi pääoman lisäksi muita varsinaisia resursseja, vaan erilaisten liiketoimien kautta järjesteltyä tulojen salaamista. (Lippert & Walker 1997, 5; Sutherland 1940, 14.)

Verosäännösten noudattamisessa on käytännössä eri tasoja, vaikka juuri säännösten johdosta menettelyn tulisi olla kaikille samanlaista ja tasapuolista. Monien maiden lainsäädännöt tuntevat termit verosuunnittelu ja veronkierto.

Näistä veronkierto on laitonta, mutta verosuunnittelu laillista toimintaa. Veronkiertoa voidaan kuvata toiminnaksi, jossa lakeja kaihtamatta pyritään minimoimaan tai välttämään kokonaan maksettavat verot. Veronkiertoa on esimerkiksi jättää ilmoittamatta tiettyjä omaisuuseriä tai tulonlähteitä. Verosuunnittelu taas pitää sisällään kaikki lailliset keinot, joilla verovelvollisen verotaakkaa voidaan keventää. Verosuunnittelussa voidaan hyödyntää säädösten tarjoamia erilaisia mahdollisuuksia tai puutteita ja epäselvyyksiä, jotka osaltaan keventävät verovelvollisen maksutaakkaa. Verosuunnittelua on myös jaksottaminen. Joitakin varallisuuseriä voidaan siirtää laillisin keinoin toiselle henkilölle siten, että pidätetään esimerkiksi hallintaoikeus. Tai rahastoidaan tuloja ja nostetaan niitä esimerkiksi urheilu-uran jälkeen. Tällaiset lain sallimat toimenpiteet ovat verosuunnittelua. Joskus voi sattua erilaisia sekaannuksia esimerkiksi yritys-elämässä tai henkilö saattaa olla tietämätön jostain säännöksistä, eikä näin ollen voida suoraa sanoa, että henkilöt olisivat toimineet rikollisesti, vaikka kaikkia veroja ei olisikaan laskettu täysin oikein. (Webley 2004, 95-96; Kirchler 2007, 21-23.) Tällaiset tilanteet saattavat johtaa rikosoikeudelliseen seuraamukseen, mikäli esimerkiksi verointressit ovat riittävän suuret.

Veronmaksuhalukkuus ja veromoraali ovat nostaneet käsitteinä päätään julkisen tiedon lisääntyessä ja esimerkiksi veroparatiisien kätkemien tietojen paljastuessa ainakin joltain osin. Jotkut yritykset ovat halukkaampia suorittamaan veronsa oikean suuruisina sinne, missä tulo syntyy. On olemassa myös esimerkkejä erilaisista konsernirakenteista, jotka ovat luotu ainakin osittain veronmaksujen välttelytarkoituksessa. McBarnet on luokitellut yrityksiä niiden veronmaksuhalukkuuden mukaan. Hänen luokittelussaan ensimmäinen, osallistuva luokka, pitää sisällään yritykset, jotka maksavat veronsa mukisematta. Toiseen luokkaan kuuluvat yritykset ovat haluttomampia veronmaksuun ja valittavat toistuvasti niitten aiheuttamasta taakasta, mutta antautuvat kuitenkin niille määrättyjen verojen maksuun. Kolmanteen ryhmään kuuluvat yritykset, jotka pyrkivät luovuutta ja lakimiehiä hyväksikäyttäen rakentamaan liiketoiminnastaan sellaista, että se aiheuttaa mahdollisimman pienen veroseuraamuksen. (McBarnet 1991, 326-330)

2.2.3 Harmaan talouden merkitys kansantaloudessa

Schneiderin ja Dominikin arvion mukaan kansantaloudelliselta näkökulmalta tarkasteltuna harmaan talouden tunnusmerkkeinä voidaan pitää harjoitetun toiminnan luomaa arvonlisää, josta kansantalous jää paitsi, sekä resurssien uudelleenjakautumista, joka johtuu saadusta suhteettoman suuresta hyödystä. Harmaan talouden toimijat voidaan luokitella neljään ryhmään: kotitalous-, yksityinen yritys-, kieltoja rikkova - sekä rikollinen sektori. Kaksi ensimmäistä eroavat toisistaan lähinnä siten, että yksityisellä yrityssektorilla on liiketoimia, kun taas kotitaloussektorilla ei. Nämä sektorit toimivat kuitenkin pääosin yhteiskunnan asettamien sääntöjen mukaan. Kieltoja rikkovan sektorin tuottamat hyödykkeet ovat itsessään laillisia, mutta muissa liiketoimissa tapahtuu rikkomuksia. Rikollinen sektori pitää sisällään toimijat, joiden kohdalla sekä tuotetut

hyödykkeet (huumeet, salakuljetetut aseet) että niihin liittyvät toiminnot ovat laittomia. (Schneider & Dominik 2002, 10-11.)

Kuten aiemmin on todettu, termille harmaa talous on vaikea antaa yksiselitteistä määritelmää. Harmaata taloutta on kuvattu muun muassa seuraavin määrein: kotitalouksien välinen pimeä tavaroiden ja palveluiden myynti, kuumaturakointi, laittoman työvoiman käyttö, veronkierto, sosiaalietuuksien väärinkäyttö sekä talousrikollisuus. Erilaisia harmaan talouden ilmenemismuotoja kuvataan tarkemmin tutkimuksen kohdassa 2.3. Terminologian lisäksi harmaan talouden saralla kiinnostaa sen laajuus. Harmaan talouden laskentatavoista on esittely useita erilaisia näkemyksiä. Schneiderin ja Dominikin mukaan harmaan talouden osuus kansantaloudessa voidaan laskea yksinkertaisesti siten, että kaikki tavarat ja palvelut, jotka tulisi laskea mukaan kansantalouden tuotokseen, mutta joita ei ole jostain syystä mukaan laskettu, ovat harmaan talouden piirissä tuotettuja. (Schneider & Dominik 2002, 6-9.) Bhattacharyya (1999) kuvailee parhaaksi tavaksi tilastoimattoman kansantulon selvittämisen eli laskeaan ”potentiaalisen” ja tilastoidun kansantulon ero. Potentiaalisen kansantulon arviointi on kuitenkin hyvin monimutkaista, eikä sen avaaminen ole tässä tutkimuksessa olennaista.

Harmaan talouden aiheuttamat taloudelliset menetykset ovat huomattavia, mutta vielä merkittävimpinä pidetään sosiaalisia vaikutuksia. Harmaa talous ja talousrikollisuus vahingoittavat ihmisten luottamusta ja aiheuttavat siten epäluottamusta koko yhteiskuntajärjestelmää kohtaan. (Sutherland, 1940, 15)

Harmaa talous näyttää olevan asia, josta keskusteleminen tulee muodikkaaksi varsinkin talouden matalasuhdanteessa ja julkisen talouden kiristyessä. Sinänsä harmaan talouden esiintymisellä ei ole todettu olevan yhteyttä talouden nousu- ja laskusuhdanteisiin. Yritystutkimuksien mukaan ilmiö on läsnä talouden suhdanteista riippumatta (Lith 2005, 23).

2.3 Harmaan talouden esiintymismuodot

2.3.1 Yritystoiminta

Harmaata taloutta harjoittavat yritykset saattavat pitää kirjanpitonsa moitteettomasti ja tehdä veroilmoitukset näennäisesti lain mukaan, mutta osa tuloista saatetaan jättää ilmoittamatta tai verotusta pienennetään verotukseen kelpaamattomilla vähennyksillä. Esimerkiksi pimeinä maksetut palkat peitellään kirjanpitoon tekaistuilla aliurakkalaskuilla tai tavarain ostolaskuilla. Pimeällä palkalla tarkoitetaan työstä saatua korvausta, jota ei merkitä yrityksen kirjanpitoon. Tällöin palkasta ei ole maksettu ennakonpidätystä eikä sosiaaliturvamaksuja. Pimeän palkan saaja on lähes poikkeuksetta tietoinen siitä, että palkka maksetaan pimeänä. Pimeän palkan saaja onkin kiinnostunut vain sitä rahamäärästä, jonka hän saa nettona käteen suorituksen jälkeen. Yritys jättää lakisääteiset velvollisuudet hoitamatta. Tämän järjestelyn johdosta sekä työnantajalle että työn-

tekijälle jää rahaa enemmän kulutukseen. (Kankaanranta & Muttilainen 2010, 12.)

Tulojen jättäminen kirjanpidon ulkopuolelle on helpointa yrityksissä, joissa tulot tulevat pääosin käteisenä rahana yksityishenkilöiltä, jotka eivät tarvitse kuitteja omia verovähennyksiään tai kirjanpitoaan varten. Myytyä tavaraa ei lyödä kassaan, jolloin siitä ei tarvitse maksaa veroa. Tällaisia yrityksiä on muun muassa ravintola-, parturi- ja autokorjaamo-aloilla. (Hirvonen ym. 2010, 34.)

Harmaata taloutta harjoittavat myös täysin kaikkien rekistereiden ulkopuolella toimivat toimijat. Joku saattaa korjata ja huoltaa autoja omissa tiloissaan tai joku myy omasta metsästä tehtyjä klapeja. Pimeää myyntiä on myös täysin laittomien tuotteiden myynti. Tällaisia tuotteita voivat olla muun muassa huumaisaineiden myynti. Rikollisten tavaroiden myynnin on katsottu olevan enemmänkin mustaa taloutta kuin harmaata taloutta. Tässä tutkimuksessa ei käsitellä mustaa taloutta. (Hirvonen ym. 2010.)

Harmaaseen talouteen kuuluu myös yritysten peiteltyjen osinkojen maksaminen. Verohallinnon ohjeen A61/200/2016 mukaan peitelty osinko on osingonjaon muotovaatimukset sivuuttaen tapahtuvaa osakeyhtiön varojen siirtämistä osakastaholle tavalla, joka todelliselta luonteeltaan on voitonjakoa. Lain mukaan peiteltyllä osingolla tarkoitetaan rahanarvoista etuutta, jonka osakeyhtiö antaa osakkaansa tai tämän omaisen hyväksi edellä mainitun osakkuusaseman perusteella tavallisesta olennaisesti poikkeavan hinnoittelun johdosta tai vastikkeetta. (Laki verotusmenettelystä 29 §.) Käytännössä peitelty osinko on usein osakkaille maksettavia yksityismenoja tai muita etuuksia, joista jätetään lakisääteiset velvoitteet, kuten ennakonpidätys toimittamatta. Yritys voi ostaa osakkaille osittain tai kokonaan yksityiskäyttöön tarkoitettuja tavaroita tai palveluita, jotka joko kirjataan taseeseen tai vähennetään elinkeinotoiminnan verotuksessa. (Hirvonen ym. 2010, 33.)

Harmaalla taloudella on myös kansainvälisiä kytkentöjä, erityisesti idänkaupassa. Kaksoislaskutusta tapahtuu Venäjänviennissä. Yhteisökaupassa harmaata taloutta on tavattu muun muassa Baltian maihin suuntautuvassa kaupankäynnissä. Kaksoislaskutuksella tarkoitetaan tullattavan tavaran tullausarvon keinotekoista alentamista. Tavara tullataan maasta ulos oikealla hinnalla, mutta toisen maan tullissa tavara tuodaan maahan joko väärennetyllä tai keinotekoisella ostotodistuksella, johon tavaran arvo on merkitty todellista arvoa pienemmäksi. Näin saadaan alempi tullausarvo, millä säästetään valmisteveroa, tullia sekä myös tämän perusteella määräytyvää arvonlisäveroa tuonti-maassa. (Kankaanranta & Muttilainen 2010, 13.)

Yhteisökaupassa harmaa talous kohdistuu ennen kaikkea arvonlisäverotukseen. Arvonlisäverotunnistetta on käytetty väärin tai on harjoitettu niin sanottua karusellikauppaa, jossa samat tavarat ja rahat tekevät useita kierroksia yritysten muodostamassa karusellisissa. Kierrättämisen motiivi on aiheettomien arvonlisäveron palautusten hankkiminen. (Fedeli & Forte 2011.)

Rakentaminen on projektiluontoista ja työvoimavoittoista, joka tarjoaa otolliset olosuhteet harmaan talouden harjoittamiseen. (Hirvonen ym. 2010.) Kankaanranta ja Muttilainen (2010, 15) ovat arvioineet, että kansantaloudellises-

ti merkittävimmit harmaan talouden ilmenemismuodot ovat juuri rakennusalalla. Rakentamisessa syntyy usein pitkiä ja laajoja aliurakointiketjuja. Rakennuttajat ja pääurakoitsijat eivät aina tiedä, ketkä työskentelevät aliurakointiketjussa, varsinkaan sen loppupäässä. Pitkissä aliurakointiketjuissa arvonlisäverot, sosiaaliturvamaksut ja työntekijöiden ennakonpidätykset hoidetaan tiettyyn pisteeseen asti, mutta loppupäässä velvoitteet jäävät hoitamatta. (Hirvonen ym. 2010, 88–89.)

Rakennusalaan liittyvää harmaata taloutta on pyritty ehkäisemään monin eri keinoin. Työntekijän tunnistautuminen (Työturvallisuuslaki 52a §) ja veronumero ovat säädetty lailla pakollisiksi pimeiden työntekijöiden vähentämiseksi. (Laki veronumerosta ja rakennusalan veronumerorekisteristä 2 §). Käänteinen arvonlisäverojärjestelmä otettiin rakennusalalla käyttöön vuonna 2011. Tällöin verosta vastaa myyjän sijaan ostaja. (Laki arvonlisäverotuksesta 8c §.) Toimenpiteillä pyrittiin kitkemään rakennusalalla kuittikauppaa, pienentämään ketjuttamista sekä kasvattaa laiminlyöntien vähetessä arvonlisäverotuloja. (Öhman 2012.)

Yksi harmaan talouden muoto on kuittikauppa. Kuittikaupassa kuitin ostava yhtiö saa laskun suuruisen summan vähennettynä kuitinkirjoituspalkkiolla. Lisäksi yritys voi vähentää laskun perusteella arvonlisäveron. Kuittikauppaa käydään yritysten välillä tavaroilla, alihankintapalveluilla ja laitteilla ja se on erityisesti rakennusalan ilmiö. (Kankaanranta & Muttilainen 2010, 16–17.)

Kertakäyttöyritysten käyttöä esiintyy enimmäkseen rakennusalalla, jossa konkurssikeinottelua harjoitetaan ammattimaisesti (Keskusrikospoliisi 2010, 8).

Rakennusliiton ja Rakennusteollisuus ry:n mielestä rakennusalalla suurimman ongelmakentän muodostavat ulkomaiset toimijat, jotka toimivat alihankintaketjun alaosassa. Nämä yritykset jättävät usein kaikki lakisääteiset velvoitteet hoitamatta ja verot maksamatta. Toimintamallissa usein yritys on esimerkiksi virolainen, jonka työntekijät lähetetään töihin Suomeen joko alihankintana tai vuokramiehinä. Verosäännösten mukaan ulkomaalainen työntekijä ei ole ensimmäisen kuuden kuukauden aikana verovelvollinen Suomessa. Työntekijöiden kierrätys on erittäin nopeaa ja yritykset vaihtuvat tiheään. Tällä saavutetaan merkittävä kilpailuetu suomalaisiin yrityksiin nähden. (Markkanen 2012, 15.)

Rakennusalalla toimii paljon pieniä yrityksiä ja yrittäjiä etenkin omakotityömailla ja erilaisissa remonttitoissa. Osa näistä yrityksistä toimii epärehellisesti, eikä ilmoita tulojaan tai maksaa pimeästi palkkoja. Tätä ilmiötä kutsutaan kuumatourakoinniksi. Pimeän työn ostaminen voi tulla muutamia satasia tai tuhansia euroja edullisemmaksi, jolloin moni teettää urakan niin sanotusti ilman kuittia. (Hirvonen ym. 2010, 89.)

2.3.2 Kotitaloudet ja yksityishenkilöt

Kotitaloudet ja yksityishenkilöt voivat yritysten lailla syyllistyä harmaan talouden harjoittamiseen. Kotitaloudet törmäävät ilmiöön, kun kohdalle osuu esimerkiksi erilaisia rakennus-, tai remonttiprojekteja tai kun mietitään esimerkiksi kotitalous- ja siivouspalveluiden hankkimista. Remonttityö saattaa tulla pal-

jon halvemmaksi, mikäli se teetetään ilman kuittia ja esimerkiksi sukulaisvoimin. Perinteinen talkootyö on kuitenkin erotettava harmaasta taloudesta. Vuonna 1995 vähennettiin kotitalouksien omaa vastuuta harmaan talouden torjunnassa ennakkoperintälain muutoksella, jonka mukaan samalle työntekijälle saa maksaa 1500 euroa vuodessa toimittamatta ennakonpidätystä. Vuonna 1997 otettiin kokeiluluontoisena käyttöön kotitalousvähennys, joka laajennettiin vuonna 2001 koko maata koskeväksi. Kotitalousvähennys on verovähennys, jonka yksityishenkilö voi saada kotona teetetyistä kotitalous-, hoiva- tai hoitotyöstä sekä asunnon ja vapaa-ajan asunnon kunnossapito- ja perusparannustyöstä. Kotitalousvähennyksen saannin perusedellytyksenä on selvitys maksettusta palkasta tai suorituksesta ennakkoperintärekisteriin merkitylle yritykselle. Kotitalousvähennyksen määrää ja vähennykseen oikeuttavia työtehtäviä on vuosien varrella tarkennettu, mutta vähennyksen suurimpana kantimena on juuri pimeän työn vähentäminen. Kotitalousvähennyksessä on vuosittainen yläraja ja vähennykseen oikeuttavan työn tekijältä vaaditaan tiettyjä ehtoja, kuten kuulumista ennakkoperintärekisteriin (Hirvonen ym. 2010, 32.)

Yksityishenkilö toimii harmaassa taloudessa myös, jos hän tekee pimeää työtä ja täten salaa tulonsa tai jättää ilmoittamatta luontoisetujaan. Mikäli yksityishenkilö harjoittaa esimerkiksi ammattimaisesti toimintaa kirpputoreilla tai nettikaupassa, kuuluvat saadut myyntitulot harmaan talouden piiriin, jos yksityishenkilö hankkii tavaraa toiselta yksityishenkilöltä myyntiä varten ja saadut myyntitulot jätetään ilmoittamatta verottajalle. (Hirvonen ym. 2010, 33.)

Harmaata taloutta on myös oman pankkitilin antaminen ulkopuoliseen käyttöön rahan alkuperän hävittämiseksi. Ulosotto toiminnassa saattaa paljastua, että velallinen onkin siirtänyt varojaan keinotekoisin järjestelyin lähipiiriin kuuluvien yhtiöiden tai henkilöiden nimiin. Esimerkiksi alaikäisen lapsen tilillä voi olla varoja, joita henkilö käyttää. (Kankaanranta & Muttilainen 2010, 14.) Rahan pesu on yksi yksityishenkilöiden harjoittama harmaan talouden ilmiö. Rahan pesussa yritetään häivyttää rahojen yleensä rikoksella saatu alkuperä ja saattamaan rahat lailliseen kiertokulkuun. Rahanpesuun liittyy lähes aina rikosoikeudellinen alkurikos, josta pestävät rahat on saatu. (Uotila 2012.)

2.4 Harmaan talouden vaikutukset

Harmaan talouden piirissä toimivalle yrityksellä on tyypillistä, että yritystoiminnan taustalla on mukana henkilöitä, jotka ovat aikaisemmin toimineet laillisessa liiketoiminnassa. Syystä tai toisesta tämä liiketoiminta on kuitenkin epäonnistunut ja yritystoiminta on päättynyt konkurssiin tai jopa yrittäjän rikolliseen toimintaan. Yrittäjä on saatettu myös tuomita liiketoimintakieltoon. Nämä yrittäjät pyrkivät takaisin luvanvaraiseen elinkeinoon mm. erilaisten bulvaanijärjestelyjen avulla. Poliisin alueelliset talousrikostorjuntayksiköt suorittivat huhti- toukokuussa 2007 liiketoimintakielton valvontaiskun, jossa tehostettuja toimia kohdistettiin kolmeen kymmeneen liiketoimintakiellossa olevaan henkilöön. Bulvaaniyhteys todettiin jopa 11 tapauksessa. (Sisäministeriö 2007.)

Harmaan talouden harjoittamisella on myös asioita kehittävä vaikutus. Taloushallinnon järjestelmiä ja toimintoja sähköistetään ja digitalisoidaan prosessien automatisoimiseksi. Tämä osaltaan helpottaa viranomaisen valvontaa. Tehokkaasti toimiakseen valvonta tarvitsisi muun muassa yhtenäisen ja avoimen kassajärjestelmätoiminnon, joka jättäisi vähemmän sijaa väärin toimijoille. Tietojen siirtymisen laajuus ja nopeus mahdollistaisivat myös paremmat viranomaisvalvonnan. (Oksa 2017.)

Harmaassa taloudessa ei ole kysymys pelkästään verotuloista vaan myös yritysten keskinäisen kilpailun ja markkinoiden vääristymisestä ja työntekijöiden lainvastaisesta kohtelusta. Vaikutukset kohdistuvat valtion, yritysten ja työntekijöiden lisäksi myös ympäristöön, kuluttajiin. (Verohallinto 2011.) Seuraavissa kappaleissa kuvataan, kuinka harmaa talous vaikuttaa eri tahoihin.

Valtio menettää vuosittain miljardien verotulot. Suorat vaikutukset eli saamatta jääneet verotulot ja sosiaaliturvamaksut vaikuttavat valtion tarjoamiin palveluihin ja niiden toimivuuteen. Maksamatta jääneet lakisääteiset maksut ja vahingonkorvaukset jäävät lopulta yhteiskunnan maksettaviksi. Välillisillä vaikutuksilla on katsottu olevan haitallisempia vaikutuksia kuin suorilla vaikutuksilla. Talousrikollisuuden hiljainen hyväksyminen harmaan talouden rinnalla murentaa yhteiskuntamoraalia ja vaikeuttaa taloudellisen toiminnan pelisääntöjen noudattamista. (Verohallinto 2011.)

Vuonna 2008 rakennustoiminnasta saamatta jäämien arvonlisäverojen määrä oli runsaat 260 miljoonaa euroa. Rakennusalan työvoiman salattujen verojen osuus samana vuonna oli laskennallisesti 760 miljoonaa euroa. Luku sisältää sekä kotimaisen että ulkomaisen työvoiman. Ravintola-alalla vuonna 2008 laskennalliset pimeät palkat olivat 270 miljoonaa euroa. Kotitaloukset jättävät vuosittain ilmoittamatta vuokratuloista maksettavia veroja noin 670 miljoonaa euroa. Kansainvälistä sijoitustoimintaa harjoitaviin suomalaisiin liittyvän harmaan talouden osuus oli 2008 vähintään 700 miljoonaa euroa ja tuntemattomille ulkomaalaisille maksetut osingot aiheuttavat vuosittain 300–600 miljoonan euron menetykset. Vuonna 2008 verotarkastuksissa esiin tulleen harmaan talouden kokonaismäärä oli 10–14 miljardia euroa. (Hirvonen ym. 2010, 12–13.)

Tapaturma- ja eläkevakuutusmaksut ja työturvallisuus ovat työnantajan vastuulla. Harmaassa taloudessa työturvallisuutta koskevia sääntöjä jätetään noudattamatta ja hyväksytyistä työehdoista poiketaan (mm. palkka, työaika). Palkasta jätetään verot ja työnantajamaksut maksamatta. Työtapaturmien syynä on usein työntekijöiden puutteellinen perehdytys. Ulkomaalaiset työntekijät tulevat työskentelemään Suomeen usein ulkomaisten alihankinta- ja henkilövuokrausyritysten kautta. Ulkomaalaiset työntekijät saavat palkkansa näiden yritysten kautta ja usein heille on maksettu pienempää palkkaa kuin suomalaisille ja työturvallisuusasioihin liittyvät vastuut voivat olla epäselvät vuokratyön eri osapuolten välillä. (Verohallinto 2011.) Pimeää työtä tekevä ei useinkaan ajattele muuta, kuin meneillään olevaa hetkeä. Tulevaisuus ja ongelmatilanteet eivät ole päällimmäisenä mielessä, kun käteen jää vähän enemmän rahaa kuin verokortilla tehtynä. Pimeästä työstä ei kuitenkaan kerry eläkettä, eikä pimeää työtä teettävä työnantaja ole vakuuttanut työntekijää tapaturmien varalta.

Työntekijä ei ole oikeutettu myöskään esimerkiksi ansiosidonnaiseen sairauspäivärahaan eikä työttömyyspäivärahaan.

Harmaan talouden vaikutukset kuluttajalle tulevat esille lopullisten tuotteiden huonona laatuna ja palveluna. Tästä aiheutuu usein taloudellisia menetyksiä ja kuluttajalla ei ole oikeussuojaa toimiessaan harmaaseen talouteen liittyvien yritysten kanssa. Rakennusalalla harmaa talous saattaa aiheuttaa lisäkuuluja esimerkiksi kiinteistön osakkeenomistajille. Urakat eivät pysy aikataulusaan ja kustannusten säästämiseksi aliurakoitsijat käyttävät kouluttamatonta työvoimaa ja materiaaleja, jotka eivät täytä työturvallisuusmääräyksiä. Lisäksi ympäristörikosten joukossa on havaittu mm. laitonta rakennusjätteen jättämistä ympäristöön ja laittomia kaatopaikkoja. Näistä aiheutuu lisäkustannuksia yhteiskunnalle ja kuluttajille. Ympäristön laiminlyönti vaikuttaa myös asukkaiden terveyteen ja asumisviihtyvyyteen. Kuluttajariitalautakunnassa käsittely perustuu kirjalliseen todistusaineistoon. Riitatilanteissa kuluttajaviranomaisten on usein vaikea auttaa, koska harmaassa taloudessa ei tehdä dokumentteja aikatauluista, hinnoista eikä työnsisällöstä. (Verohallinto 2011.)

Harmaa talous vääristää yritysten kilpailua. Yritystoimintaan vaikuttavat mm. julkisen rahoitukseen liittyvät vero- ja kirjanpitorikokset. Kilpailua vääristävät myös yhteiskunnan kontrollijärjestelmien ja rakenteiden puutteellisuus. Harmaan talouden tekovälineinä käytetään veroparatiiseja, yritysryppäitä ja lyhyen kaaren yrityksiä. Yritykset, jotka laiminlyövät velvoitteitaan ja jättävät noudattamatta normeja, vaikeuttavat muiden alalla toimivien yritysten mahdollisuuksiin toimia rehellisesti. Yritykset, jotka toimivat rehellisesti, voivat joutua lopettamaan toimintansa tai lähtemään alalta. Ääritapauksissa yritykset voivat joutua laistamaan sääntöjä kilpailuaseman säilyttämiseksi. (Verohallinto 2011.)

3 KÄTEINEN RAHA

3.1.1 Käteisen rahan käyttö

Käteisen rahan käytöstä voidaan olla montaa mieltä. Joku suosii pelkästään käteistä ja jotkut taas lähestulkoon välttelevät käteisen rahan käyttöä. Finanssialan keskusliiton (2014) julkaiseman tutkimuksen mukaan käteisen rahan käyttö keskittyy vanhempiin ikäluokkiin, vaikka heilläkin sen käytön määrässä on laskua. Vuonna 2014 yli 65 vuotiaista vielä 44 % käyttää käteistä tavallisimpana maksutapana. (Finanssialan keskusliitto 2014, 32.) On yleisesti tiedostettu tosiasia, jonka tilastokeskuskin on väestöennusteessaan todennut, että vanhusväestö kasvaa lähivuosikymmeninä. Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista todeta, että Suomen Pankin johtava neuvonantaja Kari Takala on blogissaan (2017) todennut käteismaksujen määrän kuitenkin tippuneen arviolta 15 miljardiin euroon vuonna 2016 vuoden 2000 noin 32 miljardista eurosta. Lisäksi Takala blogissaan (2015) toteaa, että käteistä käytetään erityisesti kioskiostoksissa, matkailussa ja tulonsiirroissa muille talouden jäsenille käyttörahaksi.

Käteisen käyttö ei tilastojen valossa näytä korreloivan väestön ikärakenteen kanssa. Vanhenevalle väestölle uudet maksutavat eivät kuitenkaan tule enää sellaisina uusina asioina, joiden opettelua välteltäisiin. Korttimaksut on jo omaksuttu ja pikkuhiljaa mobiilimaksaminen ja muut rahansiirtotavat tulevat enemmän tutuiksi kaikenikäisille. Käteisen rahan käyttö ei siten korreloi väestön ikääntymisen kanssa. Asia lienee pikemminkin päinvastoin. Ruotsissa tutkijat Niklas Andersson ja Jonas Hedman ovat ennustaneet Dagens Handel lehdessä, että Ruotsi olisi ensimmäinen maa, jossa käteisen käyttö maksuvälineenä loppuisi kokonaan. Ruotsissa liikkeellä olevan käteisen määrä maassa on jo nyt maailman pienin, vain prosentti Ruotsin bruttokansantuotteesta, eli noin 5 miljardia euroa. Tutkijat Andersson ja Hedman olivat kysyneet käteisen käytöstä 808 kauppayritykseltä ja seteleiden ja kolikoiden katoamista haluavat kauppa enemmän kuluttajat ja pankit. 71 prosenttia kaikista ostoksista Ruotsissa tehdään maksukortilla. (Kauppalehti 2017.)

Kuluttajat haluavat helppoja maksutapoja, ja pankit tahtovat eroon työllästä ja riskialttiista käteisen käsittelystä. Kun fyysistä rahaa ei liikutella, myöstyösten uskotaan vähenevän. (Kauppalehti 2017.)

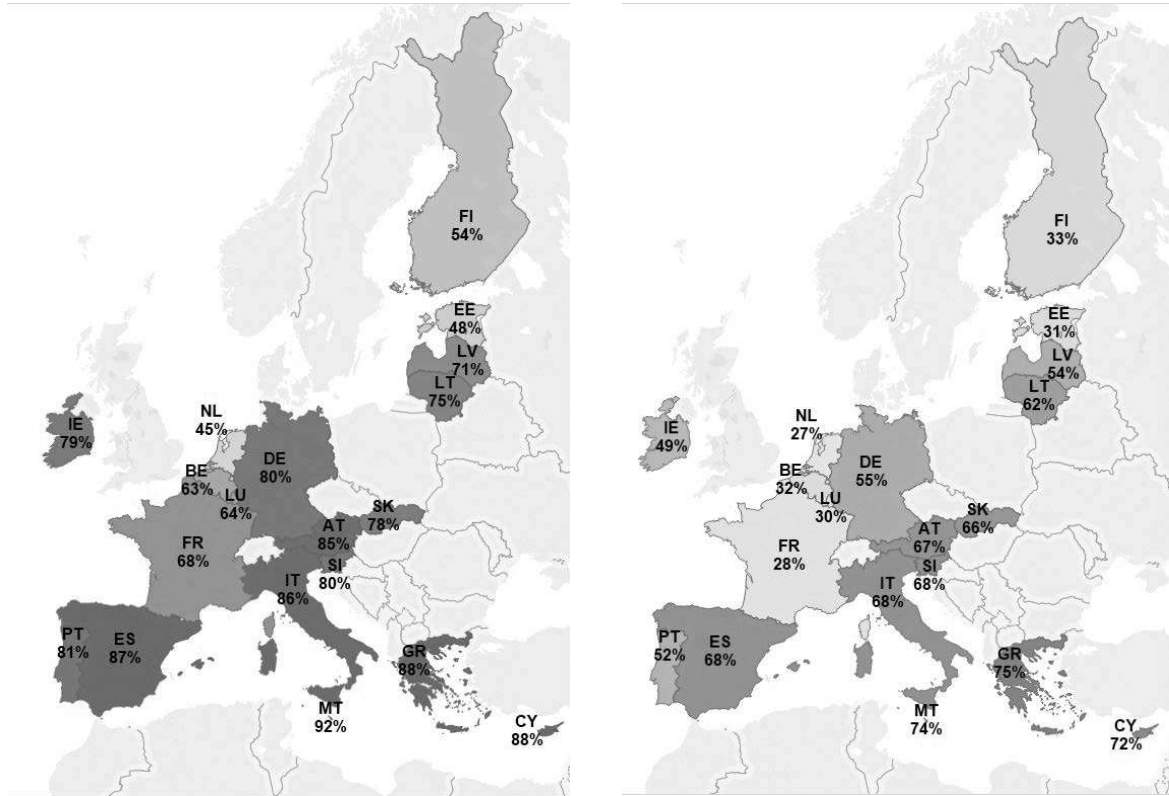
Heiskanen (2010) Metropolia ammattikorkeakouluun tekemässään tutkimuksessa käsitteli käteismaksamisen ajallista kestoa ja totesi sen olevan nopeampaa kuin korttimaksamisen. Tutkimuksessa käteisellä maksamiseen kului keskimäärin 17 sekuntia, kortilla maksamiseen 26 sekuntia. Toisaalta tutkimuksessa todettiin, että etukorttien käyttö ja ostosten lukumäärä muun muassa vaikuttavat merkittävästi maksamiseen käytettävää aikaa. Käteismaksamisen nopeus on nyky-yhteiskunnassa merkittävä vaikutin. Ihmisillä on kiire ja asioita halutaan hoitaa nopeasti. Takalan (2015) mukaan käteisen käytössä etuina pidetään ennen kaikkea sopivuutta pieniin maksuihin, sujuvuutta ja nopeutta, laajaa käyttömahdollisuutta sekä käteisen käytön parempaa kontrolloitavuutta.

Hernández ja Esselink (2017) ovat Euroopan keskuspankin tilastojen perusteella tutkineet eurooppalaisten maksutottumuksia ja -käyttäytymistä. Tutkimuksen mukaan kuluttajat käyttävät Suomessa Euroopan kolmanneksi vähiten käteistä ostoksia tehdessään. Vähemmän käteistä kiertää vain Alankomaissa ja Virossa. Näissä maissa kortilla maksaminen on vastaavasti muuta Eurooppaa yleisempää. Kaikkein mieltyneimpiä käteiseen ovat eteläisten euromaiden ja Saksan kuluttajat. Euromaiden kuluttajat maksoivat tutkimuksen mukaan viime vuonna peräti 79 prosenttia kaikista ostoksistaan käteisellä, 19 prosenttia korteilla ja kaksi prosenttia muilla maksuvälineillä. Euroopan keskuspankin mukaan tulokset kiistatta osoittavat, että käteisellä rahalla on edelleen vahva asema maksuvälineenä Euroopassa, vaikka käteisen rahan ennustetaan monissa paikoin jopa katoavan kokonaan käytöstä uusien maksuvälineiden yleistymässä. EKP:n tutkimuksen perusteella vaikuttaa siltä, että ruotsalaiset etupäässä ovat omaksuneet uusien maksutapojen käytön selvästi muuta Eurooppaa paremmin.

Tarkasteltaessa Euroopan keskuspankin tutkimusta käteisostojen euroääräisistä arvoista, voidaan havaita eurooppalaisen käteisellä tehdyn ostoksen keskimääräisen arvon olevan 12,38 euroa. Suurimmat käteisostokset tehtiin Kyproksella, Luxemburgissa ja Itävallassa. Näissä maissa keskimääräiset käteisostot ovat 17,60 ja 18,60 euron välillä. Näissä maissa käteisostoja käytettiin siis melko suuriinkin ostoksiin. Suomessa keskimääräinen käteisostoksen arvo on noin 13 euroa, eli hieman yli eurooppalaisen keskiarvon. Aineisto tutkimukseen on kerätty Euroopan keskuspankista, Deutsche Bankilta ja Nederlandse Bankilta. (Hernández ja Esselink 2017.)

Kun tarkastellaan käteisostojen lukumäärää maittain euroalueella, osoitetaan käteisellä tehtävien ostosten lukumäärä yllättävänkin korkeaksi. Suomessa yli puolet ostoksista tehdään käteisellä. Pienimmillään käteisostosten määrä on Virossa ja Hollannissa, joissa käteisostosten suhteellinen lukumäärä jää hieman alle puoleen kaikista ostoista. Etelä-Euroopassa ostoksista lähes yhdeksänkymmentä prosenttia tehdään edelleen käteisellä rahalla. Näiden rahallinen arvokin Euroopan kärkitasoa suhteessa kaikkiin ostoihin. Useimmissa maissa käteisostosten suhteellinen arvo tippuu huomattavasti niiden suhteellisesta määrästä. Tämä on havaittavissa kuvasta 1 (s.28), joista ilmenee käteisos-

tojen suhteen lukumäärä vasemmalta ja oikealla käteisostojen suhteellinen euromäärä

Lähde: EKP, Deutsche Bundesbank and De Nederlandsche Bank, viitattu hernandez ja esselink 2017

Lähde: EKP, Deutsche Bundesbank and De Nederlandsche Bank, viitattu hernandez ja esselink 2017

Kuva 1 Käteisen suhteellinen käyttö Euroopassa

Wienin yliopistosta Rusu ja Stix (2016) ovat tutkineet itävaltalaisen maksutapojen. Tutkimustulokset maksutapojen käytöstä ovat osoittaneet, että pelkästään ikä, sukupuoli ja asuinpaikka eivät vaikuta maksutavan valintaan. Maksutavan valintaan vaikuttaa tutkimuksen mukaan selvästi myös käytettävissä olevat tulot, koulutus, internetin käyttö- ja matkapuhelimen ja muu tekninen kehittyminen.

Lisäksi tutkimustulosten perusteella suurin osa käteismaksuista tehtiin päivittäistavaroissa (42%), ravintoloissa, baareissa, kahviloissa (16%), muissa tuotteissa (8,3%) sekä kestopavaroissa (7%) ja huoltoasemilla (6%). Kuvan 1 mukaan itävaltalaiset ovat melko normaaleja keskieuropalaisia käteismaksujen suhteen. Käteistä käytetään lukumääräisesti useasti suhteessa ostotapahtumien määrään ja samalla käteistä käytetään huomattavasti enemmän kuin muita maksutapoja. Tutkimustulosten mukaan yli 90% ostoista (ostoksilla kaduilla, ravintoloissa, baareissa tai kahviloissa tehdyissä ostoksissa ja maksuissa henkilöille tai hyväntekeväisyysjärjestöille) oli käteisellä ja 85% kaikista päivittäisistä tavaroista ostettiin käteisellä. Vuonna 2016 euroalueen kuluttajat tekivät yhteensä noin 163 miljardia maksutapahtumaa joko käteisellä, maksukorteilla tai

muilla maksuvälineillä. Näiden maksutapahtumien yhteismäärä oli yli 2 968 miljardia euroa. (Hernández ja Esselink 2017, 18)

Ihmisten käytössä olevan rahan määrä on laskenut viime vuosina ja laskee todennäköisesti vielä edelleen. Tutkimustulokset kuitenkin osoittavat, että tietty tilaus sille edelleen on olemassa. Varsinkin mentäessä kohti Etelä-Eurooppaa, käytettävän käteisen rahan määrä kasvaa ja enemmän tietoteknistynyt Pohjoisempi ja Läntisempi Eurooppa siirtyy pikkuhiljaa uudempiin ja teknisempiin maksuvälineisiin.

3.1.2 Käteisen rahan määrä

Käteisen rahan käyttö on ollut laskusuunnassa jo vuosien ajan ja samaan aikaan korttimaksujen osuus kasvaa. Joitain poikkeamia trendissä on, kuten vuoden 2009 taloustaantuma. Taloustaantumien aikaan korttimaksut vähenivät enemmän kuin käteismaksaminen. Tähän voi olla useita syitä, mutta yksi varmasti oli yksityiskulutukseen tullut katkos suurien kestotavarahyödykkeiden hankkimisessa. Käteisen saatavuudessa tapahtuneet muutokset ovat nopeuttaneet korttimaksamisen määrää. Suuria muutoksia käteisen saatavuudessa tapahtui vuonna 2004, jolloin automaattiverkkoa karsittiin voimakkaasti. Käteisen käyttö on edelleen vähenemään päin, mutta trendi on tasaantunut, vaikka automaattiverkon karsiminen on jatkunut vuosittain. Nostot siirtyvät kauppojen kassoille. Käteisautomaatit jäävät rahan nostamisen tukitoiminnaksi. (Takala 2017).

EKP:n teettämän tutkimuksen mukaan suomalaisilla on käytössään käteistä rahaa keskimäärin 56 euroa. Määrä on lähellä euromaiden keskiarvoa, joka on 65 euroa. Eniten käteistä löytyy Euroopassa saksalaisten, luxemburgilaisten ja itävaltalaisien kukkaroista, vähiten portugalilaisilta, ranskalaisilta ja latvialaisilta. (Hernández ja Esselink 2017.)

Hernándezin ja Esselinkin Euroopan keskuspankille tekemässä tutkimuksessa selvitettiin eurooppalaisten maksutottumuksia. Tutkimuksen mukaan kuluttajat käyttävät Suomessa Euroopan kolmanneksi vähiten käteistä ostoksia tehdessään. Vähemmän käteistä kiertää vain Alankomaissa ja Virossa. Näissä maissa kortilla maksaminen on vastaavasti muuta Eurooppaa yleisempää. Kaikkein eniten käteistä käytetään Etelä-Euroopassa ja Saksassa. Siellä kuluttajilla on keskimäärin 103 euroa käteistä. Tutkimuksen perusteella eurooppalaiset kuluttajat maksoivat ostoksistaan käteisellä keskimäärin 79 prosenttia. Loput jakautuvat korttimaksuihin 19 prosenttia ja kaksi prosenttia muilla maksuvälineillä. Tehty tutkimus on ristiriitainen sen kanssa, että käteisen rahan on ennustettu vähenevän tai jopa katoavan kokonaan kuluttajakäytöstä uusien maksuvälineiden tieltä. (Hernández ja Esselink 2017.)

Seteleiden liikkeellä olevaa määrää on hankala täysin luotettavasti arvioida ja tutkia. Euroalueella setelit voivat liikkua rajojen yli ja taas toisaalta jollakin saattaa olla suuriakin määriä seteleitä varastoituna jonnekin. Osa seteleistä on myös poistunut käytöstä esimerkiksi tuhoutumalla. Suomen Pankki on laskenut liikkeelle pääosan Suomessa käytössä olevista seteleistä. Suomen pankki on laskenut liikkeelle viiden euron seteleitä vuoden 2016 loppuun mennessä noin 17 miljoonaa kappaletta. Suomen pankissa on arvioitu, että Suomesta on vuosien

2002 ja 2016 välillä mennyt ulospäin noin 7 miljoonaa viiden euron seteliä eli arvion mukaan Suomessa olisi käytössä noin kymmenen miljoonaa viiden euron seteliä. Kymmenen euron seteleillä virta on puolestaan ollut Suomeen päin ja niiden määrä on kasvanut suhteessa siihen mitä Suomen pankki on laittanut niitä liikkeelle. Pankin arvion mukaan Suomessa olisi noin seitsemän miljoonaa kymmenen euron seteliä. Arviot perustuvat seteleiden vaihtomääriin. (Kangas 2017.)

3.1.3 Maksamisen kulut

Eri instanssien raporttien mukaan käteismaksamisen määrä euroissa on kiistatonta laskenut viimeisten vuosien aikana. Syitä muutoksen on monia. Yhtä kiistatonta on osoitettu, että käteismaksamisella on edelleen vankka suosio läpi euroalueen. Käteismaksamisen suosion syiksi Suomen pankki on kyselyissään selvittänyt muun muassa seuraavat syyt; käteinen sopii pieniin ostoksiin, maksukortti ei kelpaa maksuvälineenä, käteisen käyttö on sujuvaa ja nopeaa. (Takala 2017.)

Tutkimusten ja raporttien valossa käteismaksaminen säilyy yleisenä maksutapana vähittäiskaupankäynnissä. Käteismaksujen ohella korttimaksaminen on toinen yleisin maksutapa. Tässä yhteydessä on syytä pohtia, mitkä ovat eri maksutapojen vaikutukset myyjille. Mitä kuluja eri maksutapojen käyttö aiheuttaa vähittäiskauppiaille ja onko maksutavoilla eroja.

Teknologia kehittyy ja usein kuvitellaan, että kehittyvä teknologia lisää automaatiota ja laskee hintoja. Maksuteknologiayhtiö Visan maajohtaja Vesa Tukonen kertoo Kauppalehden artikkelissa (2016), etteivät korttimaksamisen kustannukset tule laskemaan. Hän sanoo, että "Korttimaksamisen hinnat ovat kaupalle kohtuullisia, ja tästä kielii se, että kortit hyväksytään maksuvälineenä erittäin laajasti. Suomessa on käytössä jo noin kahdeksan miljoonaa Visa-korttia". Kauppiat maksavat kuluttajien kortilla tekemistä ostoksista provision maksupäätteen ylläpitäjälle. Korttimaksamisen provisiot ovat 1,25-2,75 prosenttia ostosten loppusummasta. Lisäksi maksupäätteestä maksetaan kuukausivuokra, joka on suuruudeltaan 25 eurosta 70 euroon. Kauppioiden ja myyjien maksama loppusumma yhdestä korttimaksusta muodostuu varsin merkittäväksi. (Kauppalehti 2016.)

Raijaksen ja Saastamoisen (2015) tutkimuksen mukaan 98 prosentilla suomalaisista on jokin maksukortti. Se tarkoittaa samalla sitä, että yli 100 000 suomalaisella siis ei ole lainkaan maksukorttia. Eivätkä kaikki kortinhaltijat pysty tai osaa maksukorttia käyttää. Kortinhaltijoiden määrä ei siis kerro kortin käyttäjien todellista määrää.

Käteisellä rahalla tehdystä kaupasta ei aiheudu myyjälle mitään suoraa kuluja. Kuluja syntyy siinä vaiheessa, kun rahat talletetaan pankkiin. Pankki saattaa periä maksuja sekä mahdollisesti jokin turvayhtiö, joka kuljettaa rahat pankkiin. Käteinen raha mahdollistaa myös muut lieveilmiöt, kuten varkaudet ja ryöstöt. Lisäksi myyjällä pitää olla vaihtokassa, mikä sitoo pääomaa. Suomessa onkin jo tavattu esimerkiksi kahviloita, jotka eivät ota käteistä rahaa vastaan. (Heikkinen 2016.)

Heikkinen (2016) Suomen Pankista korostaa Suomalaisen lainsäädännön merkitystä ja nostaa esiin sopimusvapauden periaatteen. Ostaja ja myyjä voivat sopia käyttämistään maksutavoista. Jos yhteistä maksutapaa ei löydy, ei kauppa ole pakko tehdä. Yleisen periaatteen mukaan velka on voitava maksaa laillisella maksuvälineellä. Euroopan Unionin perustamissopimuksessa lailliseksi maksuvälineeksi on määritelty eurosetelit ja -kolikot.

Heikkinen (2016) toteaa lisäksi, että noin 75 prosenttia kaupan maksutapahtumista maksetaan Suomessa jollakin kortilla. Neljäsosa maksetaan siis edelleen käteisellä. Kaupan tekemien sisäisten tilastojen mukaan käteismaksuja tehdään eniten kaupunkikeskustojen ulkopuolisissa liikkeissä, sekä pienemmissä ostoksissa. Maksuteknologiayhtiö Visan maajohtaja Vesa Tukonen kertoo kuitenkin, että arviolta puolet korttimaksuista on 25 euroa tai sen alle. On kauppoja, joissa käteismaksuja tehdään yhtä paljon kuin korttimaksuja. Kokonaisuudessaan Suomen pankin tilastojen mukaan kortilla maksettiin erilaisia maksuja yhteensä yli 1,4 miljardia kertaa. Luku sisältää myös verkossa tehtäviä maksuja ja muita tavanomaisesta vähittäiskaupassa tehtävästä maksusta poikkeavia maksusuorituksia. (Kauppalehti 2016.)

On olemassa paikkoja joissa käteinen raha ei enää kelpaa maksuvälineenä. Useissa pysäköintilippuja myyvissä automaateissa ja muissa automaateissa ei käteinen käy enää maksuvälineenä. Tällöin tullaan tilanteeseen, jossa pitää miettiä kansalaisten tasavertaisuuden asemaa ja siihen liittyvää problematiikkaa.

3.1.4 Käteisen rahan saatavuus

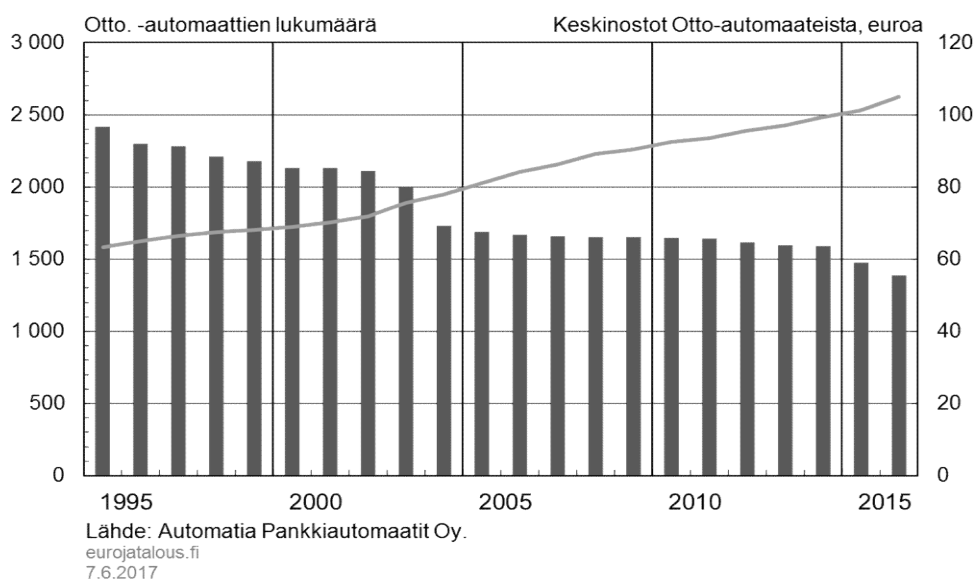
Käteistä rahaa on perinteisesti haettu aina pankin kassalta. Ottopisteiden historiikin mukaan ensimmäiset automaattit, josta rahaa pystyi nostamaan, ilmestyivät Suomeen vuonna 1971. Nämä koekäyttöön tulleet seteliautomaattit poikkesivat uudemmissa pankkiautomaateista siten, että ne toimivat ilman yhteyttä pankin järjestelmiin. Nosto seteliautomaatista ei aiheuttanut suoraa tilitapahtumaa pankkitilillä. Pankkiautomaattit ilmestyivät Suomen katukuvaan 1970 ja 1980 lukujen vaihteessa. Nämä pankkiautomaattit olivat online yhteydessä pankkiin ja tekivät reaaliaikaisen tilitapahtuman pankkitilille. Pankkiautomaattit muuttuivat visuaaliselta ilmeeltään Ottopisteiksi vuonna 1994. Ottopiste on Automatia pankkiautomaattit Oy:n ylläpitämä pankkiautomaattien verkosto, johon kuuluvat kaikki suomessa toimivat pankit. (Otto.fi, 2019) Vuonna 2017 Nokas CMS Oy perusti Suomeen Nosto- automaattiketjun, jotka toimivat Ottopisteiden tavoin käteisautomaatteina.

Pankkien karsittua palveluverkostoaan ja kassapalveluiden vähennyttyä pankkien rooli käteisen rahan nostamisessa on pienentynyt merkittävästi. Käteisautomaattiverkostoakin on kohdannut supistuminen varsinkin pienemmillä paikkakunnilla. Käteisen rahan saatavuuden varmistamiseksi on markkinoille tullut uusia toimijoita. Käteistä rahaa pystyy nostamaan monista vähittäiskaupoista ja huoltoasemilta. Myös esimerkiksi posti on aloittanut palvelun, jossa siltä voi tilata käteistä rahaa.

Vaikka käteisautomaatit ovat vähenemässä koko euroalueella, eivät ne kuitenkaan kokonaan katoa. Kauppalehdessä (2018) julkaistun artikkelin mukaan Euroopan keskuspankin selvityksestä ilmenee, että valtaosa eurooppalaisista käyttää ja nostaa käteistä hyvin säännöllisesti. Kerran viikossa tai useammin käteisnostoja tekee 36 prosenttia euroalueella asuvista. Kaksi tai kolme kertaa kuukaudessa käteistä nostaa noin 35 prosenttia ihmisistä. Ainoastaan kymmenen prosenttia kyselyyn vastanneista käyttää käteisautomaatteja harvoin tai ei ollenkaan. Toisaalta myös perinteisempään pankkipalveluun yhä luotetaan, sillä joka viides selvitykseen vastanneista hakee edelleen käteistä pankkikonttorista ainakin kerran kuukaudessa. On kuitenkin muistettava, että käteisautomaattiverkostossa ja pankkien palvelupisteiden määrässä on huomattavia eroja Euroalueen sisällä. Esimerkiksi Espanjassa on yksi automaatti noin tuhatta ihmistä kohti, kun vastaava luku Suomessa on yksi automaatti 2 500 ihmistä kohti. (Kauppalehti 2018.)

Automaattinostojen kulut ovat aina kohdistuneet pankeille. Automaatteja tarjoavat yhtiöt ylläpitävät käteisautomaatteja, mutta pankit rahoittavat ja maksavat käytännössä niiden ylläpidon. Koska käteisnostojen määrä on pienentynyt ja ylläpitokulut per nosto nousseet, ovat pankit alkaneet tuoda rajoituksia ilmaisten nostojen määrään. Monella pankilla onkin käytössään hinnoittelumalli, jossa vain tietty määrä nostoja kuukaudessa on enää ilmaisia.

Käteisen saatavuuden supistuminen automaattien määrän pienentymisen ja pankkien uusien hinnoittelumallien myötä on johtanut siihen, että yksittäisen käteisnoston määrä on kasvanut. Kuvan 2 mukaan keskimääräinen nosto Suomessa on noussut jo yli sadan euron, kun se vuonna 1995 oli noin kuusikymmentä euroa. Toki osansa nostojen määrän kasvamisessa on myös rahan arvolla. Pankkiautomaattien määrä on puolestaan supistunut voimakkaasti 2000-luvun alkupuolella. Sen jälkeen niiden määrä pysyi pitkään samankaltaisena, kunnes viime vuosina pankkiautomaattiketjua on jälleen karsittu.

Kuva 2 Pankkien käteisautomaatit ja keskinostot Suomessa

3.1.5 Muutokset käteisen rahan käytössä

Käteinen raha on aina liittynyt vähittäiskauppaan. Tutkimuksessa on kuvattu, kuinka suuri käteisen osuus on vähittäiskaupassa eri maissa ja millä kaupan sektoreilla sitä käytetään eniten. Teknologian kehittyminen muodostaa vähittäiskaupan käynnille uusia mahdollisuuksia ja haasteita. Asiakkaille tulee tarjolle jatkuvasti uusia sovelluksia mobiilialalta. Käteisen kilpailijana toimivien sähköisten kortti- ja mobiilimaksujen tekniset ominaisuudet ovat kehittyneet valtavasti ja kehittyvät edelleen mm. nopeuden, lähimaksun sekä älypuhelimien turvavarmennuksen avulla. Näitä teknologian kehittymisestä aiheutuvia muutoksia ei pysty eikä pidäkään torjua, vaan vähittäiskauppojen on mukauduttava nopeaan trendimuutokseen ja pystyttävä sopeutumaan vallitsevaan olosuhteeseen.

Käteismaksamisen ja käteisen käytön määrään ja laajuuteen vaikuttaa teknisen kehittymisen ohella myös muunlaisia uhkia. Suhdannevaihtelut ja elinkustannusten kasvaminen pienentävät kuluttajien käytettävissä olevan rahan määrää. Tyypillisesti käteismaksuina maksettujen kulutuserien osuus kotitalouksien kulutusmenoissa vähenee. Asumismenojen nousu rajoittaa muun kulutuksen kasvua. Käteismaksujen osuuteen kuluttajien kokonaiskulutuksessa vaikuttaa myös verkkokaupan nopea kasvaminen. Kuluttajat tilaavat ja ostavat tavaroita verkosta suoraan kotiin ja maksu tapahtuu luottokortilla, maksusoveluksella tai verkkopankissa. Käteiskaupan käynti painottuu entistä enemmän palvelualalle, tuotteisiin ja palveluihin, joita verkosta ei pysty tilaamaan.

Euroalueella on tehty toimenpiteitä harmaan talouden uhan pienentämiseksi. Yhtenä toimenpiteenä käteismaksuille on asetettu joissakin maissa euronääräinen yläraja. Lisäksi 500 euron seteleistä ollaan luopumassa ja Suomen Pankin internetsivujen mukaan niiden levitys lopetetaan vuoden 2019 alussa. Näillä toimenpiteillä pyritään vähentämään harmaan talouden ohimyyntiä, terrorismin rahoitusta ja muuta rikollista toimintaa. (Suomen Pankki 2019.)

Käteismaksaminen tulee pitämään paikkansa jatkossakin vähittäiskaupan maksuvälineenä. Käteinen raha ja sillä maksaminen on kuitenkin välitön suoritus hyödykkeestä ilman erillisiä kulueriä ja viiveitä. Se on konkreettinen ja aito sekä helposti hallittava sen fyysisen luonteen vuoksi. Käteinen ei ole pelkästään maksuväline, vaan se on samalla myös varallisuuden hallussapitomuoto. Käteinen tarjoaa ainoana laillisena maksuvälineenä täyden suojan talletuspankkien maksukyvyttömyydeltä ja konkurssiriskiltä sekä negatiivisilta talletusko-roilta ja se on likvidein kuviteltavissa oleva varallisuuserä. Lisäksi joissakin tapauksissa käteistä on hankala korvata muilla sähköisillä maksutavoilla. Tällaisia ovat esimerkiksi henkilöiden väliset maksut, vaikka kehittyvä mobiili teknologia tarjoaa tähänkin erilaisia vaihtoehtoja, pankkitilittömien väliset maksut, pienet lahjoitukset jne. Suomessa useimmilla on olemassa oleva pankkitili. Kaikkialla Euroopassa näin ei kuitenkaan ole ja tällöin käteismaksut ovat ainoa mahdollinen maksuväline. (Takala 2017.)

Käteisen käyttöön on vääjäämättä kohdistumassa muutoksia. Käteisen maksuvälinekäyttö supistuu edelleen, kun lähimaksukortit korvaavat käteis-

maksuja. Uudet mobiilimaksutavat syrjäyttävät myös käteisenkäyttöä, vaikka niiden odotetaan korvaavan ensisijaisesti muovikortteja, ei niinkään käteistä. Tulevaisuudessa mobiilimaksaminen kehittyy entisestään ja se luo uudenlaisia maksutapoja, jotka toteutuessaan muuttavat maksuympäristöä jatkuvasti sähköisempään suuntaan. Maksukortti ja käteinen siirtyvät mahdollisesti älypuhelimien ja maksut tapahtuvat sovelluksessa tai muuten sähköisinä tilisiirtoina. Myös muunlaisia virtuaalimaksutapoja kehittyy jatkuvasti. Se, nouseeko näistä tulevaisuuden sovelluksista tai maksutavoista joku merkittävään asemaan suhteessa käteisen ja maksukorttien kanssa, jää nähtäväksi. Käteisen rahan keskeisimpänä ominaisuutena säilyy kuitenkin sen anonyymisyys ja riippumattomuus. Näitä kahta ei pystytä teknologialla saavuttamaan.

3.2 Vaihtoehtoiset maksutavat

3.2.1 Maksamisen muutos

Teknologian kehittyminen on aina vaikuttanut myös ihmisten maksukäyttäytymiseen ja maksutapoihin. Historia tuntee kolikoita jo ennen ajanlaskun alkua. Rooman valtakunnassa käytettiin kulta- ja hopearahoja. Suomen historiassa puhutaan oravan nahkoista. Historianet.fi (2018) sivuston mukaan setelit otettiin käyttöön Kiinassa noin 800-luvulla ja Eurooppaan ne tulivat noin 1600-luvulla. Kolikoista siirryttiin seteleihin, koska ne olivat painavampia ja hankalammin käsiteltäviä sekä niiden valmistuksessa käytettävät menetelmät eivät pystyneet tekemään niistä aivan identtisiä toistensa kanssa. Joissakin kultarahoissa oli enemmän kultaa kuin toisissa. Setelit olivat identtisiä keskenään ja niiden valmistus huomattavasti helpompaa ja säilyttäminen ja käsittely yksinkertaista.

Kulloinkin käytössä olevaa maksuvälinettä on aina käytetty vähittäiskaupassa ostajan ja myyjän välillä maksamiseen. Konkreettinen raha on osin korvautunut erilaisilla korteilla ja raha enää harvemmin liikkuu kädestä käteen. Kortilla tehtäessä maksutapahtuma on rivi bittejä pankkien välillä ja raha siirtyy tililtä toiselle. Suoritetaan maksu kortilla tai käteisellä, vähittäiskaupassa on pitkään ollut käytäntönä se, että ostaja kohtaa myyjän. Nyt tilanne alkaa muuttua. Ostaja pysyy entistä enemmän anonyyminä henkilönä verkossa ja tavarain tai palvelun tilaus suoritetaan internetissä. Tässä on vaikutusta myös maksamiseen. Seuraavassa käsitellään uusia mahdollisuuksia ostamisen ja maksamisen saralla.

3.2.2 Virtuaalivaluutat

Internetissä ja verkossa toimivaa valuuttaa on odoteltu kehittyvän jo paljon aikaisemminkin, mutta vuonna 2007 Satoshi Nakamoto-salanimellä kulkeva ohjelmistokehittäjä tai kehittäjäryhmä julkisti kehittäneensä verkossa toimivan P2P-virtuaalikäteisen eli kryptovaluutan. Seuraavana vuonna julkistettiin mani-

festi, jossa esiteltiin uudenlainen virtuaalikäteinen, jossa kaikki transaktiot tapahtuvat vertaisverkossa käyttäjältä käyttäjälle. Manifestin ympärille syntyi salaperäisyyden verho, eikä manifestin laatijasta eikä virtuaalirahan kehittäjän henkilöllisyydestä ollut varmuutta. Nakamoto- nimellä tunnettu ohjelmistokehittäjä halusi maailman parhaita kryptografeja ja ohjelmistokehittäjiä mukaan projektiinsa. Vuonna 2009 julkaistiin avoimeen lähdekoodiin perustuva kryptovaluutta bitcoin. (Setälä 2014, 8)

Kryptovaluutta Bitcoinia luodaan tietokoneiden laskentatehoa hyödyntämällä. Prosessia kutsutaan louhimiseksi ja se toimii avoimeen lähdekoodiin perustuvalla ohjelmistolla. Bitcoineja ja muita kryptovaluuttoja varten internettiin on luotu kauppapaikkoja, joissa käyttäjät voivat ostaa ja myydä kryptovaluutta. (Setälä 2014, 11)

Bitcoinin jälkeen on syntynyt vielä lisää erilaisia kryptovaluuttoja, kuten muun muassa litecoin, monero ja ripple. Kaikki kryptovaluutat toimivat niin kutsutun lohkoketjun avulla. Verkon hajautettua kirjanpitolietokantaa, johon jokainen kryptovaluutalla tallentunut rahansiirto on tallentunut, kutsutaan lohkoketjuksi. Lohkoketjuteknologiakin on kehittynyt sitten Bitcoinin synnyn. Niin sanottua toisen sukupolven lohkoketju-teknologiaa edustaa muun muassa vuonna 2015 julkaistu Ethereum tietojenkäsittely-ympäristö sekä sen ether-niminen kryptovaluutta, uusinta kolmannen sukupolven teknologiaa puolestaan Cardano-projekti sekä sen sisällä toimiva ADA-niminen kryptovaluutta. (virtuaalivaluutta.com 2019)

3.2.3 Mobiilimaksaminen

Mobiilimaksamiseksi voidaan kutsua kaikkia sellaisia maksutapoja, joissa matkapuhelin toimii tavalla tai toisella apuna maksamisessa. Mobiilimaksaminen voi siten tarkoittaa mm. lähimaksamista, jossa ostokset maksetaan heilauttamalla puhelinta kaupan kassalla tai esimerkiksi rahan siirtämistä puhelimen sovelluksen avulla tililtä toiselle. (Sirkka 2019.)

Mobiilimaksamisessa maksutapoja on olemassa lukuisia. Useimmiten niissä maksaminen tapahtuu kahdessa vaiheessa. Ensin henkilö tunnistetaan ja sitten suoritetaan maksutapahtuma. Maksutapahtuma voidaan veloittaa joko suoraan tililtä tai vaikkapa luottokortilta. Mikael Smeds (2018) kuvailee blogikirjoituksessaan erilaisia mobiilimaksamisen vaihtoehtoja.

Puhelimeen ladattavalla sovelluksella voi maksaa suoraan palvelun tarjoajalle. Yleisimpiä sovelluksen sisällä tapahtuvia ostoja ovat esimerkiksi linja-autolipun ostaminen vaikkapa HSL Mobiililippu -sovelluksella sekä parkkimaksun suorittaminen EasyPark- tai ParkMan-pysäköintisovelluksella. MobilePay on puhelinsovellus, jossa maksaminen tai rahansiirto tapahtuu käyttäjän tallennettua korttitietonsa sovellukseen, ja hyväksytyä maksu sovelluksessa. MobilePayllä voi maksaa niissä verkkokaupoissa tai kivijalka myymälöissä missä MobilePay on olemassa. Lisäksi MobilePayllä voi tehdä yksityishenkilöiden välisiä rahansiirtoja. Masterpass digitaalinen lompakko, jossa maksaminen onnistuu pelkällä puhelimella lähimaksua tukevissa maksupäätteissä. Pankkien tarjoamia digitaalisia lompakoita kutsutaan yleisemmin Walleteiksi. PayPal on

verkkopalvelu, jonka kautta maksaa voi tilille tallennetuilta maksukorteilta tai sitten PayPal-tilille ladatusta saldosta. Maksupalvelusovelluksen lisäksi PayPalilla voi siirtää rahaa. Palvelu on tarkoitettu lähinnä yksityishenkilöiden väliin rahan siirtämiseen. Siirto on suomalainen mobiilimaksualusta, jonka päälle pankit voivat kehittää omia palveluitaan. Siirto-palvelua tarjoavien pankkien asiakkaiden on mahdollista tehdä muun muassa rahansiirto kännykstä kännykkään helposti oman pankin mobiilisovelluksessa. Raha siirtyy reaaliaikaisesti pankkitililtä toiselle myös eri pankkien välillä. Mobiilisovellus Pivo toimii mobiililompakkona. Sovelluksessa asiakkaat voivat maksaa verkkokauppaostokset samaan tapaan kuin esimerkiksi MobilePaylla. Veloitus tapahtuu maksukortilta. Apple Pay on Applen mobiilimaksutapa, jossa sovelluksen käyttäjän on liitettävä maksukorttinsa Apple Payhin, minkä jälkeen maksaminen onnistuu verkkokaupoissa, applikaatioissa ja kivijalkaliikkeissä. Maksu tulee erikseen vielä vahvistaa puhelimella. Google play on vastaava maksutapa Android-sovellusten käytössä. (Smeds 2018.)

Kuten edellä havaitaan, mobiilimaksuihin on olemassa lukuisia erilaisia sovelluksia ja käyttötarkoituksia. Osa palveluista on lyhytikäisiä ja osa jää pysyvämpään käyttöön. Yhteneväistä kaikille mobiilisovelluksille on, että ne kaikki vähentävät käteisen rahan käyttöä.

3.2.4 Alustatalous

Maksamisen kulttuurin vähittäiskaupassa voidaan katsoa olevan murrostilassa. Perinteinen käteisellä tai maksukortilla maksaminen on saanut kilpailijoikseen useita erilaisia mobiilisovelluksia. Tämä näkyy jo varsinkin verkkomaksamisessa, jossa vaihtoehdot ja tarjonta lisääntyvät jatkuvasti. Useat tahot kehittävät palveluitaan siihen suuntaan, että asiakas voi maksaa tavarasta tai palvelusta suoraan sovelluksen sisällä, kunhan hän on ilmoittanut maksukorttitiedot sovelluksessa. Tällaisia toimintoja on olemassa esimerkiksi erilaisissa pysäköinti-sovelluksissa tai mobiilisovelluskaupassa. Silloin kun sovellus yhdistää palvelun tarjoajan ja ostajan, on kyseessä alustatalous. Alusta tai sen ylläpitäjä ei itse myy tuotteita eikä palveluita, vaan tarjoaa korvausta vastaan tavaroiden ja palveluiden tuottajille paikan myydä omia tuotteitaan. Alusta siis yhdistää ostajan ja myyjän sovelluksen sisällä. Asiakas kirjautuu palveluun, tekee tilauksen ja sopii maksusta. Maksamisen voi suorittaa joko toimituksen tai noudon yhteydessä, maksukortilla tai suoraan verkkomaksuna asiakkaan ja myyjän välillä.

Alustatalous on jo näkyvä osa erilaisia ravintolapalveluita. PizzaOnlinestä voi tilata haluamansa annoksen ja valita toimitus- ja maksutavan. Samoin ravintolapalveluita voi ostaa Volt- palvelusta. Über-taksin pystyy tilaamaan ja maksamaan suoraan sovelluksessa ja asunnon voi vuokrata Airbnb-alustalta. Amazon verkkotavaratalo lienee jo yksi maailman suurimmista yhtiöistä. Erilaisia alustatalouden tuotteita ja yrityksiä syntyy kovalla vauhdilla ja tämä lisää maksamisen murrosta.

3.3 Käteinen raha harmaassa taloudessa

Käteinen raha on usein liitetty harmaaseen talouteen. Viranomaisen on hankala seurata käteisellä tehtyjä maksuja remonttien yhteydessä tai vähittäiskaupassa. Käteinen raha mahdollistaa myös pimeään palkanmaksun. Rikollisessa toiminnassa käteinen raha on myös voimakkaasti esillä. Huumaisaineista ja prostituutiosta ei haluta jäävän sähköistä jälkeä pankkitileille tai muualle, jolloin maksut tehdään käteisellä rahalla. Harmaan talouden ehkäisemiseksi useat eri tahot (mm. TEM 2014) ovat esittäneet erilaisia keinoja käteisen rahan käytön rajoittamiseksi, mutta Suomessa asia ei ole edennyt ajatustasoa pidemmälle.

Käteismaksujen määrään on puututtu useassa Etelä-Euroopan maassa. Käteisellä saa maksaa ainoastaan tietyn suuruisia maksuja. Alueilla, joissa maksujen suuruuteen on asetettu rajoituksia, on kauppakulttuuri erilainen kuin Suomessa. Alueilla on paljon pieniä yksityisiä kauppaliikkeitä ja käteismaksut yleisin maksutapa. Suomessa vähittäiskauppa on hyvin keskittynyttä ja ketjuuntuunutta, minkä vuoksi täällä ei ole lähdetty rajoittamaan käteismaksujen määrää tai kokoa. Suomalaiset maksavat usein suuremmat ostoksensa käteisen sijasta pankki- tai luottokorteilla. Matkailijat ja erityisesti idän suunnasta saapuvat matkailijat käyttävät enemmän käteistä kuin maksukorttia ostoksiinsa. Käteismaksujen rajoituksella ei ole haluttu lähteä rajoittamaan myöskään matkailijoiden tekemiä ostoksia Suomessa. (Takala 2015.)

On kuitenkin kyseenalaista, kuinka paljon harmaata taloutta saataisiin vähennettyä käteisen rahan rajoituksilla. Harmaata taloutta on olemassa myös sähköisen maksuvälityksen puolella aivan kuten käteismaksuissakin. Tällöin käytössä on vain erilaisia keinoja peitellä tuloa. Sähköisissä maksuissa harmaan talouden harjoittamiseksi voidaan käyttää peitelaskutusta, tekaistuja kuitteja, ketjuttaa tilisiirtoja yritysyryppään välillä tai käyttää rahoitusyhtiöitä verokannan alentamiseksi.

Työ- ja elinkeinoministeriön (TEM) asettama työryhmä on selvittänyt harmaata taloutta ja käteisen käytön rajoittamista vuonna 2013. Työryhmä ei katsonut tarpeelliseksi ehdottaa käteismaksujen rajoittamista vähittäiskaupassa. Korttimaksun hyväksymispakkoa tai esimerkiksi Ruotsissa käytössä olevia tyyppihyväksytyjä kassakoneita ei myöskään esitetty otettavaksi käyttöön. Vaikka käteismaksuihin ei ole tehty rajoituksia, on olemassa toimia, joilla käteisen ja harmaan talouden suhdetta on pyritty ehkäisemään. Heinäkuusta 2013 Suomessa on ollut kiellettyä suorittaa palkanmaksu käteisellä rahalla rakennustoiminnassa. Tämä on vähentänyt tehokkaasti alipalkkausta ja veronkiertoa. Toisaalta pimeään myyntiin tällä toimella ei ole vaikutusta. Kaupan alalle säädetty kuitinantovelvollisuus on keino ehkäistä harmaata taloutta vähittäiskaupassa. (TEM 2014; Takala 2015.)

Suomessa käteisen käyttö vähentyy jatkuvasti ja euromääräisistä vähittäismaksuista jo jopa 75 prosenttia tehdään muilla maksutavoilla kuin käteisellä. Käteistä käytetään pääasiassa euromäärältään pienissä maksuissa, jolloin mak-

sutapahtumien määrässä käteismaksujen osuus on hieman suurempi kuin euronääräisesti mitattuna. (Takala 2015.)

Käteismaksujen määrä vuonna 2014 oli Suomen pankin mukaan arviolta noin 18 miljardia euroa. Toisaalta käteisnostojen määrä Työ- ja elinkeinoministeriön mukaan oli noin 14,4 miljardia. (TEM 2014.) Harmaan talouden määräksi Takala arvioi noin 2 miljardia, mikä vastaisi siis noin kymmentä prosenttia käteisen määrästä. Todellisuudessa harmaasta taloudesta vain pieni osa tapahtuu vähittäiskaupassa ja käteisellä rahalla tehtävissä toimissa. Käteinen raha ei siten ole edellytys harmaalle taloudelle, mutta osaltaan se mahdollistaa sitä. Käteisen rahan määrän rajoittamisella ei kuitenkaan lopeteta harmaata taloutta ja suurin osa käteisen käytöstä on täysin laillista maksutoimintaa. (Takala 2015.)

4 AINEISTO JA MENETELMÄ

4.1 Aineisto

Tutkittaessa käteisen rahan käyttöä vähittäiskaupassa, on pyrittävä saamaan kokonaisvaltaisesti riittävän laaja kuva koko kohdealueen toiminnasta. Vähittäiskaupassa maksaminen tapahtuu pääasiallisesti jollakin maksukortilla tai käteisellä rahalla. Teknologian kehittyminen on tuonut uusia maksutapoja ja muuttanut joltain osin maksukäyttäytymistä. Verkossa tapahtuvassa kaupassa on mahdollista käyttää pankki- tai tilisiirtoa tai jotain sovellusta, jonka kautta raha välittyy ostajalta myyjälle.

Korttimaksaminen voidaan toteuttaa erilaisilla tavoilla. Lähimaksu on tekninen ominaisuus, jossa kortti tunnistetaan maksupäätteessä sähköisesti. Perinteisempää maksamista on sirukortin käyttö maksupäätteessä tai magneettijuovan lukeminen. Korteissa saattaa olla maksuaikaominaisuuksia, joissa asiakas saa palveluntarjoajalta maksuaikaa tekemiinsä ostoihin. Kaikissa edellä kuvatuissa tavoissa yhteistä on kuitenkin se, että maksaminen tapahtuu maksukortilla ja maksunvälittäjä välittää maksun myyjälle joko asiakkaalta suoraan tai maksuaikakorteissa jonkin pankin luotottamana. Tutkimuksen näkökulmasta maksutavalla sen teknisessä mielessä ei ole merkitystä, koska tutkimuksessa tutkitaan aineistoa myyjän näkökulmasta ja myyjä saa suorituksen oston tapahtuessa.

Vähittäiskaupassa maksettaessa kortilla, myyjällä on sopimus jonkun maksunvälittäjän kanssa. Asiakas maksaa tuotteen maksunvälittäjän kortinlukulaitteella ja raha välittyy asiakkaan pankkitililtä myyjän pankkitilille. Tutkimus perustuu Verohallinnon riskienhallinnan muodostamaan tilastoon maksukorttiaineistosta. Verrattaessa aineiston euromäärää Euroopan keskuspankin arviointiin maksukorttitapahtumien yhteismäärästä, on aineiston euromääräiset maksutapahtumat noin 91% kaikista Suomessa tehdyistä maksutapahtumista vuonna 2013. Tällöin voidaan katsoa aineiston olevan riittävän laaja johtopäätösten tekemiseksi. (Euroopan keskuspankki 2014.)

4.2 Kvantitatiivinen aineisto

4.2.1 Maksukorttiaineisto

Tutkimuksessa tutkitaan Verohallinnon riskienhallinnan muodostamaa tilastoa kauppiastilityksistä vuosilta 2013 - 2018. Kauppiastilityksillä tarkoitetaan niitä suorituksia, jotka asiakas on maksanut myyjälle tavarahan tai palvelun hankinnan yhteydessä. Vähittäiskaupassa ostot tapahtuvat joko maksukortilla, käteisellä rahalla tai mobiilisovelluksella. Mobiilisovelluksessakin usein maksunvälittäjänä toimii jokin maksunvälittäjä. Laskutusmyyntiä vähittäiskaupassa ei käytännössä esiinny.

Verohallinnon riskienhallinta muodostaa tilaston toimialakohtaisista korttimaksuprosenteista vertaamalla kerättyjä maksukorttitietoja yhtiöiden ilmoittamiin tietoihin. Yhtiöt ilmoittavat tietoja Verohallintoon kausiveroilmoituksilla tai veroilmoituksilla. Tilastossa yritykset on yhdistetty toimialan perusteella ja näin toimialoille on saatu keskimääräiset korttimaksuprosentit.

Käteismyynnin jakautuminen toimialojen välillä on mielenkiintoinen asia useastakin syystä. On mielenkiintoista havaita, erottuvatko jotkin toimialat selvästi muita suuremmalla käteismyymntisuhteella. Käteismyymntisuhteella tarkoitetaan tässä tutkimuksessa käteismyynnin osuutta kokonaisyymntistä. Tällä tiedolla on merkitystä muun muassa suunnattaessa viranomaisen valvontatoimia harmaan talouden näkökulmasta. Kuten Hirvonen (2010) on tutkimuksessaan todennut, käteinen raha mahdollistaa harmaan talouden harjoittamista. Aineisto osuu ajankohdaltaan maksamisen murrosvaiheeseen, jolloin erilaisia maksualustoja on enenevässä määrin tullut saataville ja käyttöön. Yrityksen sijainti määräytyy usean toimipaikan tapauksissa päätoimipaikan perusteella.

Tutkimuksessa aineistoa on jaoteltu maantieteellisestä näkökulmasta. Jako perustuu Verohallinnon käyttämään jakoon. Verohallinnossa eri toimintoja on jaettu maantieteellisesti hieman eri lailla eri prosessien välillä. Tässä tutkimuksessa aineisto on jaettu yritysverotusyksikön toimialueiden mukaisesti. Tämän jaon perusteella tutkitaan käteismaksamisen maantieteellisiä eroja. Maksetaan ko suurissa kaupungeissa tai esimerkiksi Etelä-Suomessa käteisellä enemmän kuin Pohjois-Suomessa.

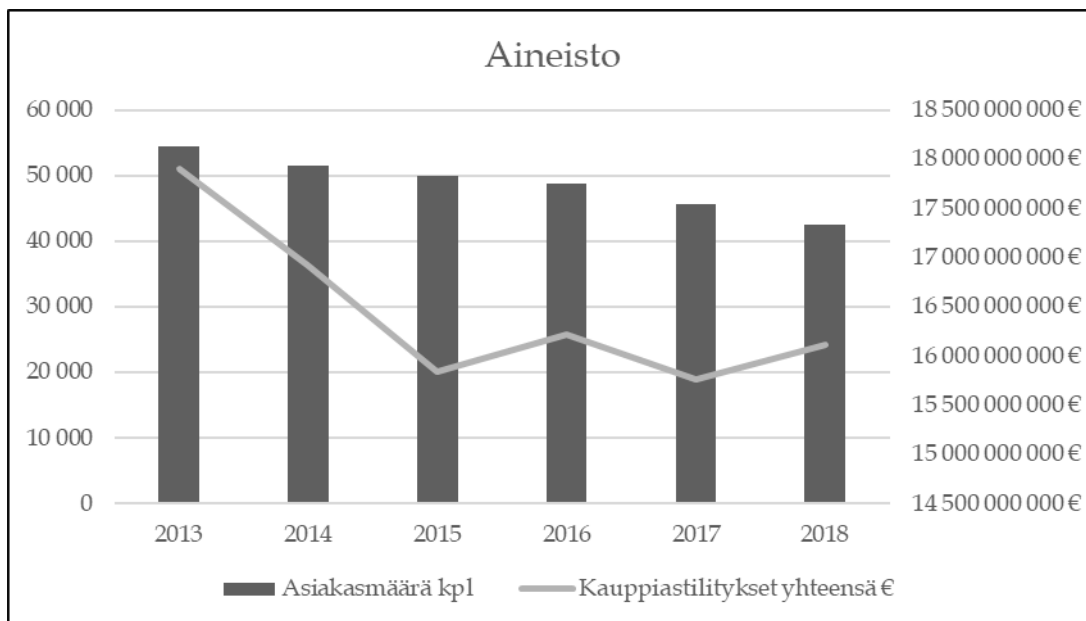
Kauppiastilitykset jakautuvat lähes kaikille mahdollisille oikeudellisille muodoille. Osa oikeudellisista muodoista ei harjoita oikeaa elinkeinotoimintaa, mutta vaikuttavat aineiston kokonaisuuteen. Tällaisia toimijoita ovat esimerkiksi julkiset laitokset, kunnat ja erilaiset järjestöt. Osa oikeudellisista muodoista on jätetty tilastosta pois. Oikeudellisista muodoista tilastossa on mukana luonnollinen henkilö, avoin yhtiö, kommandiittiyhtiö, osakeyhtiö, osuuskunta, verotusyhtymä, elinkeinoyhtymä, ulkomainen yhteisö ja ulkomaisen yhteisön sivuliike Suomessa. Tilastosta on jätetty pois myös sellaiset toimijat, joilla korttimaksujen määrä jää todella pieneksi tai korttimaksuprosentti poikkeaa määrältään merkittävästi verrattuna toimialan muihin toimijoihin. Tilastosta on jätetty pois kaikki asiakkaat, joissa kauppiastilitysten yhteismäärä on alle tuhat

euroa, tai kauppiastilitysten suhde ilmoitettuun myyntiin on yli 200 prosenttia (Harmaan talouden analyttikko).

Lopullinen tilasto sisältää vuosittain edellä mainittujen poistettujen tietojen jälkeen kuviossa 1 esitetyn määrän asiakkaita.

Kuvio 1 Tutkimuksessa käytettävät tiedot

4.3 Kvalitatiivinen aineisto

4.3.1 Haastateltavien valinta ja haastatellut henkilöt

Tutkimuksessa kvantitatiivisin menetelmin todettuja havaintoja on tarkoitus syventää Verohallinnossa työskenteleviä henkilöitä haastattelemalla. Maksukorttiaineistosta saatavaa tietoa hyödynnetään verovalvonnassa monella tavalla. Maksukorttiaineiston perustella suoritettavasta verovalvonnasta ja siihen liittyvistä asiakkaista käytetään nimitystä käteistoimiala. Haastateltavat henkilöt toimivat verovalvonnan tehtävissä yritysverotusyksiköissä. Tavoitteena on saada mahdollisimman syvällistä tietoa harmaan talouden ja käteismyynnin havainnoista ja ilmiöistä verovalvonnan näkökulmasta. Haastattelut on toteutettu kvantitatiivisen aineiston tutkimisen, analysoinnin ja tulkinnan jälkeen. Yksi haastatteluista toteutettiin ryhmäkeskusteluna, jossa oli mukana haastattelija sekä kaksi haastateltavaa. Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina.

Haastateltavien valinnassa pyrittiin saamaan kattavuutta verovalvonnan eri osa-alueisiin liittyen. Erityishuomiona haastateltujen valinnassa oli kytkös harmaaseen talouteen. Yksi haastatteluista toimii muissa kuin harmaan talouden tehtävissä. Lisäksi haastateltavien valinnassa kiinnitettiin huomiota siihen, että haastateltavat toimisivat verovalvonnan eri prosesseissa, jolla pyrittiin mo-

ninaistamaan haastatteluiden näkökulmaa. Usean erilaisen näkökulman avulla tutkimusaineistoa on pyritty saamaan monipuolisemmaksi, jolloin näkemykset tarkastuskertomusten havaintojen ja kannanottojen merkityksellisyyden osalta korostuisivat ja verovalvonnan roolista harmaan talouden torjunnassa saataisiin kokonaisvaltaisempi kuva. Kaikki haastatellut työskentelevät Verohallinnossa.

Haastatellut henkilöt ovat harmaan talouden analyytikko, harmaan talouden riskivastaava, harmaan talouden tarkastuspäällikkö sekä hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö. Analyytikko ja riskivastaava osallistuivat ryhmäkeskusteluun, tarkastuspäälliköitä haastateltiin henkilökohtaisesti. Yksityisyydensuojan vuoksi haastateltujen nimiä ei mainita tässä tutkimuksessa, vaan heistä käytetään jäljempänä tehtävän mukaista nimitystä.

Analyytikolla on mittava kokemus verotarkastuksesta ja verovalvonnan kohdevalinnasta sen erilaissa muodoissa usean vuoden ajalta. Aikaisemmin hän on toiminut verotarkastajan tehtävissä usean verolajin osalta. Analyytikko on kokenut Verohallinnon riskienhallinnan kehittymisen pitkällä aikavälillä. Tehtävässään hän tutkii ja vertailee olemassa olevia tietoja, kerää tarvittaessa lisätietoja ja muodostaa tietomassoista kokonaisuuksia verovalvontaa varten. Analyytikon tehtävä on valtakunnallinen.

Riskivastaava on Verohallinnon toimintona melko uusi, ja hänen tehtävään on seurata ja havainnoida erilaisten veroriskien olemassaoloa ja esiintymistä valtakunnan tasolla. Riskivastaavan tehtäviin kuuluu myös yhteydenpito harmaan talouden torjunnan eri instansseihin ja viranomaisiin. Tehtävän kirjo on laaja. Riskivastaavalla on itsellään verotarkastajan kokemusta, esimiestyötä ja kohdevalintakokemusta harmaan talouden alueelta. Verohallinnossa hän on ollut useita vuosikymmeniä.

Verohallinnossa verovalvonta on järjestetty siten, että harmaan talouden valvonta on eriytetty omaksi prosessikseen ja muu verotarkastus omaksi prosessikseen. Muu verotarkastus sisältää kaikkien muiden veroriskien tarkastamisen, paitsi harmaan talouden. Tätä muiden veroriskien tarkastamista kutsutaan hallinnolliseksi tarkastukseksi. Harmaalla taloudella ja hallinnollisella puolella on eri henkilöt, jotka ohjaavat ja hyväksyvät tehdyt verotarkastukset. Näissä tehtävissä toimivat henkilöt ovat tarkastuspäälliköitä. Yritysverotuskeskuksesta haastateltiin harmaan talouden tarkastuspäällikköä, sekä hallinnollisen puolen tarkastuspäällikköä.

Harmaan talouden tarkastuspäällikkö toimii Etelä-Suomen yritysverotuskeskuksessa ja hänen yksi päävastuualueistaan on käteistoimiala. Muita vastuualueita hänellä on muun muassa rakennusala sekä rahanpesu. Harmaan talouden tarkastuspäällikkö on toiminut tehtävässään jo useiden vuosien ajan ja hänellä on mittava kokemus käteistoimialan verotarkastuksesta. Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö on toiminut Etelä-Suomen yritysverotuskeskuksessa tarkastuspäällikkönä vuodesta 2002 alkaen pääasiassa ryhmässä, jossa on tarkastettu muun muassa ravintoloita. Hän on vetänyt vuosina 2005-2007 ja 2015-2016 ravintolaprojektia. Molemmilla tarkastuspäälliköillä on merkittävästi kokemusta käteisen rahan esiintymisestä sekä harmaasta taloudesta yrityskentällä.

4.3.2 Haastatteluaineiston kerääminen, käsittely ja tulkinta

Jokaista haastateltavaa haastateltiin yhden kerran ja haastattelut sekä ryhmäkeskustelu kestivät 45 minuutista noin tuntiin. Haastattelut ja keskustelu toteutettiin varsin vapaamuotoisesti sen mukaan, mihin keskustelut lähtivät osallistujien toimesta suuntautumaan. Haastateltavat henkilöt oli pyritty keräämään varsin erilaisista tehtävistä, jolla pyrittiin saamaan erilaisia tarkastelunäkökuil-mia verotarkastuksiin ja harmaaseen talouteen. Tarkoituksena oli saada haastateltavilta näkemyksiä laaja-alaisesti. Haastattelijan roolina oli ohjata keskustelu pysymään aihepiirissä ja tarvittaessa kysyä haastateltavan mielipidettä jostain yksittäisestä asiasta. Haastattelut ja keskustelu olivat hyvin keskustelunomaisia ja niitä voi kuvata teemahaastattelun ja avoimen haastattelun välimuodoksi.

Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin haastattelujen jälkeen. Litteroinnit lähetettiin haastatelluille tarkastettaviksi. Tällä varmistettiin, että haastattelijalla on ymmärtänyt varmasti oikein sen, mitä haastateltava on halunnut sanoa ja että asia on tullut oikein kirjatuksi. Jokaisen haastatteluihin osallistuneen henkilön osalta laadittiin tiivistelmä haastatteluista. Tiivistelmistä on poimittu keskeisimmät teemat kappaleeseen 5.2.

5 TUTKIMUKSEN TULOKSET

5.1 Yleistä

Tutkimuksessa käsitellään maksukorttien käyttöä verovalvonnan näkökulmasta. Tutkittavassa tilastossa maksukorttitapahtumista on muodostettu keskimääräiset korttimaksuprosentit eri toimialoille vuosittain. Yksittäisen maksutapahtuman tai yrityksen tasolle ei tutkimuksessa porauduta, vaan tutkimuksessa selvitetään, kuinka maksukortin käyttö on vuositasolla muuttunut ja millä toimialalla kortin käyttö on harvinaisempaa tai yleisempää. Lisäksi aineistosta tarkastellaan tietyn toimialan sisällä olevia painopisteitä, kuten geografisia muuttujia.

Aineiston antaman informaation pohjalta tehtyjen haastatteluiden analysointi vahvistaa saatujen tutkimustulosten tulkintaa. Haastattelujen perusteella kohdistetaan tutkimusta harmaan talouden suuntaan ja niiden avulla pyritään saamaan vahvistusta harmaan talouden esiintymiseen nimenomaan käteistoimialoilla. Haastateltavat henkilöt toimivat Verohallinnossa erilaisissa asiantuntijatehtävissä. Yhteistä haastateltaville on se, että kukin henkilö toimii harmaan talouden torjuntaan liittyvissä työtehtävissä. Pääasiassa henkilöt ovat tai ovat olleet verotarkastuksen erilaisissa tehtävissä.

Käteismaksamisen tutkiminen perustuu maksukorttien käyttöön. Lähtöolettamana on se, että tavarasta tai palvelusta maksetaan joko käteisellä tai maksukortilla. Monilla toimialoilla kauppaa käydään yritysten välillä, jolloin korttimaksamista ei ole. Näitä toimialoja ei tutkimuksessa ole mukana. Joillain toimialoilla voidaan maksaa käteisen tai kortin lisäksi myös laskulla tai pankkisiirrolla, mutta niiden osuus on vähäinen. Myös erilaisia maksamisen mobiilisovelluksia on kehittynyt ja kehittyy koko ajan lisää, mutta kokonaisuudessaan niiden osuus ei ole vielä noussut yhtä merkittävään rooliin kuin maksukortilla maksamisen.

Tutkimuksessa selvitetään käteismaksamisen osuutta eri toimialoilla. Käteismaksamisen osuus vaihtelee toimialojen välillä merkittävästi. Joillain toimialoilla käteistä ei juurikaan käytetä ja tällöin korttimyyntiprosentti on korkea. Toisaalta korkea korttimyyntiprosentti saattaa indikoida kirjanpidosta puuttu-

vaa käteismyyntiä. Tästä syystä tulee ensin selvittää toimialakohtaisia korttimaksuprosentteja, jotta yksittäisen asiakkaan kohdalla on jokin lähtökohta, mihin sitä voi verrata.

Maksukorttitilaston ja käteisen rahan käyttöä on tutkittu kahdessa pääasiallisessa linjassa. Ensimmäinen linja porautuu eri toimialoihin. Tällä on pyritty etsimään niitä toimialoja, joilla ylipäätään käytetään maksukortteja ja käteistä rahaa. Toimialaluokitus on patentti- ja rekisterihallituksen ylläpitämä rekisteri, jonne yritys perustamisvaiheessa ilmoittaa millä toimialalla aikoo elinkeino- tai muuta toimintaa harjoittaa. Rekisterin ylläpitäjä ei valvo sinne ilmoitettujen toimialojen oikeellisuutta. Aloittaessaan yritys voi halutessaan ilmoittautua tarkoituksellisesti täysin virheelliselle toimialalle tai yrityskaupan yhteydessä toimiala saattaa muuttua toiseksi ilmoitetusta. Näistä syistä rekisteriä ei voida täysin pitää luotettavana. Tutkimusnäkökulmasta se kuitenkin antaa riittävän luotettavan kuvan yrityksen toimialoista, koska suurin osa yrityksistä toimii niillä toimialoilla, joihin ne ovat rekisteröityneet.

Toimialaluokitusta käytetään yritysten ja muiden organisaatioiden tai yksittäisten toimipaikkojen luokitteluun niissä harjoitetun taloudellisen toiminnan perusteella. Toimialaluokitus perustuu lähtökohtaisesti seuraavaan taulukkoon:

- I. kirjaintaso,
- II. 2-numerotaso,
- III. 3-numerotaso,
- IV. 4-numerotaso,
- V. 5-numerotaso, kansallinen taso

Toimialaluokitus TOL 2008 perustuu Euroopan unionin toimialaluokituksen, NACE:een, joka on vahvistettu Euroopan Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksella. NACE on peräisin luokituksen ranskankielisestä nimestä "Nomenclature statistique des Activités économiques dans la Communauté Européenne" (Euroopan yhteisön tilastollinen toimialaluokitus). (Tilastokeskus 2008, 12).

Suomessa käytössä oleva toimialaluokitus noudattaa NACE:a täysin 1–4-tasoilla. Sen sijaan 5-numerotaso on määritelty kansallisesti Suomen omien käyttötarpeiden perusteella.

Pääluokkia tasolla I, jotka merkitään kirjaimin, on käytössä 22 kappaletta. 2-numerotasolla luokkia on yhteensä 89 kappaletta. 3-numerotasolla 273, 4-numerotasolla 616 ja 5-numerotasolla 805 kappaletta.

Tutkimuksessa toimialaluokat ovat viidellä numerolla merkittäviä alatoimialaluokkia. Tämä on tarkin taso, joilla luokitusta tehdään. Aineistossa tason 5 toimialoja on vuoden 2013 osalta 633 kappaletta. Toimialojen määrä pienenee siten, että vuonna 2018 aineistossa on yhteensä 603 toimialaa. Maksukorttia käytetään tai on käytetty noin 75 prosentissa toimialoista. On kuitenkin huomattava, että lähes sadan toimialan osalta maksukorttia on käytetty ainoastaan yhdessä yrityksessä. Maksukorttien käyttö keskittyykin tiettyihin toimialoihin.

Vuositasolla noin puolet maksutapahtumista on tapahtunut viiden yleisimmän toimialan yrityksissä.

Toinen tutkittava päälinja aineistossa toimialojen lisäksi on geografinen linja. Verohallinnon yritysverotusyksikkö jakautuu vuonna 2019 viiteen eri toimialueeseen. Pohjoisia asiakkaita palvelee Pohjois-Suomen yritysverotuskeskus POSY, Länsi-Suomessa on LASY, Sisä-Suomessa SISY, Itä-Suomessa ITSU ja Etelä-Suomessa ETSY. Yritysverotusyksikön asiakkaita ovat yhtiöt ja yritykset. Konserniverotuskeskus on erityistoimintayksikkö, jossa on Suomen suurimmat yritykset. Nämä yritykset sijaitsevat pääsääntöisesti Etelä-Suomen yritysverotuskeskuksen alueella ja kuuluvat tutkimuksessa sijaintipaikasta riippumatta ETSY:n alueeseen. Tutkimuksessa aineiston geografinen jako tehdään yritysverotusyksikköjaon mukaisesti.

Tutkimuksessa pyritään selvittämään, onko geografisella sijainnilla vaikutusta maksukortin ja käteisen rahan käyttöön. Verohallinnon toimialueiden lisäksi aineistoa on jaettu siten, että siitä on erotettu asukasluvultaan kymmenen suurinta kaupunkia (Kuntaliitto 2019). Näitä kaupunkeja tutkitaan keskenään sekä verrataan muun Suomen aineistoon. Tarkoituksena on selvittää vaikuttaako kaupungin asukasluku tai maantieteellinen sijainti maksukortin ja käteisen rahan käyttöön.

5.1.1 Asiakkaiden jakautuminen toimialoittain

Maksukorttien käyttö jakautuu Tilastokeskuksen (TOL2008) toimialojen välillä hyvin voimakkaasti. Vuoden 2018 aineistossa on yhteensä 603 eri toimialaa. Näistä kymmenessä yleisimmässä on yli viisikymmentä prosenttia aineiston asiakkaista. Kokonaisuudessaan erot eri vuosien välillä ovat hyvin pieniä.

Kymmenen yleisimmän toimialan kesken on vain pientä vaihtuvuutta tutkittavien vuosien välillä. Seitsemän yleisintä toimialaa on samat kaikkina tutkittavina vuosina, joskin niiden järjestyksessä on pientä vaihtelua vuosien välillä. Kaksi yleisintä, taksiliikenne ja parturit ja kampaamot, erottuvat selvästi muusta joukosta. Ravintolat ovat kolmanneksi yleisin toimiala. Nämä kolme ovat jokaisena vuotena yleisimmät samassa järjestyksessä. Näiden jälkeen, edelleen melko selvällä erolla seuraaviin, on kolmen keskenään tasaisen toimialan joukko, johon kuuluvat, moottoriajoneuvojen huolto ja korjaus, kahvila-ravintolat sekä kauneudenhoitopalvelut. Näiden keskinäinen järjestys vaihtelee hieman vuosittain. Seitsemänneksi yleisin toimiala on jokaisena vuotena ollut muu terveystila. Terveystilan jälkeen asiakkaiden määrässä tapahtuu selvä pudotus.

Kokonaisuudessaan seitsemän yleisintä toimialaa käsittää 47 prosenttia kaikista asiakkaista ja kymmenen yleisintä 51 prosenttia kaikista asiakkaista, kun laskennassa käytetään tutkittavan aikajakson keskimääräisiä asiakasmääriä. Lukumääräisesti yleisimmässä toimialassa, taksiliikenteessä, on vuonna 2018 noin kuusituhatta asiakasta. Partureita ja kampaamoja on lähes yhtä paljon. Ravintoloita on määrällisesti alle puolet edellä mainituista. Näiden jälkeen asiakasmäärät pienenevät nopeasti jo muutamiin satoihin.

Taulukko 1 Yleisimmät toimialat vuosina 2013 - 2018

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toimialat	Kpl	Kpl	Kpl	Kpl	Kpl	Kpl
49320 Taksiliikenne	7437	7354	7008	6996	6314	6087
96021 Parturit ja kampaamot	7139	6756	6681	6559	6307	5898
56101 Ravintolat	2952	2690	2695	2897	2678	2676
45201 Moottoriajoneuvojen huolto ja korjaus (pl. renkaat)	1874	1865	1910	1943	1926	1840
56102 Kahvila-ravintolat	2301	2064	2026	2000	1923	1777
96022 Kauneudenhoitopalvelut	2132	2061	2001	1949	1889	1742
86909 Muu terveysterveyspalvelu	950	970	962	961	914	850
47730 Apteekit	589	575	583	581	590	596
86901 Fysioterapia	644	633	629	606	583	552
75000 Eläinlääkintäpalvelut	654	643	644	608	568	513

Taulukon 1 perusteella on havaittavissa aineiston asiakasmäärissä tapahtunut muutos. Muutos on tapahtunut kollektiivisesti kaikilla toimialoilla. Tutkimuksessa ei oteta kantaa asiakasmäärien pienentymiseen, mutta tässä kohtaa on kuitenkin mainittava maksupäätetoimittajien yleistymisen sekä uusien maksutapojen lisääntyminen. Julkisessa keskustelussa ilmenevien kaupunkien keskustojen autioituminen saattaa myös indikoida kauppojen määrän pienentymistä, mitä asiakasmäärien väheneminen osaltaan tukee.

5.1.2 Käteisen käyttö toimialoittain

Käteisen rahan käytön määrän laskeminen perustuu tutkimuksessa oletamaan, että asiakas maksaa tavarain tai palvelun joko maksukortilla, jolloin maksu kirjautuu maksunvälittäjän tietoihin, tai käteisellä rahalla. Taulukossa 1 on kymmenen yleisimmän toimialan joukossa havaittavissa myös toimialoja, joilla käytetään laskutusta yhtenä maksamisen välineenä. Laskulla maksetut maksut sekoittavat käteismyynnin olettaa, jolloin kyseisiä toimialoja ei voida tutkimuksessa juurikaan hyödyntää. Tästä syystä toimialoja tulee tulkita tapauskohtaisesti ja arvioida, että kuuluuko toimialan luonteeseen laskutus, vai maksetaanko tavarasta tai palvelusta pääsääntöisesti tavarain tai palvelun luovutus hetkellä.

Kymmenen asiakasmääriltään suurimman maksukorttiaineistossa esiintyvän toimialan lista ei indikoi sitä seikkaa, että kuinka suuri osa maksutapahtumista suoritetaan kortilla ja kuinka suuri osa käteisellä vai onko toimialalle tyypillistä laskuttaa asiakkaita. Listasta ilmenee ainoastaan se, että kyseisten toimialojen yrityksissä asiakkaat on mahdollista maksaa maksukortilla. Jotta käteisen käytön määrää voidaan selvittää, on laskettava korttimaksujen suhde ilmoitettuun kokonaisymyyntiin jakamalla korttimaksut kokonaisymyynnillä. Ilmoitettu kokonaisymyynti saadaan selville kausiveroilmoituksella ilmoitetusta tiedosta tai liikevaihtotiedon perusteella. Tutkittavassa tilastossa on useita sellaisia toimialoja, joissa ei ole kuin muutamia asiakkaita. Jotta tutkimustuloksista

saadaan luotettavampia, jätetään tutkimuksesta pois kaikki ne toimialat, joissa on vuonna 2018 alle 100 yritystä.

Taulukko 2 Pienimmät korttimaksuprosentit

Toimiala	Korttimaksuprosentti
43220 Lämpö-, vesijohto- ja ilmastointiasennus	7 %
46692 Teollisuudessa käytettävien muiden koneiden tukku- kauppa	8 %
43210 Sähköasennus	9 %
49410 Tieliikenteen tavarankuljetus	16 %
96030 Hautaustoimistojen palvelut	19 %
46610 Maa- ja metsätalouskoneiden ja -tarvikkeiden tukku- kauppa ml. traktorit	21 %
41200 Asuin- ja muiden rakennusten rakentaminen	22 %
10710 Leivän valmistus; tuoreiden leivonnaisten... valmistus	23 %
47529 Muu rauta- ja rakennusalan vähittäiskauppa	23 %
95220 Kotitalouskoneiden sekä kodin ja puutarhan laitteiden korjaus	26 %

Kymmenen pienimmän korttimaksuprosentin omaavassa toimialassa on useita sellaisia toimialoja, joissa asiakkaina ovat usein toiset yritykset tai tavaran ja palvelun luonne on sellainen, että voidaan lähtökohtaisesti olettaa laskutusta käytettävän. Näin esimerkiksi silloin, kun palvelu koostuu urakoista, kuten lämpö-, vesijohto- ja ilmastointi tai sähköasennustoimialoilla, suurien ja arvokkaiden koneiden ja laitteiden kaupassa ja niin edelleen. Kyseisistä toimialoista ja pienestä korttimaksusuhteesta ei näin ollen ole hyötyä puuttuvan käteismyynnin ilmenemistä tutkittaessa.

Taulukko 3 Suurimmat korttimaksuprosentit

Toimiala	Korttimaksuprosentti
47799 Muiden käytettyjen tavaroiden vähittäiskauppa	99 %
47783 Optisen alan vähittäiskauppa	77 %
96021 Parturit ja kampaamot	75 %
47711 Naisten vaatteiden vähittäiskauppa	75 %
96022 Kauneudenhoitopalvelut	73 %
47721 Jalkineiden vähittäiskauppa	70 %
47719 Vaatteiden yleisvähittäiskauppa	65 %
47764 Lemmikkieläinten, niiden ruokien ja tarvikkeiden vä- hittäiskauppa	64 %
47750 Kosmetiikka- ja hygieniatuotteiden vähittäiskauppa	62 %
47292 Luontaistuotteiden vähittäiskauppa	60 %

Taulukosta 3 ilmenee toimialat, joissa on suurimmat korttimaksuprosentit vuosina 2013 - 2018. Näillä toimialoilla on paljon kauppoja ja palveluita tuottavia toimialoja. Näillä toimialoilla laskutusta on vähän ja maksu tapahtuu pääasias-

sa käteisellä rahalla, maksukortilla tai jollain maksamisen sovelluksella. Harmaan talouden tutkimisen kannalta on ilmeistä, että suurempien korttimaksuprosenttien toimialoissa on enemmän potentiaalista puuttuvaa käteismyyntiä. Taulukon 3 (s.48) toimialoja on kuitenkin tutkittava tapauskohtaisesti, sillä korttimaksuprosentti ei välttämättä kuvaa yrityksen todellista myyntiä. Listalla ensimmäisenä oleva muiden käytettyjen tavaroiden vähittäiskauppa tarkoittaa usein kirpputoria. Kirpputoreille ominaista on välitysmyynti. Kirpputoreilla myyjinä ovat yksityishenkilöt, joiden saamat tulot kiertävät kirpputoriyrityksen kautta. Tulot tilitetään myyntijakson lopulla tai määräajoin. Kirpputoriyrityksen tuloa on vain asiakkaalta peritty pöytävuokra tai provisio.

Seuraavina keskimääräiset korttimaksuprosentit suurimpien korttimaksujen listalla ovat suurimmillaan noin 75 prosenttia. Keskimääräinen korttimaksuprosentti laskee yllättävän nopeasti kuuteenkymmeneen prosenttiin. Tämä tarkoittaa sitä, että käteisellä maksetaan melko paljon tai vaihtoehtoisesti maksamiseen käytetään enenevässä määrin jotain sovellusta. Korttimaksuprosentin muutokset vuosittain kertovat mahdollisista maksamisen tavoissa tapahtuneista muutoksista.

Taulukko 4 Korttimaksuprosenttien muutos vuosina 2013 - 2018

Korttimaksuprosentti toimialoittain	2013	2014	2015	2016	2017	2018
47799 Muiden käytettyjen tavaroiden vähittäiskauppa	88 %	92 %	97 %	102 %	100 %	101 %
47783 Optisen alan vähittäiskauppa	69 %	74 %	74 %	76 %	78 %	80 %
47711 Naisten vaatteiden vähittäiskauppa	69 %	71 %	73 %	72 %	76 %	75 %
96021 Parturit ja kampaamot	67 %	68 %	69 %	73 %	75 %	75 %
96022 Kauneudenhoitopalvelut	66 %	67 %	68 %	72 %	74 %	73 %
47721 Jalkineiden vähittäiskauppa	67 %	67 %	69 %	71 %	74 %	73 %
47719 Vaatteiden yleisvähittäiskauppa	62 %	63 %	65 %	66 %	70 %	67 %
47764 Lemmikkieläinten, niiden ruokien ja tarvikkeiden vähittäiskauppa	59 %	62 %	61 %	65 %	67 %	61 %
47750 Kosmetiikka- ja hygieniatuotteiden vähittäiskauppa	52 %	58 %	61 %	66 %	68 %	69 %
47292 Luontaistuotteiden vähittäiskauppa	53 %	55 %	59 %	64 %	63 %	67 %

Käteisen rahan käyttö vaikuttaa vähenevän ja korttimaksujen kasvavan kaikilla toimialoilla. Korttimaksujen lisääntyminen ei tue ajatusta sovellusten käytön kasvamisesta maksamisessa. Vuodesta 2013 alkaen korttimaksut ovat lisääntyneet keskimäärin kymmenen prosenttiyksikköä vuoteen 2018 mennessä. Muiden päivittäistavaroiden erikoisvähittäiskaupassa jopa seitsemäntoista prosenttiyksikköä.

Taulukoiden 3 (s.48) ja 4 perusteella eniten korttimaksuja tehdään vähittäiskaupoissa ja palveluostoissa. Onko näillä toimialoilla sitten havaittu harmaata taloutta? Harmaan talouden riskivastaavan mukaan näin ei ole, vaan harmaata taloutta ja nimenomaan kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä on

havaittu eniten ravintola-alalla, erityisesti pizzerioissa ja kebab ravintoloissa, sekä parturikampaamot toimialalla. Vastaava havainto on tehty myös Sisäministeriössä (2011). Ainoastaan parturikampaamot yltyvät suurimpien korttimaksujen listalle. Käteismaksujen suhteellista määrää ei siten voida käyttää mittarina etsittäessä kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä.

Pizzerioita ja kebab ravintoloita toimii ravintola, kahvila-ravintolat, kahvilat- ja kahvibaarit, olut- ja drinkkibaarit sekä ruokakioskit toimialoilla. Tästä syystä harmaan talouden ravintoloita ei voida rajata koskemaan vain jotain tiettyä toimialaa, vaan on havainnoitava kaikkia viittä eri ravintoloiden toimialaa. Kymmenen suurimman korttimaksuprosentin listalla ei ole ravintolatoimialoja lainkaan. Puuttuvan käteismyyntin kannalta riskisimpiä toimialoja listalla on ainoastaan parturit ja kampaamot. Taulukkoon 5 on poimittu riskivastaavan esille tuomien harmaan talouden kannalta riskisimpien toimialojen korttimyyntiprosentit.

Taulukko 5 Harmaan talouden riskitoimialat

Harmaan talouden toimialat	2013	2014	2015	2016	2017	2018
56101 Ravintolat	44 %	47 %	50 %	53 %	56 %	58 %
56102 Kahvila-ravintolat	41 %	44 %	46 %	50 %	53 %	57 %
56103 Ruokakioskit	45 %	47 %	50 %	53 %	56 %	61 %
56301 Olut- ja drinkkibaarit	41 %	45 %	48 %	48 %	54 %	61 %
56302 Kahvilat ja kahvibaarit	34 %	36 %	39 %	42 %	44 %	51 %
96021 Parturit ja kampaamot	67 %	68 %	69 %	73 %	75 %	75 %

Erot eri ravintoloita sisältävien toimialojen kesken eivät kuitenkaan ole kovin suuria. Vuositasolla korttimaksamisen osuuksissa on noin kymmenen prosenttiyksikön ero suurimman ja pienimmän osuuden välillä. Kahviloissa korttimaksaminen on vähäisintä. Tutkittavien vuosien osalta havaitaan, että kaikilla toimialoilla korttimaksuprosentti on noussut noin neljästäkymmenestä noin kuuteenkymmeneen prosenttiin. Millään ravintolatoimialalla korttimaksaminen ei nouse merkittävän korkeaksi. Partureissa ja kampaamoissa korttimaksuprosentti on suurempi, keskimäärin noin 75 prosenttia.

Tietyillä samoilla toimialoilla toimivien yritysten harjoittama toiminta saattaa olla merkittävästi erilaista keskenään ja tällä voi olla merkitystä myös harmaan talouden harjoittamisen näkökulmasta. Esimerkiksi riskivastaavan mainitsema ravintolat-toimiala sisältää á la carte ravintoloita, pikaruokapaikkoja, pizzerioita, yökerhoja ja olutravintoloita. Erilaisten ravintoloiden korttimaksuprosentteja ei pysty tutkimuksen aineistolla selvittämään. Riskivastaavan tavoin myös harmaan talouden tarkastuspäällikön mukaan harmaata taloutta on tavattu enimmäkseen pizzerioissa ja olutravintoloissa, ei niinkään á la carte ravintoloissa.

5.1.3 Maksukortin käytön jakautuminen maantieteellisesti

Tutkittavan maksukorttiaineiston asiakkaat sijoittuvat eri toimialueiden välille melko tasaisesti. Vuoden 2018 aineistossa on yhteensä 42 534 asiakasta, jotka jakautuvat eri yritysverotusyksiköiden välillä seuraavasti;

ETSY	11 815 kpl	27,8 %
SISY	8 792 kpl	20,7 %
LASY	9 539 kpl	22,4 %
POSY	5 630 kpl	13,2 %
ITSY	6 731 kpl	15,8 %

Yritysten kokonaismäärä pienenee vuodesta 2013 vuoteen 2018 yli 12 000 kappaletta (Kuva 1 s. 41) Aineiston kymmenen yleisintä toimialaa sisältää yli puolet kaikista yrityksistä (taulukko 1 s. 47). Yleisimpien toimialojen kesken korttimaksuprosenteissa on huomattavia eroja, johtuen alojen erityispiirteistä ja maksetavoista. Huomattavaa on kuitenkin se, että eri toimintayksiköiden välillä toimialojen korttimaksuprosentin vaihtelut ovat taulukon 6 perusteella melko pieniä. Ainoastaan taksiliikenne toimialalla Etelä-Suomen yritysverotuskeskusten toimialueella maksetaan kortilla huomattavasti enemmän, kuin muiden yritysverotusyksiköiden alueilla. Toimialan korttimaksusuhde jää kuitenkin kokonaisuudessaan alhaiseksi verrattaessa muihin yleisimpiin toimialoihin. Muutoin vaihtelut toimialoilla eri yritysverotuskeskusten kesken jäävät pääsääntöisesti melko pieniksi.

Taulukko 6 Korttimaksuprosentit yleisimmillä toimialoilla 2018

Toimiala	ETSY	ITSY	LASY	POSY	SISY
49320 Taksiliikenne	30,7 %	15,4 %	14,5 %	18,7 %	20,5 %
96021 Parturit ja kampaamot	77,6 %	70,8 %	73,7 %	80,7 %	75,3 %
56101 Ravintolat	58,2 %	56,9 %	56,8 %	60,8 %	56,8 %
45201 Moottoriajoneuvojen huolto ja korjaus (pl. renkaat)	44,7 %	42,9 %	39,7 %	42,3 %	41,8 %
56102 Kahvila-ravintolat	53,9 %	55,2 %	58,9 %	60,3 %	53,6 %
96022 Kauneudenhoitopalvelut	74,9 %	74,0 %	74,4 %	72,0 %	70,4 %
86909 Muu terveyspalvelu	59,2 %	54,7 %	49,7 %	57,8 %	56,6 %
47730 Apteekit	38,6 %	30,2 %	30,7 %	32,5 %	31,4 %
86901 Fysioterapia	40,0 %	30,1 %	30,3 %	28,2 %	31,3 %
75000 Eläinlääkintäpalvelut	64,5 %	47,9 %	45,4 %	46,8 %	49,3 %

Etelä-Suomen yritysverotusyksikön alueella käytetään taulukon 6 perusteella eniten maksukorttia vuonna 2018. Maksukortin käyttöön voi olla useita syitä. Tuotteiden hinnoittelussa voi olla eroja tai väestön ikärakenne vaikuttaa maksukäyttäytymiseen tai joku aivan muu syy. Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan pyritä selvittämään ilmiön syytä, vaan todetaan tilanne.

Taulukko 7 Korttimaksuprosentit yleisimmillä toimialoilla 2013

Toimiala	ETSY	ITSY	LASY	POSY	SISY
49320 Taksiliikenne	29,0 %	14,6 %	15,4 %	17,9 %	17,8 %
96021 Parturit ja kampaamot	69,7 %	62,3 %	66,5 %	70,4 %	67,0 %
56101 Ravintolat	42,4 %	44,5 %	41,9 %	51,0 %	42,6 %
45201 Moottoriajoneuvojen huolto ja korjaus (pl. renkaat)	38,9 %	37,6 %	33,4 %	37,6 %	37,3 %
56102 Kahvila-ravintolat	43,7 %	38,4 %	40,5 %	45,1 %	39,3 %
96022 Kauneudenhoitopalvelut	72,4 %	62,1 %	62,3 %	70,3 %	66,3 %
86909 Muu terveystalvelu	51,7 %	40,8 %	45,4 %	49,1 %	41,0 %
86230 Hammaslääkäripalvelut	30,1 %	24,2 %	26,1 %	27,4 %	25,9 %
47719 Vaatteiden yleisvähittäiskauppa	33,1 %	22,6 %	23,8 %	26,5 %	27,2 %
75000 Eläinlääkintäpalvelut	55,4 %	35,7 %	35,2 %	38,0 %	38,5 %

Vuonna 2013 erot maksukortin käytössä yleisimmillä toimialoilla eri yritysvero- tussyksiköiden välillä ei ole merkittävän suuria. Käteistä on käytetty jonkin ver- ran enemmän maksuvälineenä vuonna 2013 kuin vuonna 2018. Taulukoiden 6 (s.51) ja 7 mukaan maksukortin käyttö on lisääntynyt vuodesta 2013 vuoteen 2018 ETSY:n ja POSY:n alueilla hieman muuta Suomea vähemmän ja erot eri toimialueiden välillä ovat kaventuneet. Pohjois-Suomen alueella maksukortin käytön osuus on yllättävän suurta suhteessa muuhun Suomeen. Suhteessa suu- rinta korttimaksaminen on partureissa, ravintoloissa ja kahviloissa. Juuri nämä kolme mainittua toimialaa kuuluvat harmaan talouden riskivastaavan mukaan niihin toimialoihin, joissa on tavattu harmaata taloutta nimenomaan puuttuvan käteismyynnin osalta. Taulukon perusteella voidaan tehdä olettaa, että Poh- jois-Suomessa tavattaisiin kirjanpidosta puuttuvaan käteismyyntiä eniten. Harmaan talouden analyttikon tekemän tilaston mukaan Pohjois-Suomen alu- eella ei kuitenkaan ole havaittu kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä kovin- kaan paljon. Harmaan talouden riskivastaavan mukaan tähän vaikuttaa erityi- sesti se, että valvontaresurssit ovat Pohjois-Suomessa huomattavasti muuta Suomea pienemmät. Lisäksi turismilla on vaikutusta korttimaksamisen osuuk- siin. Puuttuva myynti vaikuttaa kohdentuvan enimmäkseen toimialoille, ei niinkään eri toimintayksiköihin.

Taulukko 8 Korttimaksuprosentit valituilla toimialoilla 2018

Toimiala	ETSY	ITSY	LASY	POSY	SISY
96021 Parturit ja kampaamot	77,6 %	70,8 %	73,7 %	80,7 %	75,3 %
56101 Ravintolat	58,2 %	56,9 %	56,8 %	60,8 %	56,8 %
56102 Kahvila-ravintolat	53,9 %	55,2 %	58,9 %	60,3 %	53,6 %
56302 Kahvilat ja kahvibaarit	54,2 %	49,5 %	52,5 %	52,4 %	47,9 %
56103 Ruokakioskit	63,4 %	54,4 %	61,0 %	71,8 %	55,8 %
56301 Olut- ja drinkkibaarit	64,1 %	57,7 %	66,6 %	60,2 %	56,5 %

Verrattaessa valittujen toimialojen vuoden 2013 maksukorttitietoja taulukossa 9 (s.53) vuoden 2018 tietoihin taulukossa 8, havaitaan korttimaksujen yleistymi- nen. Samalla huomataan, että korttimaksusuhde eri toimialueiden välillä ei ole

merkittävästi muuttunut. Ravintoloiden osalta merkille pantavaa on suhteellisen tasainen korttimaksujen osuus kaikissa ravintolan eri toimialoissa. Vuonna 2018 ravintoloiden korttimaksamisen osuus on taulukon perusteella noin 55 - 60 prosenttia.

Taulukko 9 Korttimaksuprosentit valituilla toimialoilla 2013

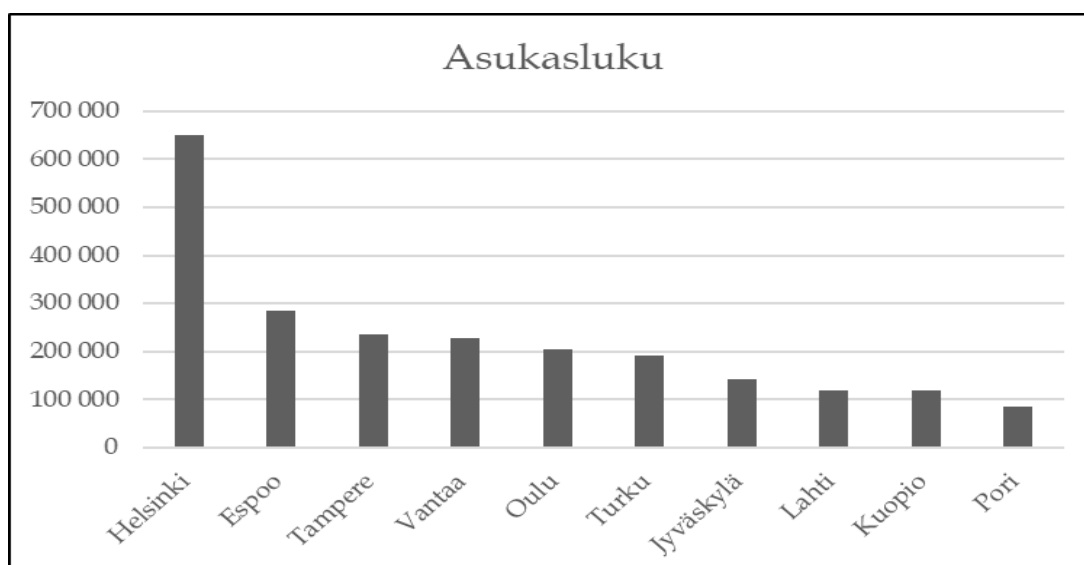
Toimiala	ETSY	ITSY	LASY	POSY	SISY
96021 Parturit ja kampaamot	69,7 %	62,3 %	66,5 %	70,4 %	67,0 %
56101 Ravintolat	42,4 %	44,5 %	41,9 %	51,0 %	42,6 %
56102 Kahvila-ravintolat	43,7 %	38,4 %	40,5 %	45,1 %	39,3 %
56302 Kahvilat ja kahvibaarit	43,7 %	31,6 %	34,8 %	37,5 %	30,0 %
56103 Ruokakioskit	46,6 %	42,7 %	41,0 %	53,5 %	44,9 %
56301 Olut- ja drinkkibaarit	48,6 %	36,2 %	42,3 %	45,0 %	40,4 %

Itä-Suomessa maksukortin käyttö jää vähäisimmäksi valituilla harmaan talouden toimialoilla. Kokonaisuudessaan erot toimialueiden välillä eivät kuitenkaan ole kovin suuria.

Verohallinnon toimintayksiköt ovat maantieteellisesti katsottuna suuria, mutta asukasluvultaan varsin poikkeavia, alueita. ETSY:n alueella pelkästään kolmessa suurimmassa kaupungissa asuu viidesosa koko valtakunnan väestöstä. Pohjois-Suomessa ei isoja kaupunkeja väkiluvultaan ole kuin Oulu. Toimintayksiköt tulee pilkkoa pienempiin alueisiin, jotta pystytään tarkastelemaan maksukortin käyttöä kaupungeissa ja maaseudulla.

Tutkimuksessa on tutkittu korttimaksujen muutoksia suurten kaupunkien ja asukasluvultaan pienempien paikkojen välillä. Yritysverotuskeskusten pääpaikkojen lisäksi tutkimuksen suuriksi kaupungeiksi valittiin Kuntaliiton (2019) tiedon perusteella kuusi kaupunkia, jolloin saatiin kymmenen väkiluvultaan suurimman kaupungin ryhmä. Näiden kaupunkien korttimaksuja verrattiin keskenään sekä muuhun Suomeen.

Kuvio 2 Asukasluvultaan suurimmat kaupungit

Yhdistämällä kymmenen suurinta kaupunkia yhdeksi vertailuryhmäksi ja vertaamalla sitä aineistoa muuhun aineistoon, voidaan havaita erot ja muutokset suurimpien kaupunkien ja muun Suomen välillä. Aineistosta on poimittu vuoden 2018 kymmenen yleisintä toimialaa. Näille on haettu vertailuluvut vuodesta 2013. Vuonna 2018 kymmenen yleisintä toimialaa käsitti 53 prosenttia ja vuonna 2013 hieman alle 50 prosenttia kaikista asiakkaista.

Taulukko 10 Korttimaksuprosentit kaupungeissa ja muualla suomessa

Toimiala	2013		2018	
	Muu Suomi	10 suurinta	Muu Suomi	10 suurinta
49320 Taksiliikenne	17,6 %	38,5 %	18,3 %	42,0 %
96021 Parturit ja kampaamot	66,8 %	68,7 %	74,9 %	82,4 %
56101 Ravintolat	43,9 %	44,5 %	57,6 %	58,4 %
45201 Moottoriajoneuvojen huolto ja korjaus (pl. renkaat)	36,3 %	38,2 %	41,7 %	49,6 %
56102 Kahvila-ravintolat	40,5 %	46,9 %	56,7 %	57,0 %
96022 Kauneudenhoitopalvelut	65,6 %	76,7 %	73,1 %	78,2 %
86909 Muu terveyspalvelu	45,1 %	51,5 %	54,7 %	63,3 %
47730 Apteekit	26,0 %	32,1 %	31,5 %	39,6 %
86901 Fysioterapia	25,4 %	39,7 %	30,7 %	43,1 %
75000 Eläinlääkintäpalvelut	38,1 %	65,0 %	49,0 %	68,8 %

Taulukko 10 havainnollistaa, kuinka maksukortin käyttö on yleistynyt kuudessa vuodessa kaikilla yleisimmillä toimialoilla. Joillain toimialoilla muutosta voidaan pitää jopa melko merkittävänä. Kasvua on tapahtunut sekä suurimmissa kaupungeissa, että muualla Suomessa.

Suurimmat erot maksukortin käytössä suurten kaupunkien ja muun Suomen välillä ovat eläinlääkäreissä ja muissa terveyspalveluissa. Nämä alat käsittävät ainoastaan noin kolme prosenttia kaikista asiakkaista. Maksukäyttäytymisen vaihteluiden syitä voi olla useita. Näitä syitä on pohdittu tutkimuksen kvalitatiivisessa osassa haastatteluin.

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää maksukortin käytön kautta käteisen rahan käyttöä erityisesti harmaan talouden näkökulmasta. Joitakin harmaan talouden toimialoja sisältyy yleisimpien toimialojen listalle. Niissä ei vaikuta olevan merkittävää eroa maksukortin käytön osalta silloin, kun yritykset on jaettu suurimpiin kaupunkeihin ja muuhun Suomeen. Harmaan talouden kannalta mielenkiintoisimmat muutokset ovat ravintoloiden ja kahvila-ravintoloiden maksukortin käytön kasvu. Tämän perusteella käteisen rahan käyttö näillä toimialoilla olisi merkittävästi vähenemässä. Sillä ei vaikuta olevan merkittävää vaikutusta, että onko ravintola tai kahvila suuressa kaupungissa vai muualla Suomessa. Maksukorttia käytetään lähes yhtä paljon molemmissa. Jotta varmistuttaisiin havainnon oikeellisuudesta, tulee suurten kaupunkien alue jakaa vielä kaupungeittain ja poimia kaikki harmaan talouden toimialat samaan taulukkoon. Tällöin havaitaan mahdollisia eroja suurten kaupunkien

välillä, tai vaikuttaako suurten kaupunkien maantieteellinen sijoittuminen maksukäyttämiseen.

Taulukko 11 Korttimaksut kaupungeissa valituilla toimialoilla 2018

Kaupungit	96021 Parturit ja kampaamot	56101 Ravintolat	56102 Kahvila-ravintolat	56302 Kahvilat ja kahvibaarit	56103 Ruokakioskit	56301 Olut- ja drinkkibaarit
Turku	78,1 %	55,4 %	63,8 %	67,1 %	62,3 %	57,7 %
Espoo	86,1 %	53,8 %	57,9 %	54,6 %	75,6 %	53,2 %
Helsinki	83,7 %	50,4 %	48,7 %	65,2 %	62,6 %	65,1 %
Vantaa	82,8 %	71,5 %	57,4 %	62,3 %	62,1 %	70,8 %
Lahti	77,7 %	55,6 %	56,6 %	61,7 %	58,4 %	38,6 %
Pori	76,1 %	57,0 %	59,7 %	29,8 %	66,4 %	66,1 %
Tampere	77,9 %	60,7 %	58,2 %	63,0 %	74,6 %	54,0 %
Jyväskylä	82,5 %	57,7 %	55,9 %	59,5 %	70,4 %	76,1 %
Kuopio	84,3 %	56,0 %	53,8 %	53,0 %	58,3 %	59,7 %
Oulu	89,0 %	65,1 %	65,8 %	60,0 %	78,6 %	63,3 %
Muu Suomi	74,9 %	57,6 %	56,7 %	50,5 %	60,6 %	61,3 %

Taulukossa 11 väkiluvultaan suurimmat kaupungit on järjestetty sijainniltaan etelästä pohjoiseen. Kaupunkikohtaisia eroja maksukortin käytössä on havaittavissa, mutta ne eivät noudata minkäänlaista geografista kaavaa. Taulukon pohjoisimmassa kaupungissa, Oulussa, käytetään maksukorttia kaupungeista eniten. Seuraavaksi eniten kortilla on maksettu pääkaupunkiseudun kaupungeissa. Kokonaisuudessaan suurissa kaupungeissa maksetaan korteilla enemmän kuin muualla Suomessa.

Kaupungeittain tutkittuna korttimaksamisessa ei ole isoja eroja toimialojen sisällä. Jotain yksittäisiä poikkeuksia löytyy, mikään kaupunki tai maantieteellinen sijainti ei näytä vaikuttavan maksukortin käyttöön.

Käteismaksamisen suhteellinen määrä on pienentynyt vuodesta 2013 vuoteen 2018. Vuonna 2013 taulukon 12 (s. 56) mukaan harmaan toimialoilla maksettiin pääsääntöisesti noin neljä- viisikymmentä prosenttia ostoista maksukortilla, eikä verkkokauppa ollut yleistynyt ravintoloiden keskuudessa. Vuonna 2018 maksukortilla maksetaan noin kuusikymmentä prosenttia maksuista. Tämän lisäksi käteisen määrää pienentää alalle tullut verkkokauppa, jonka osuus edelleen pienentää käteisostojen määrää. Partureissa käteisen osuus on ollut pienempi kuin ravintoloissa jo vuonna 2013. Partureidenkin osalta käteismaksaminen on edelleen pienentynyt vuoteen 2018, mutta muutos verrattuna ravintoloiden toimialaan ei ole yhtä suuri. Muutos maksukortin käytössä koskee kaikki suurimpia kaupunkeja. Huomattavaa vertailuvuosien välillä on kuitenkin muun Suomen kaupunkejakin suurempi korttimaksujen kasvu. Käteisen rahan käyttö pienenee sekä kaupungeissa, että muualla Suomessa.

Taulukko 12 Korttimaksut kaupungeissa valituilla toimialoilla 2013

Kaupungit	96021 Parturit ja kampaamot	56101 Ravintolat	56102 Kahvila-ravintolat	56302 Kahvilat ja kahvibaarit	56103 Ruokakioskit	56301 Olut- ja drinkkibaarit
Turku	73,8 %	49,8 %	11,9 %	42,5 %	58,4 %	45,1 %
Espoo	80,0 %	39,6 %	53,5 %	30,5 %	41,9 %	51,0 %
Helsinki	62,6 %	42,0 %	48,9 %	27,2 %	45,4 %	41,2 %
Vantaa	81,0 %	33,9 %	47,4 %	28,4 %	48,0 %	50,2 %
Lahti	72,5 %	31,2 %	62,0 %	28,0 %	48,6 %	22,9 %
Pori	67,3 %	57,4 %	41,9 %	39,8 %	36,0 %	19,0 %
Tampere	69,0 %	56,4 %	45,3 %	31,2 %	58,7 %	44,3 %
Jyväskylä	47,2 %	34,6 %	55,3 %	39,3 %	52,4 %	45,3 %
Kuopio	71,8 %	45,3 %	62,5 %	27,7 %	47,8 %	60,1 %
Oulu	54,3 %	60,3 %	57,6 %	37,9 %	64,6 %	40,8 %
Muu Suomi	66,8 %	43,9 %	40,5 %	34,5 %	44,7 %	41,2 %

5.2 Haastateltavien näkemyksiä harmaasta taloudesta ja puuttavasta myynnistä verotarkastuksen näkökulmasta

5.2.1 Verotarkastuksen kohdevalinnasta

Verohallinnossa verotusta valvotaan useilla eri menetelmillä. Harmaan talouden riskivastaavan mukaan verovalvontaa kohdennetaan riskiperusteisesti. Käytännössä riskiperusteinen verovalvonta tarkoittaa sitä, että osa verotuksesta tapahtuu automaatiassa ja osaan asiakkaista kohdistetaan erilaisia tapauskohtaisia valvontatoimia. Erilaisia valvontatoimia ovat esimerkiksi yhteydenotot asiakkaisiin ja lisätietopyynnöt. Yksi verovalvonnan menetelmistä on verotarkastus. Verotarkastuksia on kohdennettu maksukorttiaineistosta saatavan tiedon perusteella sellaisiin yrityksiin, joissa käteismaksamista vaikuttaa olevan toimialalle tyypillistä vähemmän. Alhainen käteismaksamisen määrä on Verohallinnossa koettu sellaiseksi riskiperusteeksi, jota valvotaan jatkuvasti. Näin ei ole kuitenkaan aina ollut.

"Käteinen raha ja käteismyyntiin kohdistuvat riskit on tiedostettu jo kauan. Keinot suurimpien käteistulojen salaajien löytämiseksi ovat puuttuneet. Vuonna 2013 saatiin ensimmäiset kauppiastilitystiedot käyttöön. Tämän jälkeen puuttuvan myynnin määrää on pystytty arvioimaan jo analyysivaiheessa, jonka perusteella valitaan tarkastuskohteiksi oletetut suurimmat käteistulojen salaajat." (Harmaan talouden riskivastaava)

Sekä harmaan talouden analyytikko että -riskivastaava painottavat keskustelussa sitä, että verovalvonta kokonaisuudessaan pitää sisällään useita erilaisia valvontakeinoja. Perusvalvonta kohdistuu säännönmukaisen verotuksen perus-

teella annettaviin ilmoituksiin, kuten veroilmoitukseen tai kausiveroilmoitukseen. Rekisteröinnin yhteydessä selvitetään muun muassa yrityksen toimialaa, tulo-odotuksia ja henkilöiden taustatietoja.

Harmaan talouden riskivastaavan mukaan verotarkastus on verovalvonnan raskain osa-alue. Verotarkastus työllistää hallinnollisesti eniten ja vie paljon aikaa ja voimavaroja myös asiakkaalta. Tarkastustoiminnan tehokkaan työajankäytön lisäämiseksi verotarkastusta valvontakeinona on pyritty kehittämään perinteisestä kirjanpidon tarkastamisesta enemmän asiakasta ohjaavaksi tarkastukseksi. Käyttöön on otettu esimerkiksi asiakkaan kanssa käytäviä ennakollisia keskusteluja. Valvontakeinona verotarkastuksia suunnataan enemmän ennakolta määritelyihin riskeihin. Samoin erilaisten vertailutietojen kerääminen ja hyödyntäminen ovat lisääntyneet huomattavasti. Käteinen raha ja käteismyyntiin kohdistuvat riskit on tiedostettu jo kauan. Keinot suurimpien käteistulojen salaajien löytämiseksi ovat kuitenkin puuttuneet. Vuonna 2013 saadut kauppiastilitystiedot muuttivat tilannetta. Valvonnan käyttöön oli saatu ulkopuolinen tieto, johon Verohallinnolle ilmoitettuja tietoja voitiin verrata jo analyysissa. Kauppiastilitystiedot ovat maksukorttiyhtiöiden asiakkailleen, eli pääasiassa kauppoille, välittämiä maksuja.

Käteiseen rahaan kohdistuva riski on vertailutietojen saannin jälkeen ollut oma kohdevalinta-alueensa; käteistoimiala.

"Käteistoimialan kohdevalintaa on tosiaan tehty vertailutietojen perusteella vuodesta 2013 alkaen ja se on kehittynyt vuosi vuodelta tarkemmaksi kertyneiden kokemusten kautta. Alussa ei ollut täyttä käsitystä siitä, mitä kaikkea käytössä olevat vertailutiedot pitivät sisällään ja siksi kohdevalinta-alueen ominaispiirteisiin tutustumiseen meni useampia vuosia. Kokonaisuudessaan kohdevalinta-alueeseen kohdistuu vuosittain verotarkastuksia noin sata." (Harmaan talouden analyytikko)

Käteistoimialan kohdevalintaa on kehittynyt tarkemmaksi kertyneen kokemuksen kautta. Harmaan talouden analyytikko kuvailee käteistoimialan analysointia yksinkertaistetusti seuraavalla tavalla:

"Vertailutieto sisältää Y-tunnus perusteisesti asiakkaiden maksupäätteen kautta kulkevat rahavirran. Tätä rahavirtaa verrataan Verohallinnolle ilmoitettuun tietoon. Tiettyillä toimialoilla maksupäätteen läpi kulkeva raha ei ole yrityksen myyntiä, vaan pelkästään kauttakulkerä. Tämä aiheuttaa kuitenkin sen, että yritysten myyntiä näyttää olevan huomattavasti enemmän kuin mitä se ilmoittaa veroilmoituksilla Verohallinnolle. Esimerkiksi kirpputorilla yksityiset ihmiset myyvät omia tuotteitaan. Maksu tapahtuu kirpputorin kassalla ja mikäli käytetään maksukorttia, tapahtuu maksu kirpputorin maksupäätteellä. Tämä tulo on kuitenkin sen yksityisen asiakkaan tuloa, joka tuotteita kirpputorilla myy. Itse kirpputori saa tulonsa pöytävuokrasta. Välitysmyynnissä tilanne on sama."

Vertailutiedon käyttö vaatii toimialojen tuntemusta ja tiettyä varovaisuutta. Sellaisenaan käytettynä kauppiastilitystiedoista voi saada täysin väärän kuvan yrityksen toiminnasta ja mahdollisesta käteistoimialan riskistä. Riskivastaavan mukaan kohdevalinta-alueen tarkastamiseen on muun koulutuksen ohella lisätty käteistoimialan vaatimaa erityiskoulutusta saatujen kokemuksen perusteella. Tämä sama kokemus on myös kohdevalinnan käytössä. Kokemus ja koulutus

on kehittänyt käteistoimialan kohdevalintaa oikeaan suuntaan ja sitä kautta parantaneet tarkastuksilla saatuja tuloksia.

Kokemuksen kautta opituista asioista analyttikko nostaa esiin ongelman, joka esiintyy muun muassa yhdellä kaikista yleisimmällä maksukorttiaineistossa esiintyvällä toimialalla, partureissa. Analyttikon mukaan ongelmia aiheuttavista käteistoimialan toimintamalleista on usean yrittäjän korttipäätteet. Liikkeessä on yksi kassa ja siihen kytketty yksi maksukorttipäätte. Yrittäjät, joita voi useita, jakavat jälkikäteen tulot omien laskelmien perusteella. Maksukorttiaineistossa kaikki tulot kohdistuvat sille yrittäjälle, joka on tehnyt sopimuksen maksunvälittävän kanssa. Todellisuudessa maksut jakautuvat eri yrittäjien kesken ja eikä asiassa välttämättä ole mitään verotuksellista riskiä, mutta tämä vaikeuttaa ehdottomasti kohdevalintaa. Tällaisia usean yrittäjän korttipäätteitä on muun muassa kauneudenhoitoalalla ja partureissa.

"Toisaalta korttimaksuprosentista pystyy usein tekemään päätelmiä, mutta silti syytä epäillä kynnys usein ylittyy, vaikkakin lisäselvityksillä ja tutkinnalla asia saattaa selvitä." (Harmaan talouden analyttikko)

Riskivastaava mainitsee, että verovalvontaa varten saadaan vertailutietoja myös muualta kuin maksukorttiyhtiöistä. Nämä tiedot lisäävät kohdevalinnan tarkkuutta mutta toisaalta lisäävät taustatyötä, koska selvitettävää ja analysoitavaa on enemmän.

Harmaan talouden tarkastuspäällikkö kertoo, että pimeään käteismyyntiin törmää pääsääntöisesti tietyillä toimialoilla, vaikkakin sitä esiintyy monissa eri yhteyksissä.

"Pääasiassa erilaiset ravintolat ovat otollisimpia harmaan talouden ja nimenomaan pimeään käteismyynnin harjoittamiseen. Yhtenä osatekijänä ravintoloissa on ovimiespalvelut, joissa käteinen liikkuu ja toiminta usein on harmaalla alueella. Lisäksi pimeään käteismyyntiin on törmätty vaatekaupoissa, torimyynnissä ja muutta kiertokauppiassa, kirpputoreilla sekä jossain muissa satunnaisissa paikoissa. Ei siksi oikein voida sanoa, että pimeä käteismyynti olisi vain jonkin tietyn toimialan ongelma." (Harmaan talouden tarkastuspäällikkö)

Kiertokauppiat ovat toimijoita, jotka käyvät myymässä tuotteita erilaisissa tapahtumissa, toreilla, myyjäisissä tai vastaavissa tilaisuuksissa. Vaikka puuttuvaa käteismyyntiä on havaittu eniten ravintola-alalla, ei kuitenkaan voida sanoa, että pimeä käteismyynti olisi ainoastaan ravintoloissa esiintyvä ongelma.

Kukaan haastatelluista ei halunnut tarkemmin avata verovalvonnan kohdevalintaa tai menettelyitä, mutta kaikki toivat esille sen, että valvontatarpeisia kohteita tulee ilmi hyvin erilaisista lähteistä. Niitä tulee esimerkiksi verovalvonnan kohdevalinnasta ja rahoituslaitosten rahanpesuilmoituksista tai impulseista.

Verohallinnon tarkastuspäälliköt kertoivat haastatteluissa, että asiakkaiden valvontatarpeisuuden tutkimiseen on käytettävissä useita erilaisia menetelmiä. Veroilmoitukselta saa hyvää informaatiota. Veroilmoituksen perusteella pystyy laskemaan yrityksen toiminnalle myyntikateprosentin. Tietyillä toi-

mialoilla on keskimäärin saman suuruinen myyntikate, mikäli toiminta on ter-
vettä ja rehellistä. Veroilmoituksella ilmoitetaan elinkeinotoiminnan tulos. Li-
säksi yrittäjät antavat omat henkilökohtaiset veroilmoitukset. Yrittäjien oman
elämän rahoitusta voidaan tutkia elantomenojen ja vertailutietojen kautta. Tar-
kastuspäälliköt mainitsivat, että kukaan ei tee yritystoimintaa montaa vuotta,
mikäli siitä ei saa omaa toimeentuloaan.

Verotarkastuksella tutkitaan muun muassa yrityksen kirjanpitoa ja mah-
dollisesti pankkitilejä. Verotarkastuksessa keinovalikoima puuttuvan myynnin
havaitsemiseksi on laajempi kuin analyysivaiheessa. Tiliotteelta näkee käytettä-
vissä olevan käteisen rahan määrän, kuinka se on kirjattu kirjanpitoon. Käytet-
tävissä olevan käteisen rahan määrää voi suhteuttaa käteisellä tehtyihin ostoi-
hin tai maksettuihin palkkoihin. Ylipäätään työntekijät haluavat työstään kor-
vauksen. Kuinka palkat on maksettu, jos tilillä ei ole näkyvissä riittävästi pal-
kanmaksuja. (Harmaan talouden tarkastuspäällikkö).

5.2.2 Verotarkastusten kohdentaminen

Haastateltujen henkilöiden mukaan käteistoimialalla puuttuva myynti kohdis-
tuu pääsääntöisesti ravintola-alalle. Mahdollisia puuttuvan myynnin indikaat-
toreita tulee monista eri lähteistä, kuten kohdevalinta-analyysistä tai impuls-
seista. Kohdevalinta-analyysiin nousee mahdollisen valvontakohteen osalta
on tehtävä lisäselvitystä, ennen kuin puuttuvaa myyntiä voidaan pitää toden-
näköisenä tai edes mahdollisena.

Analyytikon mukaan käteistoimialojen kohdevalinnassa käytetään myyn-
tikatetta yhtenä valvontakriteerinä.

"Veroilmoituksella saadaan riittävästi tietoa, jotta pystytään laskemaan yhtiön ilmoit-
tama myyntikate. Tarkastusten kautta tiettyjen toimialojen myyntikatteen ovat koh-
devalinnassa tiedossa. Toki näissäkin on aina jotain poikkeuksia, mutta ne ovat osa
kokonaisuuskäytäntää. Myyntikatetta sitten verrataan alan keskimääräisiin lukuihin,
jotka tosin ovat jo melko hyvin tiedossa." (Harmaan talouden analyytikko)

Harmaan talouden riskivastaava jakaa analyytikon mielipiteen myyntikatteen
merkityksestä, mutta nostaa esiin myös paikalliset muutokset.

"Mikäli myyntikate on poikkeava, on syytä miettiä mistä se johtuu. Yleensä myynti-
kate siis on liian alhainen keskimääräiseen nähden. [...] Näissä on kuitenkin huomatta-
tava, että paikallistuntemuksella on merkittävä rooli kohdevalinnassa ja analyysissä."
(Harmaan talouden tarkastuspäällikkö)

Myös harmaan talouden tarkastuspäällikön ajatukset tukevat riskivastaavan ja
analyytikon kokemuksia. Hänen mielestään lähtökohta muodostettaessa yrityk-
sen kokonaisarviointia, ovat verotustiedot, eli asiakkaan ilmoittamat tiedot.
Myyntikate nousee myös hallinnollisen puolen tarkastuspäällikön mukaan
merkittävään asemaan.

"Eri toimialoilla on tarkastus- ja valvontakokemuksen perusteella tiedossa keskimääräinen myyntikate. Mikäli kate on poikkeava, on syytä miettiä mistä se johtuu. Yleensä kate siis on liian alhainen keskimääräiseen nähden. Lisäksi Verohallinnolla on käytettävissään erilaisia vertailutietoja, kuten nämä maksukorttitiedot." (Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö)

Kohdevalinnassa tulee kiinnittää huomiota palkanmaksuun. Yhtiö antaa palkoista vuosi-ilmoitukset ja tulorekisterin myötä kuukausitasoista tietoa työntekijöistä. Toki palkanmaksun määrään vaikuttaa yhtiö muoto ja mahdollinen vuokratyövoiman käyttö, mutta kokonaisuudessaan palkanmaksujen määrästä ja palkansaajien lukumäärästä pystyy tekemään johtopäätöksiä. Lisäksi voidaan miettiä yhtiön taustalla olevien ihmisten elantokulujen kattamista ja mahdollisia yksityiskäyttöön kohdistuvia hankintoja sekä muuta ilmoituskäyttäytymistä. Jos näissä on jotain poikkeavaa, niin saattaa syntyä epäily puuttuvasta myynnistä tai muusta harmaan talouden toiminnasta. (Harmaan talouden riskivastaava)

Tarkastuspäälliköiden mukaan lähes poikkeuksetta myös yrittäjän henkilökohtaisen elämisen rahoitus on tutkittava. Millä yrittäjä rahoittaa ja maksaa normaalit elämiseen liittyvät kulut? Onko saanut palkkaa tai otettu lainaa tai onko muita näkyviä tuloja? Esimerkiksi jos tulot ovat erittäin pienet, herää epäily millä perhe on elätetty. Lisäksi yrittäjillä voi olla muitakin varallisuuden kasvamiseen liittyviä tapahtumia, kuten asuntojen tai kiinteistöjen ostamisia, joita ei tiedossa olevilla tuloilla ole voitu rahoittaa.

Ulkomaalaisilla yrittäjillä on tapana lainailla rahaa kotimaasta tai kotimaahan. Näiden lainojen todenperäisyys on joskus haastava selvittää. Osan näistä pystyy selvittämään jo annettujen tietojen perusteella, mutta ei kaikkea. (Harmaan talouden tarkastuspäällikkö).

Pimeät työntekijät saavat palkkansa käteisellä rahalla. Niiden selvittäminen on jälkikäteen työlästä. Harmaan talouden tarkastuspäällikön mukaan pimeitä työntekijöitä tai niiden olemassaolon mahdollisuutta voidaan arvioida Verohallinnolle ilmoitettujen tietojen perusteella siten, että toiminnan volyyymia verrataan työntekijöiden lukumäärään. Tietty määrä työntekijöitä pystyy tekemään keskimäärin tietyn määrän liikevaihtoa. Tämä liikevaihdon määrä per työntekijä on samankaltaisissa ravintoloissa melko vakiintunutta. Lisäksi on mietittävä, pystyykö ilmoitetut työntekijät tekemään koko ravintolan aukioloajan tunnit ja esimerkiksi ajamaan kuljetusautoa samalla. Epäily pimeästä työvoimasta lisää riskiä puuttuvasta käteismyynnistä.

Käteistoimialan kohdevalinnassa tulee kiinnittää huomiota siihen, minkälainen ravintola on kyseessä. Muun muassa tuotteiden yksikköhinta on merkittävä tekijä käteismyynnin määrän osalta.

"Niissä ravintoloissa, joissa tuotteiden yksikköhinnat ovat suuremmat, jää käteismyynnin kokonaismäärä pienemmäksi. Joissain ravintoloissa käteismyynnin määrä saattaa jäädä todella alhaiseksi. Niissä ravintoloissa, joissa tuotteiden yksikköhinnat ovat matalampia, käteismyyntiä on todetusti enemmän." (Harmaan talouden riskivastaava)

Tällaisia yksikköhinnoiltaan matalampia ravintoloita ovat analyytikon ja riskivastaavan mukaan ovat muun muassa pizzeriat ja muut pikaruokapaikat.

Harmaan talouden analyytikon mukaan ravintolatoimiala sisältää kaikenlaisia ravintoloita pizzeriaista ulkomaalaisiin ravintoloihin sekä hienoihin illallisravintoloihin. Kohdevalinnan hankaluutena on, että nimen perusteella ei pysty päättelemään minkälaisesta paikasta on kyse. Harmaan talouden näkökulmasta ongelmia on ollut erityisesti pizzeriaissa ja kebabravintoloissa, joissa on havaittu useimmin puuttuvaa myyntiä täydentää riskivastaava ja lisää, että ravintoloiden kohdevalinnan lisätietona on käytettävissä myös alkoholin myynti- ja ostotiedot sekä -myyntikatteet. Nämä tiedot auttavat osaltaan muodostamaan kokonaisarviointia ravintoloista.

Harmaan talouden tarkastuspäällikön mukaan yrityksellä olevat mahdolliset ilmoituspuutteet tai muut epäjohtonmukaisuudet annetuissa vero- ja kausiveroilmoituksissa ovat aina huomiota herättävä tekijä. Ylipäätään pienempi aktiivisuus Verohallinnon suuntaan kuin muilla toimialan yrityksillä. Verohallinnossa on riskivastaavan mukaan toimiva impulssikanava, jossa kansalaiset voivat tehdä impulsseja havaitsemistaan epäkohdista tai epäilyistä. Usein näissä on jotain totuudensientä, vaikka satunnaisesti impulssin tekijän motiivit voivat olla kyseenalaisia. Pääsääntöisesti kanavaa pitkin tulee hyvää informaatiotietoa kohdevalinnan tueksi.

Molemmat tarkastuspäälliköt painottavat sitä, että kohdevalinnassa tai muualla havaitut epäkohdat pyritään varmistamaan jostain. Pankkitilitiedot ovat sellainen tieto, jotka pitää järjestelmällisesti pyytää analyysivaiheessa. Jos tiliotteella on paljon käteispanoja eikä käteismyyntiä juurikaan ole, kertoo se mahdollisesta puuttuvasta myynnistä. Asioita pitää myös osata tulkita oikeassa perspektiivissä ja asiayhteydessä. Käteispanot pankkitilillä ja pieni käteismyynti voi johtua myös jostain muusta syystä. Esimerkiksi Raha-automaattiyhdistyksen pelikoneet vääristävät käytettävissä olevan rahan määrää, jos yrittäjä itse tyhjentää pelikoneen ja tilittää rahat pankkitilille.

Verovalvonnan kohdentamisessa on joissain tapauksissa hyödynnetty myös tunnettua kirjanpitäjää tai tilitoimistoa. Yrityksen taustalla toimiva tilitoimisto saattaa kertoa kirjanpidon luotettavuudesta ja joitakin tilitoimistoja voidaan pitää kokemusperusteisesti luotettavampina kuin toisia. Joidenkin kirjanpitäjien tiedetään toimivan löyhemmin kuin toisten, mikä tarkastuspäälliköiden mukaan osaltaan nostaa epäilyä harmaan talouden mahdollisuudesta.

Mitään yksiselitteistä syytä kukaan haastatelluista ei osannut harmaan talouden harjoittamiseen kertoa. Perinteisenä syynä kaikki pohtivat yrittäjän ahneutta, mutta hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö mainitsi myös huolestuttavan tekijän yhtenä mahdollisena syynä tulojen pimitämiseen.

"Harmaan talouden harjoittamiseen saattaa liittyä köyhyys. Rehellisellä toiminnalla ei aina meinaa pärjätä ja kiusaus harmaaseen talouteen kasvaa." (Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö)

Kova kilpailu esim. alueellisesti voi siten aiheuttaa myynnin salaamista. Toki aina voi olla myös osaamiskysymyksiä. Kaikkien haastateltujen mukaan käteistoimialoilla on tällä hetkellä verraten helppoa harjoittaa ohimyyntiä.

5.2.3 Havainnot verotarkastuksista

Riskiperusteisesti valituissa verovalvontakohteissa on riskivastaavan ja analyytikon mukaan havaittu puuttuvaa käteismyyntiä huomattavan paljon. Verotarkastusten perusteella 75 prosentissa käteistoimialan tarkastettaviksi valikoituneista yrityksistä on havaittu salattuja myyntituloja. Ravintolatoimialalla jälkiverotustoimiin on ollut aihetta järjestelmällisesti silloin, kun käteismaksuja on ollut alle 20 prosenttia ilmoitetusta kokonaismyynnistä. Ravintolan sijainti ja luonne tulee kuitenkin huomioida, eikä sama arvio päde kaikkiin ravintoloihin. Riskivastaavan mukaan asiasta voidaan kuitenkin tehdä johtopäätös.

"Käteismyynnin osuuden jäädessä alle kahdenkymmenen prosentin, voidaan havaintojen perusteella ainakin epäillä kirjanpidosta puuttuvaa myyntiä." (Harmaan talouden riskivastaava)

Käteismyynnin osuus ravintola-alalla on keskimäärin taulukon 5 (s.50) mukaan hieman alle 40 prosenttia. Kahvila-ravintolat toimialalla keskimääräinen käteismyynnin osuus on saman suuruinen ravintoloiden kanssa. Kahviloidenkin kohdalla kahdenkymmenen prosentin käteismyynnin osuutta voidaan pitää riskinä kirjanpidosta puuttuvasta myynnistä. Verotarkastushavaintojen perusteella paikallistuntemus nousee olennaiseksi osaksi hyvää ja tehokasta kohdevalintaa. Harmaan talouden tarkastuspäällikön mukaan korttimaksuprosenttiin vaikuttaa ravintolan luonne.

"Jos kyseessä on pizzeria niin korttimaksuprosentin pitäisi olla ennako-olettaman mukaan alhaisempi kuin hienossa á la carte ravintolassa, jossa annoksen yksikköhinnat ovat korkeammat. Lisäksi sijainnilla vaikuttaa olevan huomattava merkitys käteismaksujen määrässä. Lähiöissä käytetään enemmän käteistä kuin aivan keskustassa." (Harmaan talouden tarkastuspäällikkö)

Paikallistuntemus nousee merkittävään rooliin kohdevalinta-analyysissä myös, koska yrityksen sijainti vaikuttaa myyntihintoihin. Verotarkastushavaintojen mukaan alhaisempi maksu maksetaan useammin käteisellä kuin korkea maksu. Ravintolan nimestä ei välttämättä pysty päättelemään minkälainen paikka on kyseessä ja missä se sijaitsee. Siksi taustatutkimusta on usein tehtävä paikallistuntemuksen tueksi vaikka internetiä käyttämällä. (Harmaan talouden tarkastuspäällikkö).

Paikallistuntemus nousee esiin tarkastuspäälliköiden havaintojen perusteella myös myyntikatteiden osalta. Myyntikatteissa on eroja eri kaupunginosien välillä. Ja etenkin lähiöiden ja keskustojen välillä. Tarkastuspäälliköiden mielestä näyttää siltä, että vähävaraiset käyttävät enemmän käteistä rahaa kuin varakkaammat henkilöt.

"Vaikuttaisi siltä, että siellä missä paljon työttömiä ja eläkeläisiä, käytetään enemmän käteistä." (Harmaan talouden tarkastuspäällikkö)

"Vähävaraisempien asuinalueiden ravintoloissa käytetään hieman enemmän käteistä." (Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö)

Tarkastuspäälliköt arvelevat syyn johtuvan siitä, että vähävaraisilla käytettävissä olevan rahan konkreettinen näkeminen helpottaa oman talouden hallintaa. Korttia käytettäessä raha mielletään jotenkin näkymättömäksi ja helposti eletään yli varojen. Tarkastuksilla on todettu, että käteisen käytössä paikallista vaihtelua aiheuttaa myös paikkojen pääsääntöisen asiakaskunnan ikäjakauma. Esimerkiksi opiskelija alueella sijaitsevassa ravintolassa voidaan käyttää vähemmän käteistä kuin keskimäärin vastaavanlaisissa paikoissa. Tai vastaavasti keskustojen ulkopuolella tai maaseudulla käytetään enemmän käteistä silloin, kun alueella on enemmän iäkkäämpiä ihmisiä. Erilaiset maksukortit ja internet-pohjaiset maksutavat eivät ole niin tuttu maksuväline kuin käteinen. Syynä voi tarkastuspäälliköiden mukaan olla myös se, että vanhemmat ihmiset käyttävät yleisestikin enemmän käteistä kuin nuoremmat.

Tutkittavasta aineiston perusteella näyttää siltä, että Etelä-Suomessa, varsinkin suurissa kaupungeissa, käteisen käyttö ravintoloissa on hieman muuta Suomea pienempää. Ero kasvaa mitä pohjoisemmaksi mennään. Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikön mielestä tässä näkyy jo alustatalouden aikaan saama ilmiö. Ruokaa ostetaan ja tilataan enenevässä määrin suoraan netistä erilaisista palveluista, joissa maksun voi suorittaa joko verkkomaksuna sovelluksessa tai kortilla tai käteisellä. Uusia palveluita ja palveluntarjoajia tulee tarjolle jatkuvasti. Erityisesti alustakauppa näkyy jo pizzerioissa. Alalla tapahtuneiden yrityskauppojen perusteella voidaan uskoa, että toiminta laajenee myös muualle kuin pizzerioihin. Näitä erilaisia alustapalveluita on tarjolla enemmän pääkaupunkiseudulla ja suurissa kaupungeissa. Maaseudulla ja pienemmissä kaupungeissa näitä palveluita ei ole niin paljoa tarjolla, jolloin osto ja maksu tapahtuvat perinteisesti joko kortilla tai käteisellä. (Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö)

Paikallistuntemusta ja kokemusta tarvitaan myös niillä alueilla, joilla on enemmän ulkomaalaistaustaisia ihmisiä. Heidän kohdallaan lienee kulttuurissa sellainen tapa, että asioidaan mieluummin käteisellä. Tai olosuhteet perheessä ovat erilaiset kuin mihin Suomessa ja Länsimaissa yleisesti on totuttu.

"Ulkomaalaisia on tullut paljon sellaisista maista, joissa käteisen käyttö on yleistä. Sama tapa jatkuu täällä Suomessa. Ja perheestä mahdollisesti vain toinen on töissä ja kotona olevalle annetaan käteistä rahaa käyttöön. Eikä heillä edes välttämättä ole omaa pankkitiliä käytössään." (Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö)

Tarkastuspäälliköt kuitenkin painottavat, että mitään tarkempaa tutkimusta ilmiön syyn suhteen ei ole tehty, vaan kyseessä on kokemukseen perustuvat omat arviot ja havainnot.

Verotarkastukset eivät vahvista suoraan havaintoa siitä, että puuttuvalla myynnillä olisi maantieteellistä ulottuvuutta. Tilastojen mukaan käteisen käyttö on Pohjois-Suomessa vähäisempää kuin Etelä-Suomessa ja nimenomaan näillä puuttuvan myynnin kannalta ongelmallisilla toimialoilla: partureissa, ravintoloissa ja kahviloissa. Varsinkin Pohjois-Suomen alueella käteismyynnin väheneminen on ollut huomattavaa. Harmaan talouden analyttikko kertoo tilastoista seuraavan huomion:

"Pohjois-Suomen alueella ei käytetä käteistä yhtä paljon kuin Eteläisemmässä Suomessa. Siellä ei kuitenkaan ole tavattu kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä kovinkaan paljon tai sitä ei ole havaittu tarkastuksilla kovinkaan usein".

Puuttuva myynti ei vaikuta kohdistuvan eri toimintayksiköihin. Riskivastaavan mielestä tähän vaikuttaa se, että valvontaresurssit ovat Pohjois-Suomessa huomattavasti muuta Suomea pienemmät.

Harmaan talouden riskivastaava kertoo, että tarkastuksella olemassa olevaa vertailutietoa verrataan yrityksen kirjanpitoon.

"Puuttuva myynti havaitaan, kun kaikkea myyntiä ei ole lyöty kassaan tai se on aiheettomasti poistettu myöhemmin. Kassanauhojen kanssa on huomattavaa kirjavuutta. Usein niissä paikoissa, joissa puuttuvaa myyntiä havaitaan, ei kassanauhoja ole säilytetty kirjanpitolain edellyttämää kuuden vuoden aikaa tilikauden päättymisestä. Tai sitten niitä puuttuu tai niitä ei ole otettu kassakoneesta oikealla koodilla. Verotarkastushavaintojen perusteella voidaan todeta, että pimeällä myynnillä maksetaan usein pimeitä palkkoja. Yhteneväistä puuttuvaa myyntiä sisältäneissä kohteissa on usein se, että palkattua työvoimaa on melko vähän tai palkan määrä on pieni" (Harmaan talouden riskivastaava)

Analyttikon mukaan puuttuva käteismyynti vaikuttaa keskittyvän melko pienelle joukolle toimialoja. Tietenkin poikkeuksia mahtuu aina mukaan, mutta ravintolat, kahvilat ja anniskeluravintolat, parturit sekä kauneudenhoitoala ovat puuttuvan käteismyynnin kannalta pahimpia harmaan talouden toimialoja.

Verotarkastuksilla törmätään harmaan talouden tarkastuspäällikön mukaan usein siihen, että käteisen rahan dokumentointi on puutteellista. Kassakirjaa ei ole tai kassanauhoja ei ole säilytetty kirjanpitolain edellyttämällä tavalla. Tämä vaikeuttaa luotettavan kuvan muodostamista ja osaltaan hankaloittaa näytön hankkimista puuttuvan myynnin tapauksissa. Tällöin usein joudutaan käyttämään arvioita, mikä ei ole oikean lopputuloksen kannalta aina paras vaihtoehto. Harmaan talouden tarkastuspäällikkö mainitsee lisäksi, että kulttuuritaustaltaan erilaisesta maasta tullut yrittäjä on tottunut toimimaan enemmän käteisen kanssa.

"Palkkoja maksetaan käteisellä ja käteistä käytetään ostoihin ja yritystoimintaan ylipäätään. Tämä on vaikuttanut siihen, että ulkomaalaistaustaisia yrittäjiä on noussut usein kohteiksi."

Kaikki käteiseen rahaan liittyvät ongelmat eivät liity kuitenkaan näille tutkimuksessa mainituille toimialoille tai tuotteiden alhaiseen yksikköhintaan. Hal-

linnollisen puolen tarkastuspäällikkö nostaa esiin sellaisen seikan, joka lisää kirjanpidosta puuttuvan myynnin riskiä.

"Kaikilla toimialoilla saattaa olla sellaisia paikkoja, joissa jokin yksittäinen, ketjuun kuulumaton, kauppias pitää liikettä. Ketjuliikkeissä kassajärjestelmät ovat nykyaikaisia ja ennen kaikkea sähköisiä. Joissakin liikkeissä ei ole ketjua taustalla eikä kassajärjestelmääkään välttämättä ole, vaan tuotteita myydään kauppiaspohjaisesti. Ilman kassajärjestelmää myynnin dokumentointi saattaa olla epävarmempaa."

Myynnin siirtyminen kivijalkakaupasta verkkoon ja liikkeiden ketjuuntuminen on heikentänyt usean liikkeen tulosta, jolloin elannon ansaitseminen on tiukemmassa. Tämä yllyttää mahdollisesti toiminaan harmaalla alalla.

Puuttuvan myynnit lisäksi tarkastuksilla on tehty muitakin havaintoja. Joskus pienen käteismyynnin selittävää tekijää ei ole tunnistettu vasta kuin tarkastuksella. Osassa tarkastettuja yrityksiä on ollut selkeä syy poikkeavalle käteismaksujen määrälle. Näissä on ollut esimerkiksi partureita ja kauneudenhoitoalan toimijoita, joissa kaksi tai useampi yrittäjä käyttää samaa maksupäätettä. Tällöin kaikki korttimaksut näyttäisivät kuuluvan yhdelle toimijalle, vaikka todellisuudessa yrittäjiä olisi useampia. Joissain tapauksissa on syy poikkeavalle käteismaksujen määrälle ollut myynti provisiolla tai jokin läpikulkuerä, kuten matkahuollon palveluiden myynti. Virheellisiä tulkintoja oli enemmän kohdevalinta-alueen ollessa uusi. Nykyisin asiaa osataan tutkia paremmin ja kohdevalintaa on saatu sen johdosta tarkemmaksi. Virheellisiä tulkintoja kuitenkin edelleen tulee. Riskivastaavan havaintojen mukaan joissain tapauksissa poikkeavaa korttimyynnin määrää ei ole edes pystytty kunnolla tutkimaan syystä taikka toisesta.

Kokonaisuudessaan käteistoimialalla tehdään analyytikon kertoman mukaan verotarkastuksia vuodessa noin sata. Näistä noin kolmanneksessa ei ole havaittu kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä lainkaan. Riskivastaava muistuttaa, että alkuun osumatarkkuus oli heikompi ja kohdevalinnan menetelmät ovat kehittyneet. Mutta lähes kaikki tarkastukset, joista puuttuvaa myyntiä ilmenee, päättyy riskivastaavan mukaan rikosilmoitusharkintaan.

5.2.4 Verovalvonnan vaikutus harmaaseen talouteen

Harmaan talouden riskivastaava ja analyytikko ovat sitä mieltä, että käteistoimialan valvonnalla on ollut vaikutusta harmaan talouden määrään. Riskiperusteista valvontaa on tehty useamman vuoden ajan ja rikkomuksiin on pystytty kehittyneemmän kohdevalinnan johdosta puuttumaan tarkemmin.

"Nykyään ei löydetä enää niin suuria tulonsalauksia kuin vuonna 2014".

Näin kuvaa riskivastaava harmaan talouden valvonnan vaikutuksesta verotarkastustuloksiin. Analyytikko käsityksen mukaan käteistoimialoihin kohdistuva valvonta on vähentänyt pimeää myyntiä. Toisaalta tekniikan kehittyminen ja sen mukanaan tuomat uudet maksukorttialustat lisäävät valvontaan kohdistu-

vaa työtä. Viranomaisen valvonnan kannalta kehityssuunta on hyvä, sillä palveluiden sähköistyminen lisää vertailutietojen määrää ja tarkkuutta.

Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö nostaa esiin käteisen määrän ja lisääntyvien sähköisten palveluiden mukanaan tuoman vaikutuksen harmaaseen talouteen. Aina kun käteisen määrä vähenee, niin riski puuttuvasta myynnistä pienenee. Harmaan talouden tarkastuspäällikkö on samaa mieltä siitä, että sähköistyminen ja mobiilisovellukset auttavat harmaan talouden valvonnassa. Uudet sovellusten kautta tapahtuvat ostomahdollisuudet vähentävät käteisen rahan määrää, ostoista jää sähköinen jälki ja sitä kautta se lisää kirjanpidon luotettavuutta. Ylipäätään lisääntyvä sähköistyvä kaupanteko jättää aina paremmat jäljet tutkittavaksi kuin perinteinen käteiskauppa. Sähköistyminen ei harmaan talouden tarkastuspäällikön mukaan koske pelkästään verovalvontaa, vaan ylipäätään kirjanpitäjästä alkaen koko taloushallinnon ylläpitoa.

Julkisuus on riskivastaavan mukaan toiminut ennaltaehkäisevänä tekijänä harmaan talouden esiintymisessä. Yhtenä pelotteena ja merkittävänä tekijänä muutoinkin on se, että puuttuvan myynnin tapauksissa tehdään usein rikosilmoitus. Rikostapauksista tiedotetaan säännöllisesti lehdistössä, joten sitä kautta pelko kiinnijäämisriskistä lisääntyy.

"Rikosilmoituksia on tehty esimerkiksi vuonna 2018 kyseiselle kohdevalinta-alueelle tehdyistä tarkastuksista 72 prosenttiin." (Harmaan talouden analyytikko)

Harmaan talouden riskivastaava mukaan näin suuri määrä rikosilmoituksia on käteistoimialalle aivan normaalia. Rikosilmoituksen tekemiseen vaikuttaa välttyn veron määrä. Kun välttyn veron määrä nousee riittävän suureksi, asianvalvonta tekee poliisille tutkintapyynnön. Veron määrällä on merkitystä siinä, että tutkitaanko asiaa tavanomaisena tai törkeänä veropetoksena.

Käteismyynnin tulevaisuuden osalta kaikilla haastatelluilla oli yhteneviä näkemyksiä. Haastateltujen mielestä käteistoimialan valvontaa voidaan tulevaisuudessa vähentää, mikäli käteismaksamisen määrä yleisesti entisestään vähenee. Riskivastaavan mielestä harmaan talouden määrä puuttuvan myynnin osalta pienenesi, mikäli Suomessa otettaisiin käyttöön tyyppihyväksytyjä kassakoneita tai käteisestä rahasta luovuttaisiin kokonaan. Harmaan talouden tarkastuspäällikkö ei kuitenkaan näe, että pelkästään tyyppihyväksytyt kassakoneet ratkaisisivat käteistoimialan kaikki ongelmat. Muista käteistoimialalla tavatuista ongelmista hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö nostaa esiin pimeät palkat. Hänen mukaan pimeitä palkkoja varten tarvitaan pimeää tuloa. Pimeän palkan saajat usein nostavat myös sosiaalietuuksia. Harmaan talouden tarkastuspäällikön mielestä puuttuva käteismyynti on ongelma tietyillä toimialoilla tietynlaisissa paikoissa, mutta kokonaisuudessaan käteisen käyttö ei kuitenkaan ole mittakaavaltaan merkittävä ongelma. Kaikki haastatellut näkevät alan valvonnan positiivisessa valossa. Heidän mukaansa käteisestä luovutaan jossain ajassa tai ainakin sen käyttö jatkuvasti vähenee. Tämä tarkoittaa verovalvonnan näkökulmasta sitä, että liiketoiminta tulee näkyvämmäksi ja valvonta helpottuu.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA ARVIOINTI

6.1 Yhteenveto tuloksista

6.1.1 Käytetty viitekehys

Tutkimuksen viitekehys oli melko rajattu. Harmaa talous kokonaisuudessaan on laaja ja monitahoinen kokonaisuus. Ilman viitekehysten rajaamista kokonaisuus ei olisi ollut hallittavissa ja tutkimuksesta olisi tullut vaikeammin tulkittava. Rajattu viitekehys toisaalta rajaa myös tutkimustuloksia ja jättää monia harmaan talouden osa-alueita huomioitta, vaikka niillä olisi liityntäpintaa tutkitulle aihealueelle.

Viitekehysten tarkoituksena oli tutkia käteisen rahan esiintyvyyttä harmaan talouden näkökulmasta ongelmallisilla toimialoilla. Viitekehysten lähtökohtana oli rajata tutkimus koskemaan vain yhtä harmaan talouden osa-alueita verovalvonnan näkökulmasta. Valittu näkökulma oli kirjanpidosta puuttuva käteismyynti. Valittu viitekehys on olennainen osa harmaan talouden valvontaa oikean verotuksen toteutumisen ja kilpailuneutraliteetin toteutumisen kannalta. Kirjanpidosta puuttuva käteismyynti on myös tunnustettu sellaiseksi riskiksi, että sitä erityisesti valvotaan veroviranomaisen toimesta.

Harmaata taloutta on tutkittu aikaisemmin lähinnä rakentamisen ja pimeiden palkkojen näkökulmasta. Kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä ei ole aikaisemmin tutkittu, eikä sen ilmenemistä indikoivista havainnoista ole kerätty tietoa. Viitekehysten rajaukselle oli siis olemassa selkeästi tarve, jotta tutkimustulosten tulkinta olisi mahdollisimman ymmärrettävästi esitettävissä ja tulosten hyödyntäminen verovalvonnassa mahdollista.

6.1.2 Vastaukset tutkimuskysymyksiin

Tutkimuksessa ensimmäisenä tavoitteena on ollut kerätä tietoa, kuinka suuri osa maksuista tehdään käteisellä rahalla niillä toimialoilla, joilla Verohallinnon verovalvontaa tekevien henkilöiden mukaan on havaittu eniten harmaata ta-

loutta ja nimenomaan kirjanpidosta puuttuvaa myyntiä. Samalla on havainnointu käteismaksamisen muutosta viimeisten kuuden vuoden aikana kyseisillä toimialoilla.

Tutkimustuloksista on havaittavissa, että mitään dramaattista muutosta käteismaksamisen määrissä ei ole nähtävissä vuosien 2013 - 2018 välisenä aikana. Erilaisten sovellusten ja verkkopalveluiden muutos alkavat kuitenkin näkyä jo varsinkin pääkaupunkiseudulla, jossa korttimaksamisen määrät ovat supistumaan päin. Muutos on kuitenkin vielä pientä, eikä sen vaikutus käteismaksamisen kokonaismäärissä ole ollut tähän mennessä merkittävää.

Käteisen käytön määrä vaihtelee voimakkaasti toimialojen kesken ja jopa niiden sisällä. Tutkimuksen luotettavuutta heikentää se, että toimialaluokitus ei ole täysin standardisoitu, vaan yritysten todellinen toiminta voi olla täysin erilaista, kuin mitä toimialaluokitus antaa ymmärtää. Toimialaluokitus ei sido yrityksiä mitenkään. Lisäksi toimialaluokitus on melko väljä, jolloin esimerkiksi ravintolatoimialalla ravintolan luonne vaihtelee merkittävästi.

Harmaata taloutta ja erityisesti kirjanpidosta puuttuvaa myyntiä on havaittu eniten niillä toimialoilla, joilla myytävien tuotteiden tai palveluiden yksikköhinnat jäävät alhaisiksi, myynti tapahtuu suoraan kuluttajalle ja maksu suoritetaan aina ostotapahtuman yhteydessä. Tällaisia toimialoja on erityisesti ravintola-alan useat eri toimialat sekä parturikampaamot. Haastateltujen henkilöiden mukaan tuotteen yksikköhinta vaikuttaa käteismaksamisen määrään. Mitä pienempi on tuotteen yksikköhinta, sitä suurempi on käteismaksujen suhteellinen osuus. Tutkittu aineisto tukee tätä näkemystä. Esimerkiksi kahvilaravintola toimialalla maksukortilla maksetaan keskimäärin noin 50-60 prosenttia ostoista, jolloin käteismaksujen osuus on noin 40 prosenttia. Kahviloissa ostoksen hinta on usein melko pieni. Vastaavasti partureissa maksetaan käteisellä noin 20 prosenttia ostoista. Ero kahviloihin on melko suuri, mutta partureissa palveluista maksetaan usein suurempi summa verrattuna kahvilaan.

Tutkimuksen perusteella ei pystytä osoittamaan mitään tarkkaa käteisen käytön määrää, vaan siihen vaikuttaa ennen kaikkea toimiala, jolla yritys liiketoimintaa harjoittaa. Tutkimuksen perusteella pystytään haarukoimaan toimialoille keskimääräisiä käteismaksujen osuuksia. Keskiarvoja pystytään hyödyntämään verovalvonnassa siten, että keskiarvoista poikkeavat toimijat saadaan seulottua massasta. Poikkeamiin voidaan määritellä raja-arvoja, joiden ulkopuolelle jäävät pystytään ottamaan tarkempaan analyysiin.

Tutkimuksen toisena tavoitteena oli selvittää, milloin Verohallinnon harmaan talouden torjunnan kanssa työskentelevien henkilöiden on syytä epäillä kirjanpidosta puuttuvaa myyntiä. Asian selvittämiseksi haastateltiin neljää henkilöä, jotka toimivat Verohallinnossa erilaisissa verovalvonnan tehtävissä. Kaikilla haastatelluilla on vankka kokemus käteistoimialojen valvonnasta. Verohallinnossa vähittäiskaupassa ilmenevää puuttuvaa käteismyyntiä ja siihen liittyvää verovalvontaa kutsutaan käteistoimialaksi. Osa haastatelluista työskentelee analytiikan puolella tehden kohdevalintaan liittyviä tehtäviä. Osa haastatelluista työskentelee verotarkastuksen asiantuntijatehtävissä. Haastatelluissa nousi esiin selkeitä teemoja.

Tutkimukseen haastatellut henkilöt antoivat melko samansuuntaisia lausuntoja harmaan talouden ilmenemisestä käteistoimialoilla. Haastatteluissa toistui näkemys, että maksujen suuruus on merkittävä tekijä puuttuvassa myynnissä. Yksittäisten maksujen jäädessä pieneksi, käteistä liikkuu enemmän ja se mahdollistaa jättämään kirjaamatta myynnin kirjanpitoon. Tässä yhteydessä nousi esiin erityisesti ravintolatoimialat. Kaikki haastatellut kuitenkin painottivat myös paikallistuntemuksen merkitystä sekä annettujen veroilmoitusten kautta saatavan informaation tärkeyttä. Paikallistuntemus näkyi erityisesti siinä, että ihmisten varallisuus jakautuu eri lailla kaupunginosien ja kaupunkien välillä. Varakkaammat käyttävät haastateltujen kokemusten mukaan vähemmän käteistä kuin vähävaraiset. Paikallistuntemusta on myös erottaa ravintolat ja niiden tarjoamat palvelut toisistaan. Puuttuvaa käteismyyntiä on tavattu eniten niissä ravintoloissa, joissa tuotteiden yksikköhinnat ovat alhaisia.

Veroilmoituksilta voidaan myös havainnoida harmaata taloutta indikoivia seikkoja riippuen jo pelkästään yritysmuodosta. Lisäksi veroilmoituksilta tai kausiveroilmoituksilta saa tiedon palkansaajien määrästä ja maksetuista palkoista, elinkeinotoiminnan myyntikatteesta sekä yrittäjän omien elantomenojen rahoituksesta. Veroilmoitustietoja tulee osata lukea ja tulkita, jotta kyseiset asiat on mahdollista selvittää.

Käteistoimialan valvonnassa on myös tiettyjä haasteita. Vaikka käytettävissä on ulkopuolisilta saatua vertailutietoaineistoa, ei kohdevalinta silti ole helppoa toteuttaa. Ongelmia aiheuttaa erityisesti maksukorttiaineistossa olevat läpikulkuerat, joissa myynnin suorittava yritys toimii vain välittäjänä. Näissä tapauksissa maksukorttiaineistoa ei voida verrata yrityksen ilmoituksiin, koska vertailuaineisto sisältää toisen yrityksen tuloa. Ongelmallisia ovat myös sellaiset yritykset, joissa useampi yrittäjä toimii saman maksupäätteen kautta. Partureissa ja kauneudenhoitoalalla esimerkiksi voi olla useita yrittäjinä toimivia henkilöitä, jotka käyttävät yhtä kassaa. Tulot toisille yrittäjille jaetaan pankkitililtä. Näissä tapauksissa sille yrittäjälle, jonka nimissä maksukorttipäätte on, muodostuu vertailutiedoissa usean yrittäjän tulot.

Tutkimustulosten perusteella pystytään toteamaan joitakin seikkoja, jotka yhdessä antavat syyn epäillä harmaan talouden harjoittamista. Käteismaksujen määrän poiketessa merkittävästi toimialan normaalista määrästä ja veroilmoitukselta ja muualta esimerkiksi paikallistuntemuksen kautta saatavan informaation perusteella pystytään luomaan kuva niistä toimijoista, jotka mahdollisesti jättävät osan myynnistä kirjaamatta kirjanpitoon. Täysin aukottomaan tulokseen ei näillä tiedoilla kuitenkaan päästä. Tämä johtuu osin siitä, että verotuksessa annettava tieto ei ole riittävän tarkkaa, sitä ei ilmoiteta oikein tai ollenkaan.

Vertailutietoja käyttämällä on Verohallinnossa päästy hyviin tuloksiin käteistoimialan valvonnassa. Kirjanpidosta puuttuvan käteismyynnin ongelmat ovat pienenemään päin. Lisääntyvät sähköiset maksupalvelut helpottavat jatkossa verovalvontaa, sillä sähköisestä maksusta jää aina jokin jälki jonnekin. Kokonaan puuttuvan käteismyynnin ei kuitenkaan uskota loppuvan ennen kuin käteisen käytöstä luovutaan kokonaan.

6.2 Tutkimustulosten arviointi

Harmaan talous on sellaista liiketaloudellista toimintaa, jota ei ilmoiteta viranomaisille. Toiminta sinänsä on yleensä laillista. Laiton toiminta, kuten huume-kauppa, katsotaan mustaksi taloudeksi. Harmaa talouden tarkoituksena on pääasiassa veronmaksun välttäminen. Käteinen raha on harmaan talouden mahdollistaja. Siellä missä käteistä rahaa on käytävissä, on havaittu myös harmaata taloutta. Käteistä rahaa on helppo piilottaa verottajalta, jonka vuoksi sitä käytetään pimeiden palkojen maksuun tai omien elantomenojen kattamiseen. Käteinen raha yksistään ei kuitenkaan ole merkki harmaasta taloudesta.

Harmaa talous ei ole yksinomaan käteiseen rahaan liittyvä ilmiö, vaan sillä on erilaisia ilmenemismuotoja myös sähköisissä järjestelmissä. Tällöin harmaan talous saa uusia ilmenemismuotoja, kuten kaksoislaskutus tai peitelaskutus, tai kirjanpidon ulkopuolinen pankkitili. Harmaalla taloudella on lukemattomia ilmenemismuotoja joita viranomaisen omalla toiminnallaan yrittää selvittää ja lopettaa.

Käteismaksaminen elää murrosaikaa. Käteinen raha vähenee maksuvälineenä erilaisten mobiili- ja alustapalveluiden ottaessa sijaa vähittäiskaupassa. Käteinen raha ei siltikään tule häviämään, vaan säilyy kuluttajien käyttötavoissa. Maksamisen mahdollisuuksien kirjo laajenee. Tämä mahdollistaa osaltaan myös uusia harmaan talouden keinoja, mutta myös helpottaa veronkierron valvontaa, koska sähköisistä palveluista jää aina jokin jälki.

Tutkimuksen perusteella voidaan muodostaa johtopäätös siitä, että käteismaksamisen määrä pysyy melko samalla tasolla toimialan sisällä riippumatta maantieteellisestä sijainnista tai muista ulkoisista seikoista. Tutkimuksessa käytetystä tilastosta voidaankin muodostaa sellaisia taulukoita, joista ilmenee tiettyjen toimialojen käteismaksujen keskiarvoja. Taulukkoa voidaan käyttää hyväksi verrattaessa yksittäisen yrityksen tietojen paikkansapitävyyttä sekä muodostettaessa toimialakohtaisia valvontasuunnitelmia. Riittävästi keskiarvosta poikkeava käteismaksujen määrä olisi aina selvitettävä.

Maksukorttiaineiston perusteella muodostetussa tilastossa on useita sellaisia tekijöitä, jotka lisäävät aineiston epäluotettavuutta. Tutkimuksessa tutkitaan käteismaksamisen suhteellista määrää, mutta itse aineisto on maksukortilla maksettujen maksujen määrä. Kaikissa tapauksissa ei voida täysin varmasti sanoa, että kaikki muu maksaminen olisi tehty käteisellä rahalla. Näin ei ole edes niillä toimialoilla, joilla asiakas pääsääntöisesti maksaa ostoksensa suoraan myyjälle palvelun tai tavarantoimituksen yhteydessä. Yhtenä merkittävänä aineiston epäluotettavuutta lisäävänä tekijänä tulee nostaa esiin läpikulkuerät. Kaikki maksut, mitä asiakas maksaa yrittäjälle, ei ole yrittäjän tuloa. Yrittäjä myy ja rahastaa toisen yrityksen tuotteita tai palveluita, mutta maksukorttiaineistossa ne näkyvät välittäjäyrityksen tiedoissa. Välitysmyyntiä esiintyy myös niillä toimialoilla, joilla on tavattu harmaata taloutta. Läpikulkuerien määrää ei pysty aineiston perusteella havainnoimaan ja tämä hankaloittaa analysoimaan ja löytämään sellaisia yrityksiä, joissa harmaata taloutta harjoitetaan.

Tilastokeskuksen toimialaluokitus on todella väljä tietyiltä osin. Luokittelussa pitää olla tiettyä väljyyttä, koska yritykset ovat hyvin erilaisia ja muutoin luokkia olisi hallitsematon määrä. Verovalvonnan näkökulmasta luokittelun pitäisi olla kuitenkin kireämpi. Esimerkiksi ravintoloilla on useita eri toimialaluokkia pienin vivahde eroin. Toimialaluokittelussa on olemassa toimialat 56101 Ravintolat, 56102 Kahvila-ravintolat sekä 56302 Kahvilat ja kahvibaarit. Verohallinnon harmaata taloutta torjuvat henkilöt kertoivat, että esimerkiksi pizzerioissa on tavattu puuttuvaa käteismyyntiä. Ongelma on, että pizzeria voi toimia millä tahansa edellä mainituista toimialoista. Edellä mainituille toimialoille sisältyy myös aivan toisenlaisia yrityksiä, kuten te ruokaravintoloita tai Take Away kahviloita. Näiden erilaisten yritysten käteismaksujen määriä ei pitäisi verrata keskenään, mutta toimialakohtaisessa luokittelussa ne ovat saman toimialan alla. Tietyillä toimialoilla toimialaluokitusta olisikin syytä tiukentaa.

Yrityksiä myydään tai perustetaan suoraan myytäviksi ilman, että se on toiminut lainkaan. Yritystoiminta voidaan myös laittaa tauolle ja jatkaa sitä vuosien päästä erilaisella liikeidealla. Näissä tilanteissa toimialaluokitus usein johtaa harhaan, sillä toimiala ei ole ajantasainen tieto, eikä sen oikeellisuutta kukaan tai mikään taho valvo. Verovalvonnan näkökulmasta tämä aiheuttaa ongelmia, koska tietyn toimialan yrityksiä verrataan keskenään. Nämä myydyt tai muusta syystä toimialaa vaihtaneet yritykset saattavat olla rekisterissä aivan millä toimialalla tahansa. Valvontaan tulee tällöin aukko.

Tilastokeskuksen ylläpitämän toimialaluokituksen käyttäminen tutkimuksen aineiston luokittelussa oli ainoa vaihtoehto, jolla yritysten välistä luokittelua voi tehdä. Toimialaluokituksen heikkouksien johdosta luokittelu ei ole niin hyvä, kuin se parhaimmillaan voisi olla.

6.2.1 Jatkotutkimusmahdollisuuksia

Verohallinto suorittaa Suomessa verotusta lainsäädännön perusteella. Päätökset ja ohjeet noudattavat laista johdettuja ohjeita ja vakiintuneita käytäntöjä. Verohallinnon tekemistä ohjaa useat eri lait ja säädökset. Verohallinnon tekemä työ on kuitenkin vahvojen salassapitovelvoitteiden alaista työtä. Lain nojalla saatujen, yksityisyydensuojan piirissä olevien, tietojen käyttö tutkimuksessa, on luvan varaista toimintaa. Verohallinnon menetelmät ja prosessit kuuluvat myös sellaisiin salassa pidettäviin toimintoihin, joista ei julkisesti voi lausuntoja antaa. Nämä rajoitteet hankaloittavat aina viranomaisen kanssa tehtävän tutkimuksen toteuttamista. Mikäli aiheesta haluttaisiin tehdä jatkotutkimusta, lupa-asiat tulee ensin selvittää ja pohtia, minkälainen tutkimus on mahdollista toteuttaa ja missä muodossa. Verotusta ylipäätään ja siinä käytettäviä tietoja on toki aikaisemmin tutkittu.

Harmaa talous pysyy ajankohtaisena tutkimuskohteena luultavasti niin kauan, kuin veroja kerätään ja verotusta toimitetaan. Tämä tutkimus toteutettiin melko ylätasoinen tutkimuksena, jossa ainoastaan todettiin keskiarvoja käyttämällä tiettyjen toimialojen sisältämän käteismyyntin määrää. Näitä kyseisiä toimialoja ja niillä esiintyvää harmaata taloutta voisi tutkia myös eri näkökul-

mista. Mitkä syyt ovat harmaan talouden taustalla tai mikä on se asiakasprofiili, joka jättää myyntiä kirjaamatta kirjanpitoon? Vaihtoehtoisesti tutkimusta voisi jatkaa myös alueellisen suuntaan siten, että keskittyykö puuttuva käteismyynti joillekin tietyille alueille? Tutkimukset olisivat jatkoa tälle tutkimukselle ja perustuisivat tämän tutkimuksen tuloksille.

6.2.2 Loppusanat

Tutkimuksessa tarkasteltiin Verohallinnon keinoja kirjanpidosta puuttuvan käteismyynnin havaitsemiseksi. Tutkittavaa aineisto oli Verohallinnon riskienhallinnan muodostama tilasto sekä verovalvontaa tekevien asiantuntijoiden haastatteluista saadut kommentit ja näkemykset. Tarkoituksena oli muodostaa kuva niistä toimialoista, joilla puuttuvaa käteismyyntiä on havaittu ja mitkä ovat ne indikaattorit, jolloin sitä voidaan epäillä olevan.

Tehtävänä oli tulkita data-aineistoa ja haastatteluista saatu kokemusperäinen tieto ja niihin liittyvät kokemukset sekä muodostaa niiden perusteella yhteenveto harmaan talouden torjumisen helpottamiseksi. Tuloksena saatiin nostettua esiin tiettyjä toimialoja, joilla puuttuvaa käteismyyntiä on usein havaittu sekä niitä tekijöitä, jotka mahdollisesti selittävät poikkeavaa käteismaksujen määrää tai vaihtoehtoisesti antavat aiheita epäillä kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä.

Lopuksi on pohdittava, mikä on tämän tutkimuksen asema laskentatoimen tutkimusten joukossa. Tutkimuksen lähtökohta oli uusi ja aikaisemmin tutkimaton. Harmaata taloutta on tutkittu eri lähtökohdista, mutta nimenomaisesti kirjanpidosta puuttuvaa käteismyyntiä ei ole aikaisemmin tutkittu. Tutkimuksella on merkitystä yhteiskunnallisesti tärkeässä asiassa, harmaan talouden torjunnassa. Tutkimuksen perusteella pystytään lisäämään osaamista laajemmalle ja mahdollisesti nopeuttamaan analyysin tekemistä, kun keinovalikoima tulee tunnetummaksi. Tutkimustulosten perusteella pystytäänkin luomaan yleisohje käteistoimialojen kohdevalintaan. Valmiita vastauksia tutkimuksen perusteella ei kuitenkaan saada, vaan edelleen jokainen yksittäinen tapaus on aina tutkittava tapauskohtaisesti.

LÄHTEET

- Alvesalo, A. 2006. Käsitteellä on väliä – puheenvuoro talousrikoskontrollin kohdentamisesta. Teoksessa T. Ahonen, Oikeussosiologiaa ja kriminologiaa, Juhlajulkaisu Ahti Laitinen 1946-24/4-2006. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta.
- Bhattacharyya, D. K. 1999. On the Economic Rationale of Estimating the Hidden Economy. *The Economic Journal*, 109, 348.
- Björklund, J. 2017. Maksutapojen vertailu vaatii salapoliisityötä. [Viitattu 4.2.2019]. <https://www.eurojalous.fi/fi/blogit/2017/maksutapojen-vertailu-vaatii-salapoliisintyota>.
- Christensen, J. 2012. Talousrikostutkinta. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.
- EKP. 2014. www.ecb.europa.eu. [Viitattu 10.3.2020] <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2014/html/pr140429.fi.html>.
- Fedeli, S. & Forte, F. 2011. International VAT Fraud: The Carousel Game. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, Vol. 7, No. 3, 211-226.
- Finanssialan Keskusliitto. 2014. SENIOREIDEN SÄÄSTÄMINEN JA MAKSUTAVAT 2014, Haastattelututkimus,. [Viitattu 2.3.2020]. https://www.finanssiala.fi/materiaalit/Senioreiden_saastaminen_ja_maksutavat_2014.pdf.
- Hakamo, T., Jauhiainen, K., Alvesalo, A. & Virta, E. 2009. Talousrikokset rikosprosessissa. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 33/2009, s.37 - 39. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Heikkilä, T. 2008. Tilastollinen tutkimus. Helsinki: Edita.
- Heikkinen, P. 2016. Voiko käteisestä kieltäytyä? Blogikirjoitus. [Viitattu 1.8.2019]. <https://www.eurojalous.fi/fi/blogit/2016-2/voiko-kateisesta-kieltaytya/>.
- Heikkinen, P. 2017. Käteistä saa nykyään myös kaupan kassalta. Blogikirjoitus,. [Viitattu 1.8.2019]. <https://www.eurojalous.fi/fi/blogit/2017/kateista-saa-nykyaan-myos-kaupan-kassalta/>.
- Heikkinen, P. 2018. Käteinen vai kortti - Onko pakko valita toinen. Blogikirjoitus. [Viitattu 4.4.2019]. <https://www.eurojalous.fi/fi/blogit/2018/kateinen-vai-kortti-onko-pakko-valita-toinen/>.
- Heiskanen, S. 2010. Maksutavan vaikutus maksutapahtuman pituuteen. Metropolia AMK: Opinnäytetyö.
- Helander, M. 2011. Totta toinen puoli? Työperäisen maahanmuuton todelliset ja kuvitellut kipupisteet. Helsingfors universitet: Svenska social- och kommunalhögskolan.
- Hernández, L. & Esselink, H. 2017. The use of cash by households in the euro area. European Central Bank, Occasional paper series.

- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2007. Tutki ja kirjoita. 13. uudistettu painos.
- Hirvonen, M. & Määttä, K. 2015. Harmaan talouden torjunta. Helsinki: Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2014.
- Hirvonen, M., Lith, P. & Walden, R. 2010. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Espoo: Eduskunta: Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu. 1. painos.
- Historianet.fi. 2018. [Viitattu 3.12.2018]. <https://historianet.fi/yhteiskunta/kauppa/rahan-historia-nakinkengista-euroon>.
- Jokinen, A., Häyrynen, J. & Alvesalo, A. 2002. Yritykset talousrikollisuuden uhreina. Helsinki: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Kananen, J. 2016. Opinnäytetyön kirjoittajan opas: Näin kirjoitan opinnäytetyön tai pro gradun alusta loppuun. Jyväskylän ammattikorkeakoulu: Jyväskylä.
- Kangas, J. 2017. Kuinka Paljon Suomessa on seteleitä? Blogikirjoitus. [Viitattu 5.12.2019]. <https://www.eurojatalous.fi/fi/blogit/2017/kuinka-paljon-suomessa-on-seteleita/>.
- Kankaanranta, T. & Muttilainen, V. 2010. Kuittikauppa rakennusalan talousrikollisuutena. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 86. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu
- Kankaanranta, T. & Muttilainen, V. 2011. Talousrikollisuuden kehityssuunnat ja toimintaympäristö vuosina 2000-2009. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 91. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu
- Kauppalehti. 2016. Korttimaksamisen hinta ei laske. [Viitattu 3.2.2018]. <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/korttimaksamisen-hinta-ei-laske/f30b5d0d-eb02-3cd2-bb5c-0a18938a1f51>.
- Kauppalehti. 2017. Päivämääräkin jo arvioitu - käteinen katoaa Ruotsista ensimmäisenä maailmassa. [Viitattu 13.7.2018]. <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/paivamaarakin-jo-arvioitu-kateinen-katoaa-ruotsista-ensimmaisena-maailmassa/a48ceebd-7a01-3f52-bd6b-293b7682c717>.
- Kauppalehti. 2018. Käteinen oli ainoa instrumentti, joka säilytti arvonsa markkinamyllerryksessä. [Viitattu 13.7.2018]. <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/kateinen-oli-ainoa-instrumentti-joka-sailytti-arvonsa-markkinamyllerryksessa/dd20dce4-d0f0-3a92-98c0-c45402a6db56>.
- Kauppalehti. 2018. Käteinen on huono sijoitus mutta hyvä työväline. [Viitattu 13.7.2018]. <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/kateinen-on-huono-sijoitus-mutta-hyva-tyovaline/ca1a936c-8886-306d-92a1-a277a15173d7>.
- Keskusrikospoliisi. 2010. Rakennusalan yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden teematilannekuva. [Viitattu 5.3.2019]. https://ek.fi/wp-content/uploads/rakennusalan_yrityksiin_kohdistuvan_rikollisuuden_tematilannekuva.pdf.

- Kettunen, K. 2015. Euroopan unionin sisäkaupan arvonlisäveropetosten ehkäisemisen vaihtoehdot. Pro gradu tutkielma: Oulun yliopisto.
- Kirchler, E. 2007. *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. Cambridge University Press.
- Kulla, O. 2009. Käänteinen arvonlisäverotus rakennustoimialan näkökulmasta. Pro Gradu : Lappeenrannan teknillinen yliopisto.
- Kuntaliitto. 2019. Kaupunkien ja kuntien lukumäärät ja väestötiedot. [Viitattu 3.4.2019]. <https://www.kuntaliitto.fi/tilastot-ja-julkaisut/kaupunkien-ja-kuntien-lukumaarat-ja-vaestotiedot>.
- Lippert, O. & Walker, M. 1997. *The Underground Economy: Global Evidence of Its Size and Impact*. The Fraser Institute: Vancouver, B.C.
- Lith, P. 2005. Majoitus- ja ravitsemisalnan harmaiden markkinoiden laajuus: ravintola-alan verovalvonta hankkeen vaikutukset. . Helsinki: Suunnittelu- ja tutkimuspalvelut Pekka Lith.
- Markkanen, M.-R. 2012. Harmaa talous –Tarkastelun kohteena pientalorakentaminen Kouvolassa. Opinnäytetyö. Kymenlaakson ammattikorkeakoulu.
- McBarnet, D. 1991. Whiter than White Collar Crime: Tax, Fraud Insurance and the Management of Stigma. *British Journal of Sociology*, 324-344.
- Muttillainen, V. & Kankaanranta, T. 2010. Talousrikollisuuden tutkimus Suomen Yliopistoissa vuosina 1999–2008.
- Mäkelä, K. 2001. Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka, Empiirinen ja rikosoikeusteoreettinen tutkimus rauenneista konkurseista. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Oksa, H. 2017. Digitaalisen taloushallinnon kehittäminen sidosryhmien kanssa tilitoimiston näkökulmasta. Pro gradu tutkielma: Oulun Yliopisto.
- Otto.fi. 2019. 25-v-ottopisteita. [Viitattu 13.12.2019]. <https://otto.fi/automatia/25-v-ottopisteita/>.
- Peuha, T. 2015. Konkurssivelallisen toiminnan erityistarkastus talousrikostutkinnassa. Pro Gradu tutkielma: Jyväskylän Yliopisto.
- Raijas, A. & Saastamoinen, M. 2015. Kuluttajien näkemyksiä pankkipalveluista, Kilpailu ja kuluttajavirasto. [Viitattu 12.6.2019]. <https://www.kkv.fi/globalassets/kkv-suomi/julkaisut/selvitykset/2015/kkv-selvityksia-5-2015-pankkipalvelut-2015-kuluttajien-nakemyksia-pankkien-tarjonnasta.pdf>.
- Rusu, C. & Stix, H. 2016. Cash and card payments - Recent results of the Austrian payment diary survey. Vienna University.
- Schneider, F. 2014. *The Shadow Economy in Europe. Using payment systems to combat the shadow economy*. University of Linz.
- Schneider, F. & Dominik, E. 2002. *The Shadow Economy: An International Survey*. Cambridge University Press.
- Setälä, P. 2014. Bitcoin ja sen tulevaisuus kehitysmaissa. Opinnäytetyö. Turun ammattikorkeakoulu.
- Sinn, H., Gebauer, A. & Parsche, R. 2004. *The Ifo Institute's Model for Reducing VAT Fraud: Payment First, Refund Later*. University of Munich.

- Sirkka, P. 2019. Mobiilimaksamisen sääntely maksupalvelulaissa julkisen valinnan teorian näkökulmasta. Tampereen yliopisto: Pro gradu -tutkielma.
- Sisäministeriö. 2007. Liiketoiminnan valvontaiskussa kirjattiin 17 rikosilmoitusta. [Viitattu 11.3.2018]. https://intermin.fi/artikkeli/-/asset_publisher/liiketoiminnan-valvontaiskussa-kirjattiin-17-rikosilmoitusta.
- Sisäministeriö. 2011. Harmaa talous yleistä ravintola-alalla. [Viitattu 11.3.2018]. https://intermin.fi/artikkeli/-/asset_publisher/svart-ekonomi-vanling-i-restaurangbranschen.
- Smeds, R. 2018. www.sveapayments.fi. [Viitattu 12.3.2020]. <https://www.sveapayments.fi/blogi/mita-on-mobiilimaksaminen-8-ajankohtaisinta-tapaa-maksaa-kannykalla>.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon tuotevalvontakeskus. 2008. Alkoholihallinnon valtakunnallinen toimintasuunnitelma aVALTSU. Oppaita 4:2008.
- Suomen Pankki. 2019. www.suomenpankki.fi. [Viitattu 1.5.2020]. <https://www.suomenpankki.fi/fi/raha-ja-maksaminen/eurosetelit/>.
- Sutherland, E. H. 1940. White-Collar Criminality. *American Sociological Review* , 5, 2-10.
- Säästöpankki. 2016. Säästöpankin käteiskysely 30.6 - 15.8.2016. käteisen käyttöön liittyviä ilmiöitä ja käyttötapoja. Kauppalehti, Referaatti 23.9.2016.
- Takala, K. 2015. Katsaus käteisen käyttöön ja virtuaalivaluuttoihin, Suomen Pankki. [Viitattu 2.8.2018]. https://www.suomenpankki.fi/globalassets/fi/raha-ja-maksaminen/maksujarjestelmat/suomen-pankki-katalystina-maksuneuvosto/mn04_katsaus_kateisen_kayttoon_ja_virtuaalivaluuttoihin.pdf.
- Takala, K. 2015. Käteisen poistaminen ei lopettaisi veronkiertoa, Suomen Pankki. [Viitattu 3.2.2019]. https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/14209/2002_2015Takala.pdf?sequence=1.
- Takala, K. 2017. Käteisen käyttö ja saatavuus; Käteistyöryhmän raportti 26.10.2017. Suomen Pankki. [Viitattu 2.8.2018] https://www.suomenpankki.fi/globalassets/4_takala_kari_kateisen-kaytto-ja-saatavuus.pdf.
- Tammilehto, P. 2017. Kauppalehti, Päivämääräkin jo arvioitu - käteinen katoaa Ruotsista ensimmäisenä maailmassa. [Viitattu 9.3.2018]. <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/paivamaarakin-jo-arvioitu-kateinen-katoaa-ruotsista-ensimmaisena-maailmassa/a48ceebd-7a01-3f52-bd6b-293b7682c717>.
- Tamminen, R. 1993. Tiedettä tekemään. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Tilastokeskus. 2008. Toimialaluokitus 2008. [Viitattu 12.12.2019]. <https://www.stat.fi/meta/luokitukset/toimiala/001-2008/index.html>.

- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Työ- ja Elinkeinoministeriö. 2014. Harmaa talous ja käteisen rahan käytönrajoittaminen elinkeinotoiminnassa -työryhmän raportti. [Viitattu 11.12.2019].
<https://tem.fi/documents/1410877/2871099/Harmaa+talous+ja+kateisen+rahan+kayton+rajoittaminen+elinkeinotoiminnassa+09012014.pdf>.
- Uotila, A. 2012. Harmaa talous rakennusallalla. Pro Gradu tutkielma, Vaasan Yliopisto.
- Valvira. 2008. Sosiaali- ja terveydenhuollon tuotevalvontakeskus. Tilinpäätös vuodelta 2007. [Viitattu 15.6.2019].
<https://www.valvira.fi/documents/14444/42787/STTV%25202007.pdf/46d3e797-bdfd-4535-b072-cbc4d28e3728?t=1427446913611>.
- Vasara, P. 1997. Harmaan talouden tarkastusiskut. Helsinki: Edita.
- Webley, P. 2004. Tax compliance by businesses. Teoksessa H. Sjögren; & G. Skogh, New Perspectives on Economic Crime. Edward Elgar Publishing.
- Verohallinto. 2011. Harmaan talouden selvitysyksikkö, Harmaan talouden tilannekuva 3/2011. [Viitattu 5.12.2019]. <https://docplayer.fi/16089058-Harmaan-talouden-tilannekuva-iv-2011-harmaa-talous-2011-harmaan-talouden-selvitysyksikko.html>.
- Verohallinto. 2013. Harmaan talouden selvitysyksikkö, Harmaan talous 2013. [Viitattu 11.12.2019]. <https://docplayer.fi/17525725-Harmaa-talous-2013-harmaan-talouden-selvitysyksikko.html>.
- Virtanen, A. 2002. Laskentatoimi ja moraali. Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpito tavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta. Jyväskylän Yliopisto.
- Virtuaalivaluutta.com. 2019. Virtuaalivaluutta - Esittely ja yhteenveto. [Viitattu 9.6.2019]. www.virtuaalivaluutta.com.
- Öhman, J. 2012. Käänteinen arvonnisävero rakennusallalla – käsityksiä miten ilmiö on vaikuttanut alalla esiintyvään harmaaseen talouteen. Pro gradu-tutkielma: Itä-Suomen Yliopisto.

LAIT:

Arvonlisäverolaki 30.12.1993 / 1501

Laki Harmaan talouden selvitysyksiköstä 21.12.2010 / 1207

Laki veronumerosta ja rakennusalan veronumerorekisteristä 1231/2011

Työturvallisuuslaki 2002/738

Verotusmenettelystä annettu laki 1558/1995

LIITTEET

Liite 1 Yhteenveto haastatteluista

Toimenkuva	Haastattelupaikka	Haastattelu-aika	Haastattelun kesto
Harmaan talouden analyttikko	Tampere (ryhmäkeskustelu)	28.1.2020	1 h 30 min
Harmaan talouden riskivastaava	Tampere (ryhmäkeskustelu)	28.1.2020	1 h 30 min
Harmaan talouden tarkastuspäällikkö	Jyväskylä (videohaastattelu)	5.2.2020	1 h 0 min
Hallinnollisen puolen tarkastuspäällikkö	Jyväskylä (videohaastattelu)	18.2.2020	50 min